

مجموعه مطالعات دیپلماسی اقتصادی (۱): شناخت سوریه و فرصت‌های تعامل اقتصادی

مرکز پژوهش‌ها
مجلس شورای اسلامی

شماره مسلسل: ۱۸۸۴۱

کد موضوعی: ۲۲۰

شناسنامه گزارش

عنوان گزارش: مجموعه مطالعات دیپلماسی اقتصادی (۱): شناخت سوریه و فرصت‌های تعامل اقتصادی

نام دفتر: مطالعات اقتصادی (گروه اقتصاد بین‌الملل)

تهیه و تدوین کنندگان: محمد بهمن‌آبادی، میلاد ترابی‌فرد، محمدمهدی خانوار، علیرضا قلهکی

همکار: مینو خانزاده

ناظران علمی: موسی شهبازی غیائی، سیدمحسن علوی‌منش، مهدی رزم‌آهنگ، سیدمهدی بنی‌طبا

ویراستار ادبی: شیوا امین اسکندری

صفحه آرا: مهدیه قمچیلی

ویراستار تخصصی: —

واژه‌های کلیدی:

۱. دیپلماسی اقتصادی

۲. سوریه

۳. روابط تجاری

۴. سرمایه‌گذاری خارجی

تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۱۰/۵

به نام خدا

فهرست مطالب

۱	چکیده
۱	خلاصه مدیریتی
۳	۱. معرفی اجمالی کشور سوریه
۸	۲. ویژگی‌های استراتژیک سوریه
۸	۲-۱. کشاورزی و دامپروری
۱۰	۲-۲. انرژی
۱۲	۲-۳. معدن
۱۳	۲-۴. روابط تجاری
۱۶	۲-۵. نظام ارزی سوریه
۱۶	۳. چشم‌انداز اقتصادی سوریه
۱۸	۴. روابط اقتصادی سوریه و ایران
۱۹	۴-۱. مهم‌ترین اقلام تجاری ایران و سوریه و سرمایه‌گذاری‌های ایران در سوریه
۲۰	۴-۲. حمل‌ونقل و ترانزیت کالا بین ایران و سوریه
۲۱	۴-۳. روابط بانکی ایران و سوریه
۲۲	۴-۴. توافقات انجام‌شده بین دو کشور
۲۲	۴-۵. مشکلات بخش خصوصی در سرمایه‌گذاری در بازار سوریه
۲۴	۴-۶. موافقت‌نامه‌های امضاشده بین ایران و سوریه
۲۷	۵. فرصت‌های سرمایه‌گذاری و تجارت با سوریه؛ نگاهی به بازسازی این کشور
۲۷	۵-۱. کشاورزی و دامپروری
۲۹	۵-۲. ساخت‌وساز
۲۹	۵-۳. سرمایه‌گذاری در صنعت
۳۱	۵-۴. آب
۳۱	۵-۵. صنایع داروسازی
۳۱	۵-۶. انرژی و معادن
۳۲	۵-۷. بخش خدمات
۳۲	۵-۷-۱. بخش گردشگری
۳۳	۵-۷-۲. بخش حمل‌ونقل
۳۴	۵-۸. فناوری
۳۴	۶. بررسی فعالیت کشورهای رقیب ایران در تعاملات اقتصادی با سوریه
۳۴	۶-۱. رقبای تجاری ایران در سوریه

۳۴	۶-۲. نحوه رفتار رقبا در بازار سوریه
۴۳	۷. ابزارهای دیپلماسی اقتصادی قابل طرح در روابط دوجانبه ایران و سوریه.....
۴۵	۸. جمع‌بندی و ارائه توصیه‌های سیاستی
۴۶	۸-۱. راهبردها.....
۴۸	۸-۲. راهکارهای عملیاتی.....
۵۰	منابع و مآخذ.....

فهرست نمودارها

۶	نمودار ۱. تولید ناخالص داخلی کشور سوریه در بازه ۲۰۲۰-۲۰۰۰.....
۷	نمودار ۲. نرخ رشد سالیانه GDP
۷	نمودار ۳. سهم بخش‌های مختلف تولید ناخالص داخلی در سوریه.....
۱۲	نمودار ۴. تولید نفت در سوریه طی سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۱
۱۴	نمودار ۵. نمودار کشورهای عمده واردکننده کالا از سوریه.....
۱۵	نمودار ۶. نمودار کشورهای عمده صادرکننده کالا به سوریه

فهرست جداول

۸	جدول ۱. آمار اراضی کشاورزی سوریه قبل از بحران ۲۰۱۱
۱۰	جدول ۲. وضعیت نسبی ناامنی غذایی در استان‌های مختلف سوریه.....
۱۴	جدول ۳. اقلام عمده تجاری سوریه با جهان
۱۵	جدول ۴. حجم مبادلات تجاری سوریه بین سال‌های ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۹
۱۸	جدول ۵. میزان مبادلات تجاری بین ایران و سوریه از سال ۱۳۸۸ تا ۱۴۰۰
۲۵	جدول ۶. موافقت‌نامه‌های دوجانبه ایران و سوریه.....

فهرست شکل‌ها

۳	شکل ۱. جایگاه جغرافیایی سوریه و همسایگان آن.....
۴	شکل ۲. آخرین وضعیت تحولات نظامی سوریه.....
۱۱	شکل ۳. نمودار دسترسی به منابع نفت و گاز در سوریه برای طرفین درگیری.....
۳۳	شکل ۴. راه آهن سراسری سوریه و تاریخ تأسیس هر خط.....
۴۹	شکل ۵. نقشه راه توسعه روابط ایران و سوریه

مجموعه مطالعات دیپلماسی اقتصادی (۱): شناخت سوریه و فرصت‌های تعامل اقتصادی

چکیده

سوریه به‌عنوان یکی از کشورهای تأثیرگذار در محور مقاومت از اواخر ژانویه ۲۰۱۱ درگیر بحران داخلی تحمیلی از سوی غربی‌ها و متحدان منطقه‌ای آنها شد و در این مدت خسارت‌های سنگینی به این کشور وارد آمد؛ با تغییر وضعیت امنیتی این کشور، شرایط برای تعامل اقتصادی ایران فراهم شده است؛ سوریه با توجه به شرایط ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک خود در نقطه اتصال سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا قرار دارد و می‌تواند دروازه ورود جمهوری اسلامی ایران به بازارهای این سه قاره باشد. حوزه‌های پیشنهادی در موضوع تعامل اقتصادی ایران و سوریه عبارتند از: استفاده از ظرفیت صنایع ایرانی جهت پوشش نیازمندی‌های بازار ۱۷ میلیون نفری سوریه، کشنگری ایران در حوزه نفت و گاز، برق، کشاورزی، گردشگری و مسکن و مستغلات سوریه، ایجاد کریدورهای بزرگ اقتصادی از مسیرهای مواصلاتی دریایی، زمینی و ریلی از خاک و بنادر جنوب ایران تا بنادر مدیترانه و متعاقباً صادرات مجدد کالاهای ایرانی و تولید مشترک و صادرات به کشورهای عربی از طریق سوریه.

نکته مهم آنکه جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یک متحد راهبردی سوریه اکنون می‌تواند با نقش‌آفرینی در دوره بازسازی این کشور ضمن افزایش همبستگی دو ملت و تقویت اقتصادی محور مقاومت، حضور خود را در منطقه غرب آسیا از لایه نظامی - امنیتی به لایه اقتصادی گسترش دهد. با توجه به نیازمندی‌های اقتصادی این کشور، عدم کنش بایسته ایران در این زمینه می‌تواند زمینه فاصله گرفتن سوریه از محور مقاومت و نفوذ آمریکا و هم‌پیمانان منطقه‌ای آن را فراهم کند.

خلاصه مدیریتی

با توجه به اینکه برای طراحی یک دیپلماسی اقتصادی مناسب ابتدا باید شناخت مناسبی از فضای اقتصاد بین‌الملل داشت، برخی از گزارش‌های مجموعه مطالعات دیپلماسی اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس به شناخت روابط اقتصادی ایران با کشورهای دیگر از جمله کشورهای همسایه و نیز قدرت‌های بین‌المللی و منطقه‌ای اختصاص دارد؛ این گزارش‌ها خروجی مطالعات کتابخانه‌ای بوده و محتوای آنها براساس نظرات دستگاه‌های اجرایی و سایر نهادهای ذی‌ربط مورد بررسی و اظهارنظر قرار گرفته است. در این گزارش به بررسی کشور سوریه پرداخته شده است.

سوریه به‌عنوان یکی از کشورهای تأثیرگذار در محور مقاومت از اواخر ژانویه ۲۰۱۱ درگیر بحران داخلی تحمیلی از سوی غربی‌ها و متحدان منطقه‌ای آنها شد و در این مدت خسارت‌های سنگینی به این کشور وارد آمد. با نقش‌آفرینی ایران و دیگر متحدان سوریه، امنیت نسبی در این کشور برقرار شده و با شروع دوره بازسازی، این کشور نیازمند آن

است تا با احیای توان گذشته و تقویت بخش‌های مهم اقتصادی و تجاری، خسارت‌های ناشی از بحران را جبران کند.

جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یک متحد راهبردی سوریه اکنون می‌تواند با نقش‌آفرینی در دوره بازسازی این کشور ضمن افزایش همبستگی دو ملت و تقویت اقتصادی محور مقاومت، حضور خود را در منطقه غرب آسیا از لایه نظامی - امنیتی به لایه اقتصادی گسترش دهد. سوریه با توجه به شرایط ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک خود در نقطه اتصال سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا قرار دارد و می‌تواند دروازه ورود جمهوری اسلامی ایران به بازارهای این سه قاره باشد. سابقه صنعتی سوریه یک فرصت ویژه برای جمهوری اسلامی ایران به حساب می‌آید و با توجه به ظرفیت‌ها و مزیت‌های موجود در صنایع ایرانی و نیازمندی‌های بازار ۱۷ میلیون نفری سوریه، اقتصاد ایران می‌تواند نقش‌آفرینی مؤثری در پرونده بازسازی سوریه داشته باشد. درعین حال رقبای منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران مانند ترکیه، امارات متحده عربی و عربستان سعودی سعی در کاهش ضریب نفوذ جمهوری اسلامی ایران در آینده سوریه و دوره بازسازی این کشور دارند. از این رو غفلت از دوره بازسازی سوریه می‌تواند دستاوردهای کسب شده ایران را در یک دهه اخیر تحت تأثیر قرار دهد. **بر این اساس جمهوری اسلامی ایران نیازمند الگویی راهبردی برای تقویت ظرفیت‌های اقتصادی سوریه است؛** با توجه به نیازمندی‌های اقتصادی این کشور، عدم کنش بایسته ایران در این زمینه می‌تواند زمینه فاصله گرفتن سوریه از محور مقاومت و نفوذ آمریکا و هم‌پیمانان منطقه‌ای آن را فراهم کند.

روسیه و ایران علاوه بر خطوط اعتباری و عرضه محصولات راهبردی با انعقاد قراردادهای سرمایه‌گذاری برای شرکت‌ها و مجامع بزرگ خود، نقش پررنگ‌تری در اقتصاد سوریه داشته‌اند. بخش‌های کلیدی موردنظر شرکت‌های روسی و ایرانی شامل نفت، گاز، برق، کشاورزی، گردشگری و مسکن و مستغلات است. حجم مبادلات اقتصادی ایران و سوریه هیچ‌گاه متناسب با سطح روابط سیاسی دو کشور نبوده و در سال ۱۳۸۹ که اوج روابط اقتصادی دو کشور بوده است، ایران ۵۱۶ میلیون دلار صادرات و در مقابل ۲۹ میلیون دلار از سوریه واردات داشته است. در حالی که در سال ۱۳۹۸ صادرات ایران به ۱۶۲ میلیون دلار و واردات ایران از سوریه نیز به نصف سال‌های پیش از بحران کاهش یافته است. اما در سال ۱۴۰۰ صادرات ایران به سوریه به ۲۱۷ میلیون دلار و واردات از آن کشور به ۲۹۶ میلیون دلار افزایش یافت.

در وضعیت کنونی حضور یا عدم حضور جمهوری اسلامی ایران در آینده اقتصاد سوریه بسیار تأثیرگذار خواهد بود؛ زیرا ایران یک شریک راهبردی و تأمین‌کننده اساسی محصولات نفتی سوریه است. همچنین ایجاد کریدورهای بزرگ و کم‌هزینه اقتصادی از مسیرهای مواصلاتی دریایی، زمینی و ریلی از خاک و بنادر جنوب ایران تا بنادر مدیترانه، برنامه‌ای است که این کشور از سال ۲۰۱۲ در پی عملی کردن آن است. از این رو ایران می‌تواند با استفاده از این ظرفیت، روابط سودمند و راهبردی اقتصادی، سیاسی و امنیتی با سوریه برقرار کند. علاوه بر آن از منظر نیروی انسانی، سوریه ظرفیت‌های زیادی برای همکاری دارد که از جمله آنها می‌توان به جمعیت مهاجران سوری به آفریقا و کشورهای عربی اشاره کرد. از دیگر ظرفیت‌های بالقوه تجارت ایران با سوریه، فرصت صادرات مجدد کالاهای ایرانی و تولید مشترک و صادرات به کشورهای عربی از طریق سوریه است.

۱. معرفی اجمالی کشور سوریه

جمهوری عربی سوریه یکی از کشورهای حوزه «شامات» است که جمعیت آن قبل از آغاز جنگ (سال ۲۰۱۱) حدود ۲۲ میلیون نفر بوده است؛ براساس آخرین آمار در سال ۲۰۲۱، جمعیت سوریه در داخل و خارج و بدون احتساب کشته‌شده‌ها و مفقودین در خلال بحران ۱۰ ساله به ۲۶ میلیون نفر رسیده است.^۱ آمارهای متفاوتی از جمعیت حال حاضر سوریه ارائه می‌شود اما طبق آخرین آمار بانک جهانی در سال ۲۰۲۱ جمعیت سوریه از سال ۲۰۱۹ روند صعودی را آغاز کرده است و در سال ۲۰۲۱ به ۱۸/۲۸ میلیون نفر رسیده است.

سوریه کشوری خشک با آب و هوای عمدتاً مدیترانه‌ای است. این کشور زمستانی سرد و بارانی و تابستانی گرم و خشک دارد. مساحت آن ۱۸۵۱۸۰ کیلومتر مربع است. یک‌سوم از مساحت این کشور، زمین‌های قابل کشت و جنگل محسوب می‌شود. مناطق غیرقابل کشت نیز در فصول بارندگی چراگاه‌های مناسبی برای چرای دام است. کشور سوریه در شمال با ترکیه، در غرب با لبنان و فلسطین اشغالی، در شرق با عراق و در جنوب با اردن هم‌مرز است. سوریه به چهارده استان بخش‌بندی شده است. شهر دمشق پایتخت سوریه و دومین شهر بزرگ این کشور است. شهر حلب در شمال، بزرگ‌ترین شهر سوریه است. شهرهای لاذقیه و طرطوس بزرگ‌ترین و اصلی‌ترین بندرهای این کشور در کرانه‌های دریای مدیترانه هستند.

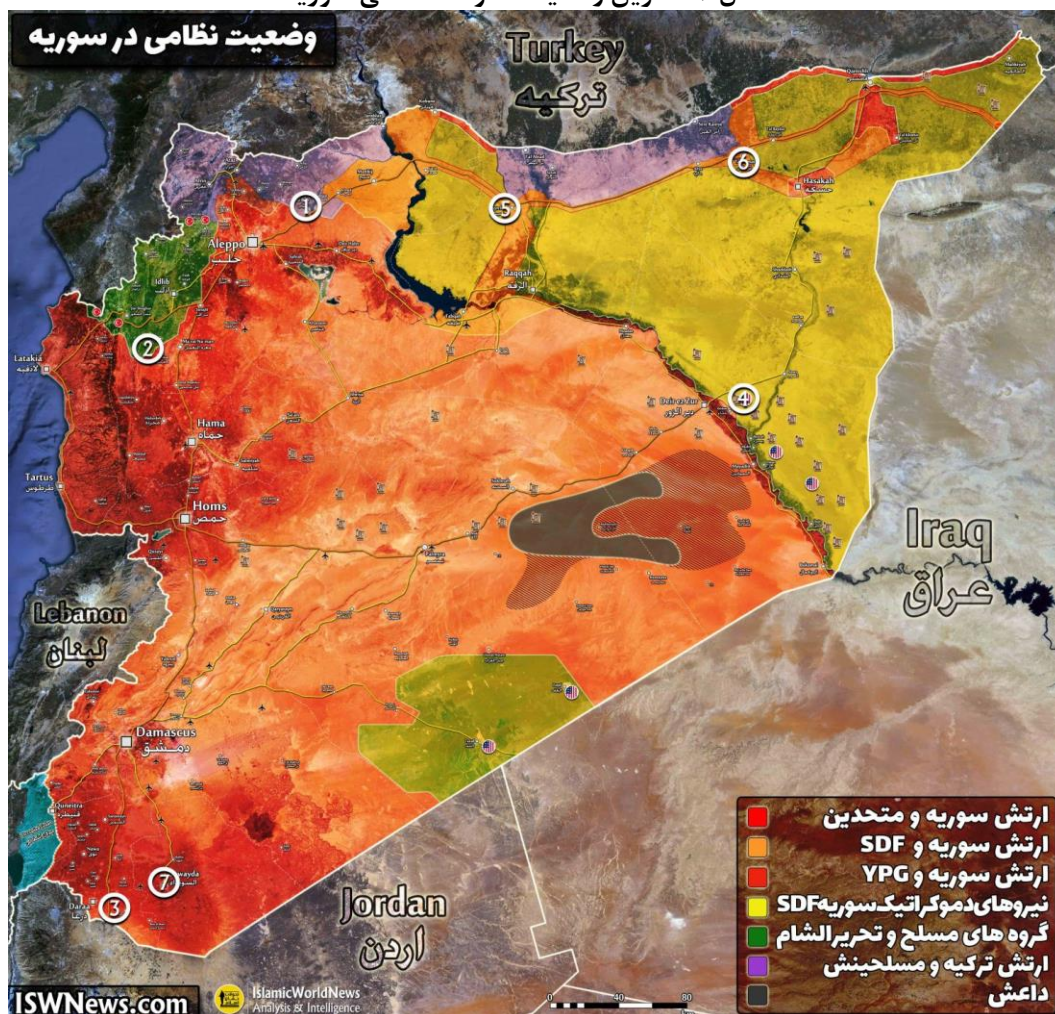
شکل ۱. جایگاه جغرافیایی سوریه و همسایگان آن

۱. گزارش تغییر و تحول سکونت در سوریه، مرکز مطالعات جسور، ۲۰۱۹ به نشانی زیر:
<https://www.jusoor.co/details863/التحول-السكاني-في-سورية/> ar

براساس گزارش وبگاه تحولات جهان اسلام^۱ آخرین وضعیت تحولات نظامی سوریه در شکل زیر نمایش داده شده است:

شکل ۲. آخرین وضعیت تحولات نظامی سوریه

از گذشته تاکنون، حوزه مدیترانه از اهمیت استراتژیک بالایی برخوردار بوده و برای کشورهای بزرگ فرامنطقه‌ای اهمیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی داشته است و جلوه‌گاه رقابت شرق و غرب، اختلاف اعراب و اسرائیل و تقابل ممالک صنعتی و ممالک در حال رشد در دو سوی دریا بوده است. گفتنی است که مدیترانه شرقی نقطه آغازین حرکت محور مقاومت محسوب می‌شود و به جهت اهمیت آن، بخشی از عمق استراتژیک ایران است.

دارا بودن سه عامل از جمله واقع شدن در منطقه استراتژیک خاورمیانه، قرار گرفتن در کناره شرقی دریای مهم مدیترانه و برخورداری از ۱۸۶ کیلومتر خط ساحلی و همسایگی با فلسطین اشغالی، لبنان، ترکیه و عراق به وضوح اهمیت ژئوپلیتیکی و نقش راهبردی کشور سوریه را در مناسبات منطقه‌ای و بین‌المللی نمایان می‌سازد. سوریه تنها بازیگر عربی است که نقش مستقلی در روابط منطقه‌ای و بین‌المللی در میان کشورهای عرب خاورمیانه و آفریقا دارد. این کشور می‌تواند مسیر اصلی صادرات نفت و گاز ایران و عراق به اروپا از طریق بنادر بانیاس و طرطوس در سواحل

1. <https://iswnews.com/79224/>

مدیترانه باشد. مسیر سوریه وابستگی ایران و عراق به صادرات انرژی از مسیر خلیج فارس، کانال سوئز و حتی ترکیه را کاهش می‌دهد. این وضعیت به یکی از دلایل برانگیختن رقابت ژئوپلیتیک ترکیه با سوریه تبدیل شده است.^۱

یک‌ششم از مجلس ملی این کشور را سران قبایل تشکیل می‌دهند. حزب بعث از ابتدای دوره خود، بزرگان این قبایل را به دمشق آورد و عضو پارلمان کرد؛ با اتخاذ این رویکرد و تشدید اختلاف‌های درون‌قبیله‌ای، نظام بعث توانست تا حد زیادی قبایل را هم در نظام فعلی ذی‌نفع کرده و هم آنها را تا حد زیادی کنترل کند. بزرگ‌ترین قبیله این کشور قبیله شَمَر (به لهجه سوریه شَمَر) است که در پنج کشور عربی عربستان، عراق، سوریه، اردن و مصر حضور دارند؛ عشیره‌های الرفاعی و حریری از جمله شعوب این قبیله هستند که در سوریه حضور داشته و برخی از آنها با نظام حاکم رابطه خوبی دارند و برخی در جبهه معارضین قرار می‌گیرند. عشیره الجریبا در سوریه با نظام سوریه اختلاف دارد و در سازوکار سیاسی کنونی حضور ندارد. همچنین عشیره بکاره (بقاره) از نوادگان امام باقر (ع) هستند که اهل سنت بوده و در شرق سوریه و حمص حضور دارند. برخی آمارها، جمعیت این عشیره را تا ۲.۵ میلیون نفر تخمین می‌زنند. این عشیره رابطه خوبی با نظام حاکم دارد. در شرق سوریه نیز عشیره شیعیات از زمان حضور داعش و قتل‌عام آنها به دامن نظام سوریه و محور مقاومت پناه آورده است و هم‌اکنون یکی از هسته‌های اصلی مقاومت در شرق سوریه است.

جنگ سوریه ۵۰۰ هزار نفر را به کام مرگ کشاند و شرایط را به سمتی پیش برد که تاکنون رقمی معادل ۵ تا ۶ میلیون پناهنده سوری در کشورهای مجاور سوریه ثبت شده است. همچنین در اردن، ترکیه و عراق ده‌ها هزار پناهنده سوری حضور دارند که آمار آن در جایی ثبت نشده است. براساس آمار کمیساریای عالی پناهندگی سازمان ملل در سال ۲۰۱۷، مقصد مهاجرت این پناهجویان به ترتیب ترکیه (۳ میلیون و ۶۴۳ هزار نفر)، لبنان (۹۱۰ هزار نفر)، اردن (۶۵۶ هزار نفر)، سودان (۲۵۰ هزار نفر)، مصر (۱۳۰ هزار نفر) و کشورهای نظیر، امارات، سوئد، آلمان، هلند، مجارستان، الجزایر، توگو، کانادا، کرواسی و ۳۳ کشور دیگر بوده است. البته مهاجرت از سوریه یک رویداد تاریخی است و جمعیت مهاجر آن در کشورهای دیگر قابل توجه است به طوری که برخی برآوردها تعداد سوری‌های خارج از کشور را ۱۸ میلیون نفر می‌دانند. آمار مهاجرین سوری در آمریکای لاتین و بخش‌هایی از آفریقا بیشتر بوده است. تعدادی از این مهاجرین و نسل‌های بعدتر آنها توانسته‌اند رده‌های مدیریتی بالایی در کشورهای مختلف کسب کنند که از جمله آنها می‌توان به کارلوس منم رئیس‌جمهور اسبق آرژانتین (۱۹۹۹-۱۹۸۹) اشاره کرد. همین مهاجرین به صورت بالقوه به دلیل پیوندهای خانوادگی که با سوریه دارند، پتانسیل ایجاد یک شبکه تجاری خوب در کشورهای دیگر را دارند. البته باید وضعیت مهاجران و پناهندگان سوری را نیز در نظر گرفت. حدود ۷۰ درصد از پناهجویان سوری در ترکیه یا زیر خط فقر یا نزدیک به آن هستند و این امر به افزایش تعداد کودکان کار و ازدواج‌های اجباری منجر شده است. کودکان آسیب‌پذیر برای ازدواج یا کارهای کشاورزی قربانی قاچاق می‌شوند. افزایش احساسات ضدسوری در مرمره، استانبول، آدانا و برسا به خوبی مشهود است. میزان انتقادات و نارضایتی‌ها در شبکه‌های اجتماعی و رسانه‌ای ترک بازتاب زیادی داشته است.^۲

با توجه به شبیه‌سازی‌های انجام‌شده^۳ در صورت عدم وقوع جنگ، پیش‌بینی اولیه حاکی از رشد متوسط تولید ناخالص داخلی ۵.۳ درصد هر سال نسبت به سال قبل در بین سال‌های ۲۰۱۸-۲۰۱۱ بوده است که به افزایش تولید

۱. چرا مناطق مرزهای غربی ایران مهم است؟ علل حضور جمهوری اسلامی ایران در شرق مدیترانه، پایگاه تحلیلی دیپلماسی ایرانی، ۱۳۹۸.

۲. نگاهی به وضعیت آوارگان سوری در ترکیه؛ مهمانانی با آینده نامعلوم، پایگاه خبری شعوبا، ۱۰ اسفند ۱۳۹۹.

3. Growth after War in Syria Sharmila Devadas Ibrahim Elbadawi Norman V. Loayza, 2019

ناخالص داخلی واقعی این کشور از ۶۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۰ به ۹۱ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۸ منجر می‌شد و تولید ناخالص داخلی واقعی سرانه تا سال ۲۰۱۸ از ۲،۸۵۷ دلار به ۳،۷۷۴ دلار آمریکا افزایش می‌یافت. اما در واقعیت، رشد منفی تولید ناخالص داخلی سالانه ۱۲ درصدی بین سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۸، تولید ناخالص داخلی ۲۴.۶ میلیارد دلاری در سال ۲۰۱۹ را برای این کشور به ارمغان آورد!

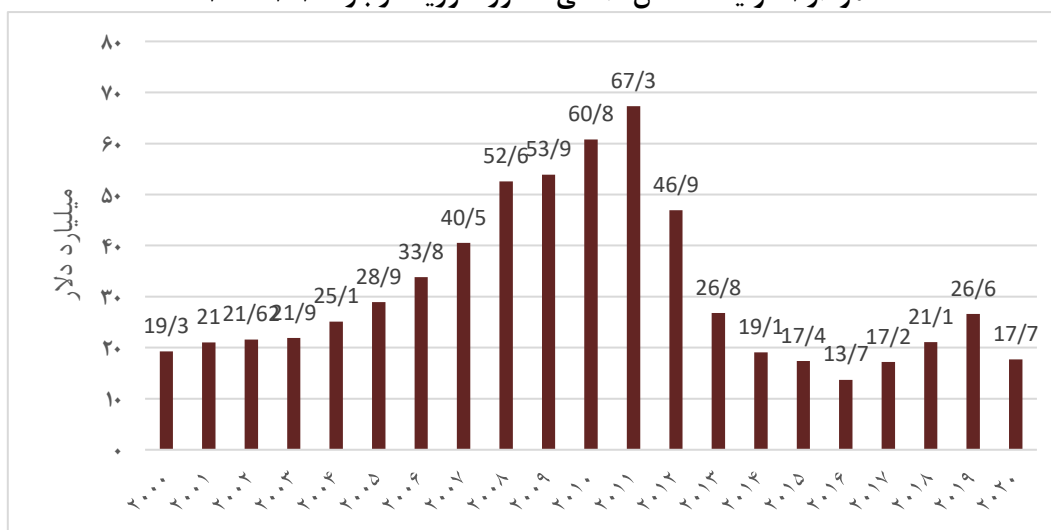
علاوه بر این، سازمان ملل میزان بودجه مورد نیاز برای بازسازی سوریه را ۲۵۰ میلیارد دلار برآورد کرده است که بسیار بیشتر از میزان تأمین شده متحدان سوریه است.^۱

کشاورزی بخش مهمی از زندگی اقتصادی و توان صادراتی سوریه است به طوری که ۴۰ درصد از جمعیت قبل از جنگ، درآمد خود را از کشاورزی به دست می‌آوردند که حدود ۲۰ درصد از تولید ناخالص داخلی (GDP) را تشکیل می‌داده است. صادرات محصولات کشاورزی به کشورهای حاشیه خلیج فارس در سال‌های اوج جنگ داخلی نیز حاکی از ظرفیت بسیار خوب کشاورزی در این کشور است. جنگ باعث شد کشاورزان به علت خطراتی که آنها را تهدید می‌کرد کار خود را رها کنند ولی اکنون اکثر آنها کار خود را از سر گرفته‌اند. مهم‌ترین و پررونق‌ترین صنایع در سوریه صنایع نساجی و مواد غذایی است اما دوران پس از جنگ دوران بسیار سختی را برای تولیدکنندگان به وجود آورده است.^۲

- شاخص‌های کلان اقتصاد سوریه طی چند سال اخیر

نمودار ۱ تولید ناخالص داخلی سوریه را براساس شاخص‌های مختلف در سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۹ نشان می‌دهد. همچنین، نمودار ۲ نرخ رشد GDP را بین سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۹ نشان می‌دهد.^۳

نمودار ۱. تولید ناخالص داخلی کشور سوریه در بازه ۲۰۰۰-۲۰۲۰

Source: World Bank, IMF, UNCTAD (2000-2018) & ceicdata.com (2019-2020).

1. Employment and Livelihood Support in Syria, United Nations Development Programme, AUGUST 9, 2018

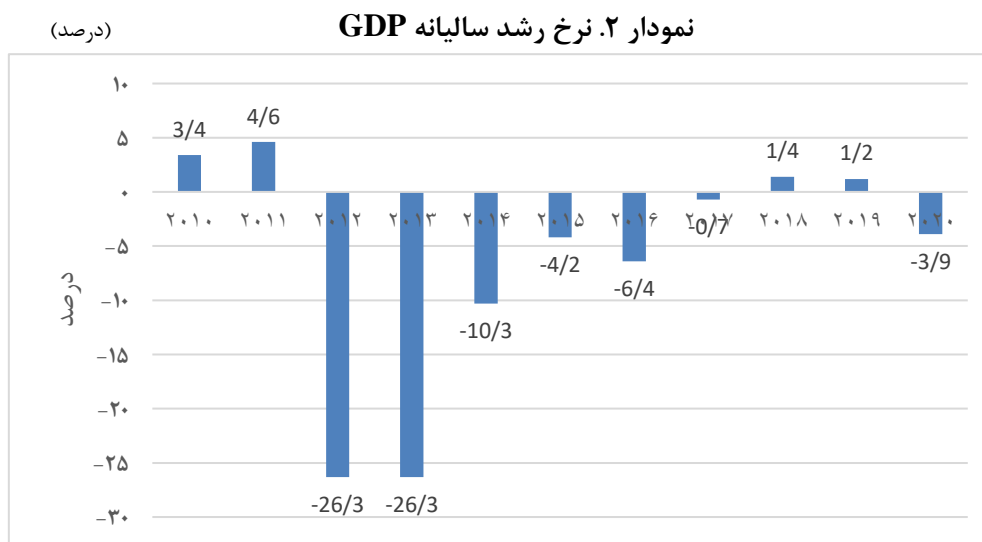
2. http://farsi.tpo.ir/uploads/1_272_55_syria-basic-data-99.pdf

3. <https://tradingeconomics.com/syria/gdp-constant-prices>

پس از سال‌های جنگ داخلی، تولید ناخالص داخلی روند رو به رشدی در سوریه داشته و در سال ۲۰۱۹ به حدود ۷۵۰۰۰۰ میلیون لیره (حدود ۲۴ میلیارد دلار) سوریه رسیده است. رشدی که با توجه به تحریم‌های اخیر آمریکا و نیز کاهش نسبی ارزش پول ملی این کشور تا حدودی تضعیف شده است.

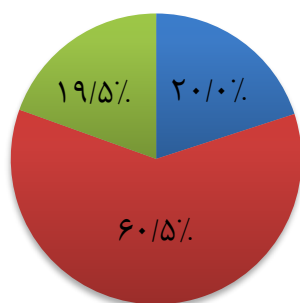
نمودار ۲ نرخ رشد GDP این کشور را طی سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰ نشان می‌دهد.

Source: Tradingeconomics

براساس نمودار ۲، در سال‌های جنگ، رشد تولید ناخالص داخلی منفی شده است. نمودار ۳، سهم بخش‌های مختلف اقتصاد سوریه از تولید ناخالص داخلی (GDP براساس درصد) این کشور را در سال ۲۰۱۹ نشان می‌دهد.

نمودار ۳. سهم بخش‌های مختلف تولید ناخالص داخلی در سوریه

■ کشاورزی ■ خدمات ■ صنعت

مأخذ: آمار دفتر بازرگانی کشورهای عربی و آفریقایی سازمان توسعه تجارت ایران.

درآمد سرانه مردم سوریه براساس شاخص برابری قدرت خرید در سال ۲۰۱۵، ۸۹۰ دلار و در سال ۲۰۱۹ به ۲۹۰ دلار رسیده است. نرخ تورم در کشور سوریه، طی سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۰ بین ۵/۴ تا ۱۵ درصد در نوسان بوده است.

با شروع جنگ داخلی در سال ۲۰۱۲ ناگهان نرخ تورم این کشور با افزایش بی‌سابقه از ۴/۸ به ۵۹ درصد در سال ۲۰۱۳ رسید اما به تدریج با مساعد شدن شرایط این کشور، نرخ تورم از سال ۲۰۱۳ روند کاهشی را در پیش گرفته است به طوری که در سال ۲۰۱۹ به ۱۳/۱۰ درصد کاهش یافته است.^۱

در سال ۲۰۱۰، قبل از بحران در سوریه، این کشور ۵۸ میلیون بشکه نفت در سال به علاوه ۳.۵ میلیون تن فسفات و دیگر منابع معدنی را صادر می‌کرد که امروز به انجام آن قادر نیست چراکه میداین نفتی سوریه در دست گروه قسد^۲ بوده و دو معدن فسفات الخنیفیس و الشرقیه در حال حاضر مجموعاً ۲.۵ میلیون تن تولید دارند که بخش زیادی از آن برای رفع دیون دولت این کشور ناشی از بحران داخلی برداشت می‌شود.

از عوامل اثرگذار بر اقتصاد این کشور جدا شدن بخشی از سرزمین اصلی این کشور به دست گروه‌های تجزیه‌طلب و آمریکا است. بخش شمال شرقی این کشور که در حال حاضر تحت تسلط آمریکا و قسد است ۴۲ درصد مناطق قابل زراعت سوریه را شامل می‌شود. پیش از بحران، ۵۸ درصد از تولید گندم، ۷۸ درصد از پنبه و ۷۲ درصد از ذرت سوریه در این مزارع کشت می‌شده و همچنین، ۴۱ درصد از دام‌های سوریه در این مناطق بوده است (شبکه الشام، ۲۰۱۸).

۲. ویژگی‌های استراتژیک سوریه

۲-۱. کشاورزی و دامپروری

کشاورزی در سوریه از اهمیت بالایی برخوردار است زیرا ۲۰ درصد از GDP و درصد زیادی (حدود ۴۰ درصد) از کل نیروی کار سوریه در حوزه کشاورزی مشغول به فعالیت هستند. همچنین ۳۰ درصد از ارزش کل صادرات سوریه مرتبط با محصولات کشاورزی است.^۳ طبیعت سوریه دارای آب‌وهوای مدیترانه‌ای و میزان بسیاری از آب‌های سطحی جاری، زیرزمینی و ذخیره‌شده، بارندگی متوسط و زمین‌های حاصلخیز است که باعث شده زراعت فصلی و پربازده در این کشور وجود داشته باشد. تنوع آب‌وهوایی و تنوع حیوانات برای دامداری، از جمله امتیازهای مهم دیگر سوریه برای رونق بخش کشاورزی است. اراضی سوریه به سه شکل تعاونی، عمومی و خصوصی مدیریت می‌شوند.

(ارقام برحسب ۱۰۰۰ هکتار)

جدول ۱. آمار اراضی کشاورزی سوریه قبل از بحران ۲۰۱۱

سال	اراضی قابل کشت				اراضی زیر کشت			
	عمومی	خصوصی	تعاونی	مجموع	عمومی	خصوصی	تعاونی	مجموع
۲۰۰۸	۰.۸	۳۵۲۲	۲۵۰۱	۶۰۲۳.۸	۰.۸	۳۱۸۴.۵	۲۴۸۱	۵۶۶۶.۳
۲۰۰۹	۰.۸	۳۴۹۷.۲	۲۵۱۴	۶۰۱۲	۰.۸	۳۱۶۹.۲	۲۴۹۴	۵۶۶۴
۲۰۱۰	۱.۱	۳۴۹۴.۵	۲۵۴۹	۶۰۴۴.۶	۱.۱	۳۱۶۶.۲	۲۵۲۹	۵۶۹۶.۳

مأخذ: سایت وزارت کشاورزی و اصلاحات ارضی سوریه.

1. tradingeconomics.com, Syria Inflation Rate

۲. شبه‌نظامیان گُرد نیروهای دمکراتیک سوریه.

3. <http://farsi.tpo.ir/uploads/syria-world-99.pdf>

بنابر آمار رسمی سوریه، عمده اراضی قابل کشت در این کشور خصوصی است؛ این گزاره از این جهت مهم است که در قدم‌های بعدی، یکی از پایه‌های همکاری اقتصادی با این کشور بخش کشاورزی خواهد بود. سوریه در دوره پیش از ۲۰۱۱ در حال تبدیل شدن به قطب صادرات پنبه جهان بوده و به کشورهای اروپایی نیز صادرات پنبه داشته است، اما تولید پنبه در سوریه پس از جنگ به یک‌چهارم کاهش یافت (۱۶۹ هزار تن در سال ۲۰۱۳) و در سال ۲۰۱۶ محصول پنبه‌ای که به مؤسسه عمومی تولید پنبه سوریه تحویل شده تنها معادل ۵ هزار تن بوده است.^۱

یک مسئله مهم در کشاورزی این کشور آن است که با ناامنی غذایی بالایی روبه‌روست، به نحوی که براساس گزارش «برنامه جهانی غذا» طی شش ماه منتهی به اسفند ۱۳۹۹، ۱۲,۴ میلیون نفر به تعداد افراد دچار ناامنی غذایی در سوریه اضافه شده‌اند. چندین دلیل عمده برای این رویداد وجود دارد. علت اول این است که اراضی حاصلخیز سوریه هنوز تحت کنترل دولت مرکزی نیست. مناطق شمالی سوریه در امتداد مرز با ترکیه که به دلیل بارندگی و رطوبت زیاد خاک برای کشت گندم دیم مناسب است همان مناطقی هستند که تحت کنترل نیروهای کرد موسوم به «نیروهای دمکراتیک سوریه» یا نیروهای وابسته به آمریکا و مخالفان دولت سوریه است. در این مناطق، کشاورزان گندم تولیدی خود را یا به ترکیه صادر می‌کنند یا اگر بخواهند محصول خود را بفروشند آن را نه به لیر سوریه (که ارزش زیادی از دست داده است) بلکه به دلار آمریکا یا لیر ترکیه می‌فروشند. همچنین، قیمت پیشنهادی دولت سوریه برای خرید گندم بسیار پایین‌تر از قیمت واقعی بازار است. در نتیجه حتی در مناطق تحت کنترل نیروهای دولتی و محل کشت گندم نیز تمایل به فروش گندم به دولت بسیار کم بوده و همه به فکر فروش بازاری آن هستند تا بتوانند هم از شرایط تحمیلی و بسیار ارزان و مصنوعی قیمت دولتی برای فروش گندم فرار کنند و هم به جای پول بی‌ارزش سوریه، ارزی دریافت کنند که ارزش خود را حفظ کند. یکی دیگر از مشکلات سوریه، نوع گندم تولیدی است. گندم مورد استفاده برای تهیه نان سفید با گندمی که برای صنایع غذایی (مانند ماکارونی) استفاده می‌شود متفاوت است. گندم تولیدی در مناطق دولتی عمدتاً از نوع گندم مورد نیاز برای تولید ماکارونی است که طبع آن به صورت نان، کیفیت بسیار پایین نان را به همراه دارد. به سبب دشواری‌ها در تجارت سوریه، امکان کمی برای معاوضه این گندم با گندم مناسب طبع نان وجود دارد. یکی از راهکارها برای مقابله با این مشکل تجارت گندم با لبنان بوده که لبنان نیز با آسیب شدید وارد شده به بندر بیروت و سیلوهایش و نیز کاهش شدید توان مالی دولتش برای واردات گندم، دچار مشکلات اساسی در تأمین غذای خود شده است.^۲

1. <https://tradingeconomics.com/syria/exports-by-country>

۲. اطلس گرسنگی در سوریه، مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعاتی استراتژیک خاورمیانه، ۶ اسفند ۱۳۹۹؛ به نشانی: <https://www.cmss.ir/Page/View/4669/24-02-2021>

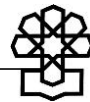
جدول ۲. وضعیت نسبی ناامنی غذایی در استان‌های مختلف سوریه

استان	جمعیت حائز امنیت غذایی درصد	جمعیت در معرض ناامنی غذایی درصد	جمعیت دچار ناامنی غذایی درصد
دمشق	۳۲.۵	۴۷	۲۰.۵
حلب	۱۳.۲	۴۶.۲	۴۰.۲
ریف دمشق	۲۴.۱	۴۰.۷	۳۵.۲
حمص	۲۸.۸	۵۳	۱۸.۲
حمه	۱۲.۳	۴۸.۶	۳۹
لاذقیه	۳۴.۹	۵۴.۵	۱۰.۷
حسکه	۱۶.۲	۴۶.۵	۳۷.۳
طرطوس	۳۸.۳	۴۰.۲	۲۱.۶
درعا	۱۷.۱	۴۰.۴	۴۲.۵
سویدا	۱۳.۷	۳۹.۹	۴۶.۵
قنیطره	۳۱.۶	۴۱.۴	۲۷
مجموع	۲۳.۴	۴۵.۶	۳۱

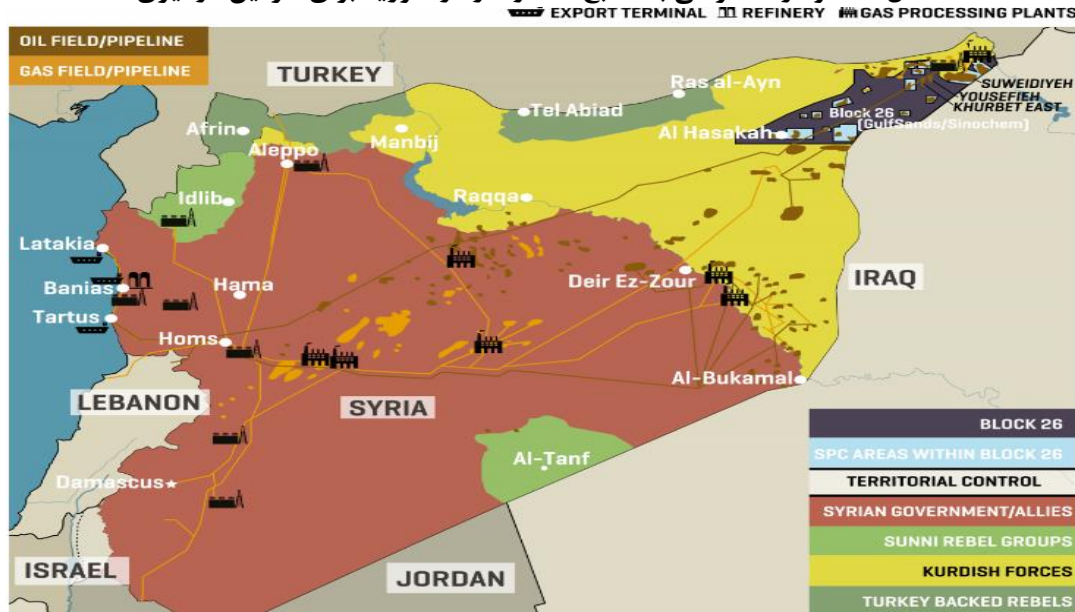
مأخذ: مرکز آمار سوریه، ۱۳۹۹.

۲-۲. انرژی

نفت سوریه، ستون فقرات اقتصادی این کشور محسوب می‌شود و میزان ذخایر نفتی سوریه ۲.۵ میلیارد بشکه و میزان ذخایر گاز طبیعی سوریه ۳۰۰ میلیارد مترمکعب برآورد شده است. حوزه‌های نفتی سوریه عمدتاً در بخش‌های شرقی و شمالی در نزدیک مرزهای عراق و ترکیه قرار دارد و پایانه‌های صادراتی و تصفیه‌خانه‌ها در بخش غربی و در نزدیک دریای مدیترانه واقع است. گفتنی است این کشور به دارا بودن نوع خاصی از نفت سبک و همچنین استخراج فسفات معروف است. سه استان اصلی نفت‌خیز سوریه نیز الحسکه، تدمر و دیرالزور هستند. همچنین بزرگ‌ترین میدان گازی سوریه حقل شاعر در تدمر است. در سال‌های اخیر، مداخلات سیاسی متعدد و به دنبال آن تحریم‌های اتحادیه اروپا و آمریکا علیه وزارت نفت و ممانعت از صادرات نفت سوریه، تأثیر مخرب مستقیمی بر فرایند استخراج و اکتشاف نفت در سوریه داشته است. شرکت‌های طرف قرارداد خارجی، کار خود را به حالت تعویق درآورده‌اند و تأمین نفت مورد نیاز پالایشگاه‌های حمص و بانیاس بسیار دشوار شده که به نوبه خود نیز به کمبود مشتقات نفتی در فصل‌های زمستانی منجر شده است. همچنین واردات و تأمین نیازهای تعمیر و نگهداری، قطعات یدکی و تجهیزات برای بهره‌برداری نفت دشوار است. همچنین اکثر میادین نفتی سوریه در شمال شرقی سوریه تحت کنترل و نظارت ایالات متحده از طریق به اصطلاح نیروهای دمکراتیک سوریه «قسد» است. برای مثال، کردهای سوریه در سال ۲۰۱۹ قراردادی را با یک شرکت نفت آمریکایی به نام دلتا کرسنت انرژی جهت تجارت نفت در این منطقه، تحت کنترل نیروهای آمریکایی و توسعه و ارتقای میادین نفتی امضا کرده‌اند.^۱ این در حالی است که سوریه بر بیشتر میادین گازی در شرق و مرکز کشور تسلط دارد.

شکل ۳. نمودار دسترسی به منابع نفت و گاز در سوریه برای طرفین درگیری

مأخذ: وبسایت مؤسسه مطالعات^۱ mees.

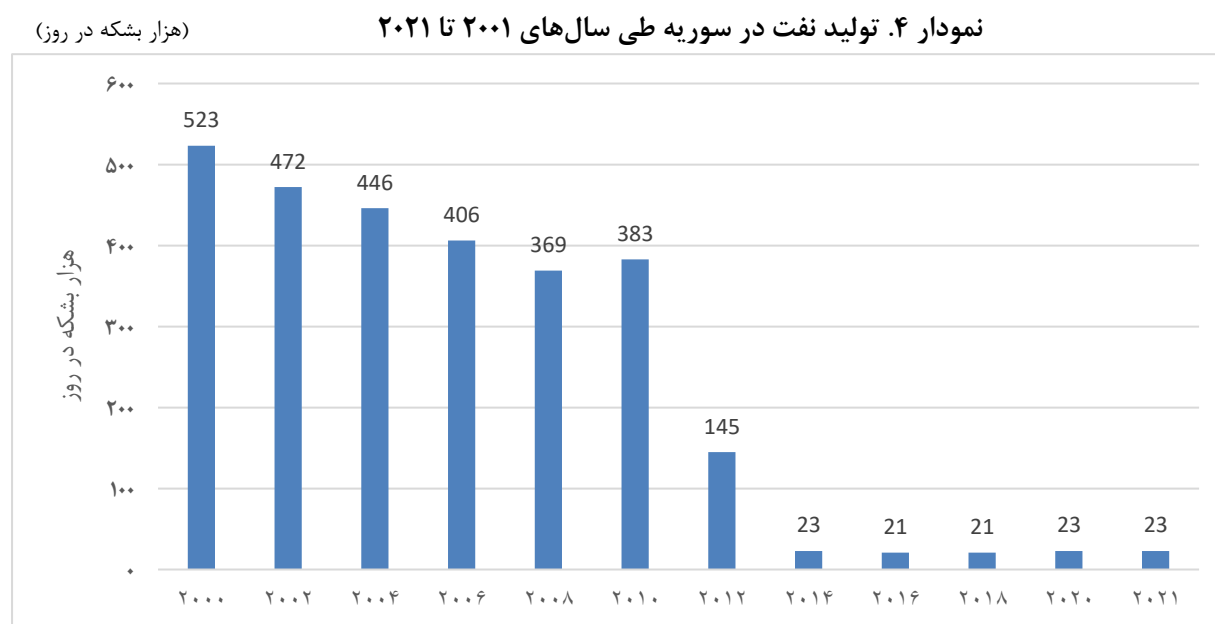
مدیر برنامه‌ریزی و همکاری‌های بین‌المللی وزارت نفت و منابع معدنی سوریه اعلام کرد که خسارات مستقیم و غیرمستقیم به وزارت نفت سوریه و شرکت‌های زیرمجموعه آن از آغاز بحران داخلی از سال ۲۰۱۱ تا جولای ۲۰۱۹ حدود ۸۲ میلیارد دلار بوده که حدود ۱۷ میلیارد دلار خسارات مستقیم و ۶۵ میلیارد دلار خسارات غیرمستقیم (عدم‌النتفع) است. همچنین، این وزارت خسارات جبران‌ناپذیری در مورد نیروی انسانی داشته است.^۲ سوریه تنها تولیدکننده قابل توجه نفت در شرق دریای مدیترانه، در سال ۲۰۱۰ بوده و ۳۸۷ هزار بشکه نفت در روز تولید می‌کرده است. برآورد صادرات نفت خام این کشور در سال ۲۰۱۰ میلادی، ۱۰۹ هزار بشکه بوده که بیشتر آن به کشورهای اروپایی عضو سازمان توسعه و همکاری‌های اقتصادی (OECD) فرستاده می‌شد. آلمان، ایتالیا، فرانسه و هلند، ۸۰ درصد از کل صادرات نفت خام سوریه را به خود اختصاص داده بودند. اگرچه صادرات نفت سوریه بخش کوچکی از مجموع نیاز اتحادیه اروپا را تأمین می‌کرد اما این صادرات ۳۰ درصد (معادل ۴ میلیارد و ۱۰۰ میلیون دلار) از درآمد دولت سوریه را در سال ۲۰۱۰ میلادی به خود اختصاص داده بود.^۳

با توجه به تأثیر بسیار بحران سوریه بر زیرساخت‌های حوزه انرژی و در نتیجه آن، کاهش تولید برق، گازوئیل و بنزین کشور، در تمام نقاط سوریه قطعی برق وجود دارد. همچنین کشور سوریه شاهد تقاضای زیادی برای مصرف گاز داخلی است و دولت برای تأمین مصرف داخلی با مشکلات عمیقی دست‌وپنجه نرم می‌کند. براساس یک مطالعه تحلیلی، یک شکاف بزرگ ۵۰ درصدی بین تولید و نیاز مصرف روزانه گاز وجود دارد که باید از طریق واردات تأمین شود. متوسط مصرف روزانه گاز ۱۰۰۰ تن است که در زمستان به ۱۲۰۰ تن افزایش می‌یابد. تولید گاز در حال حاضر ۲۵۰ تن

1. mees.com/country/syria

2. <https://www.syria-oil.com/12954>3. Over 90% of Syrian Crude Oil Exports Go to European Countries, U.S. Energy Information Administration, SEPTEMBER 16, 2011; <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=3110>

از نیروگاه‌های گازی و ۲۵۰ تن در روز از پالایشگاه‌ها تأمین می‌شود؛ به این معنا که میانگین تولید روزانه گاز داخلی ۵۰۰ تن در روز است و حدود ۵۰ درصد از نیاز را تشکیل می‌دهد (وزارت نفت و منابع معدنی سوریه، ۲۰۲۰).^۱ با اکتشافات صورت گرفته، در آینده کشور سوریه در زمره یکی از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان به‌ویژه در تولید گاز طبیعی قرار می‌گیرد که این امر می‌تواند باعث طمع قدرت‌های بزرگ جهانی نسبت به این کشور شود.^۲ نمودار ۴ میزان تولید نفت سوریه را براساس تعداد بشکه در روز نشان می‌دهد.

مأخذ: تا سال ۲۰۱۵ از سایت Indxmundi و از سال ۲۰۱۶ الی ۲۰۲۱ از ceicdata.com.

همان‌طور که از نمودار ۴ مشهود است میزان تولید نفت سوریه طی زمان به‌شدت کاهش یافته و در نتیجه، کار پالایش و تولید سوخت نیز بسیار دشوارتر شده است.

۳-۲. معدن

در سال ۲۰۰۹، سازمان زمین‌شناسی و اکتشافات معدنی^۳ سوریه در ناحیه‌ای به مساحت ۳۴۱۰ کیلومتر مربع حفاری انجام داد. این سازمان در حال بهینه‌سازی توسعه معادن کشور در زمینه تولید سنگ فسفات، ایجاد طرح‌های کود فسفاته و واحد شست‌وشو و خشک‌کردن فسفات، توسعه فعالیت معدنی در زمینه آسفالت خام طبیعی، راه‌اندازی مجدد معادن سنگ مرمر و تأسیس واحدهای فراوری زئولیتی و بنتونیتی بوده است.^۴

قبل از بحران داخلی، سوریه با تولید حدود ۳.۵ میلیون تن سنگ فسفات، رتبه نهم این ماده معدنی را در جهان داشت. از معروف‌ترین معادن فسفات سوریه می‌توان به معادن نزدیک شهر تدمر (پالمیرا) شامل معادن خنیفیس و

1. <https://www.syria-oil.com/12954/>

2. yun.ir/a3bdi4

3. Geology and Mineral Resources (GEGMR)

4. <http://farsi.tpo.ir/uploads/syria-iran-99.pdf>

الشرقیه در ۶۰ و ۴۵ کیلومتری جنوب غرب تدمر در استان حمص در شرق سوریه اشاره کرد که دارای مرغوبترین فسفات‌های جهان هستند. ذخایر پیش‌بینی شده فسفات این دو معدن به ۱.۸ میلیارد تن می‌رسد. دیگر تولیدات مواد معدنی خام و فراوری شده این کشور شامل سیمان، گچ، ماسه صنعتی (سیلیس)، مرمر، آسفالت خام طبیعی، کودهای نیتروژنی و فسفاتی، نمک و فولاد است.^۱

پس از انعقاد توافق‌نامه جامع همکاری میان ایران و سوریه، بهره‌برداری بخشی از منابع فسفات سوریه به دولت جمهوری اسلامی ایران واگذار شد. تا پیش از آغاز جنگ داخلی، کشورهای اروپای شرقی مشتری بیشتر تولیدات فسفات سوریه بودند که هم‌اکنون علاوه بر از دست رفتن این بازارهای سنتی، یافتن بازارهای جدید در سایه انواع تحریم‌های وضع شده بر اقتصاد سوریه بسیار دشوار می‌نماید. در این میان اولویت اصلی اعلام شده از سوی دولت جمهوری اسلامی ایران تأمین نیازهای داخلی فسفات ایران از این ذخایر است؛ از این رو مذاکرات لازم برای فروش فسفات به واحدهای مصرف‌کننده، مانند شرکت خدمات حمایتی کشاورزی و مجتمع پتروشیمی رازی انجام شده است. بر این اساس در سال ۱۳۹۸ حدود ۲۰ هزار تن فسفات به شرکت خدمات حمایتی و در سال ۱۳۹۹، ۳۰۰ هزار تن به مجتمع پتروشیمی رازی (تقریباً تمام نیاز این مجتمع) تحویل داده شده است.

علاوه بر ایران، سوریه به عقد قرارداد با یکی از شرکت‌های روسی جهت استخراج از سایر معادن فسفات این کشور اقدام کرده است. این شرکت همچنین مدیریت و بخشی از مالکیت کارخانه تولید کود سوریه را در استان حمص در اختیار خود درآورده است. تمام این موارد در عوض چشم‌پوشی از ۴۰٪ از بدهی ۱۳ میلیارد دلاری سوریه به روسیه صورت گرفته است. با توجه به بررسی‌های صورت گرفته، با وجود اینکه بیشتر ذخایر این کشور در اختیار ایران است اما میزان بهره‌برداری روسیه از مابقی این منابع به مراتب بیشتر از ایران می‌باشد (چیزی حدود ۲.۲ میلیون تن در سال ۲۰۱۸). از جمله دلایل این تفاوت را می‌توان در پایین بودن مصرف داخلی خاک فسفات به دلیل تأمین نیاز کشور به محصولات فسفاتی خارج از کشور جستجو کرد. علاوه بر این از نظر فنی تنها عملیاتی که در سوریه روی این مواد معدنی انجام می‌شود خردایش^۲ است.

۴-۲. روابط تجاری

تراز تجاری سوریه در سال ۲۰۲۱ کسری ۵.۷ میلیارد دلاری را ثبت کرده است در حالی که کسری سال قبل از آن ۴.۳ میلیارد دلار بوده است. تراز تجاری سوریه از سال ۲۰۰۷ به بعد همواره منفی بوده است؛^۳ همین مورد یکی از موانع گسترش تجارت با این کشور است زیرا به دلیل کسری تراز تجاری این کشور، وصول بسیاری از تعهدات مالی از بازار این کشور دشوار است. براساس گزارش صندوق بین‌المللی پول، مجموع صادرات سوریه در سال ۲۰۱۹ به رقم ۶۳۱ میلیون دلار رسیده است. همچنین، کل واردات سوریه به رقم ۶ میلیارد و ۲۱ میلیون دلار رسیده است. مجموع صادرات سوریه در آگوست سال ۲۰۲۲ به ۸۰.۴ میلیون دلار رسیده که نسبت به سال گذشته رشد ۲۷.۲ درصدی را نشان

1. <https://www.syria-oil.com/12954>

۲. خردایش فرایندی است که طی آن مواد معدنی در مراحل مختلفی از جمله سنگ‌شکنی و آسیا به محصولی با ابعاد مورد نظر تبدیل می‌شوند تا نه تنها حمل‌ونقل آن به مراحل بعدی ساده‌تر شود بلکه دستیابی به درجه آزادی که مهم‌ترین اهداف خردایش است را نیز تأمین کند.

3. <https://www.ceicdata.com/en/indicator/syria/trade-balance>

می‌دهد. مجموع واردات در آگوست سال ۲۰۲۲ رقم ۵۰۵.۴ میلیون دلار را ثبت کرده که نسبت به سال قبل از آن ۱۴.۱ درصد کاهش داشته است.^۱

جدول ۳ اقلام عمده صادراتی و وارداتی سوریه را نشان می‌دهد.

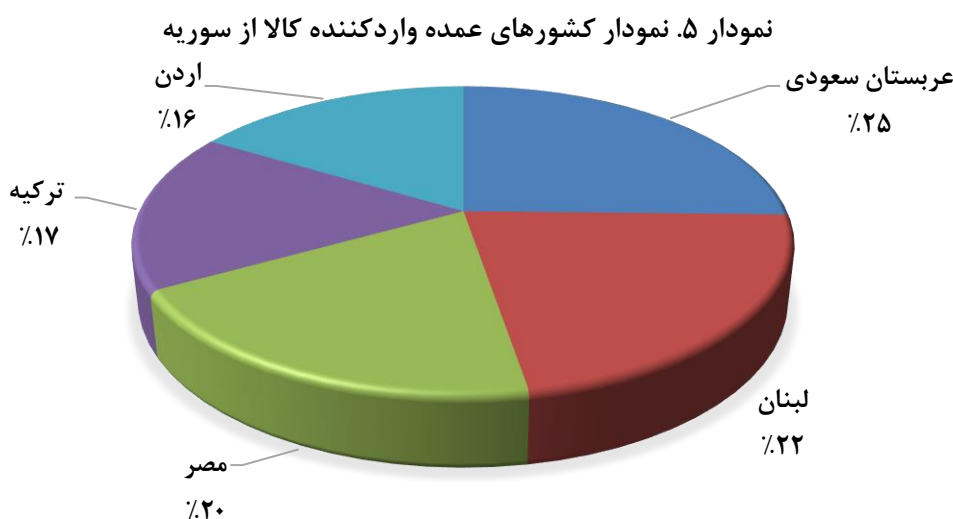
جدول ۳. اقلام عمده تجاری سوریه با جهان

اقلام عمده صادراتی سوریه به جهان	قهوه؛ چای؛ ادویه‌جات؛ ترشیجات؛ میوه‌جات و آجیل؛ پوست؛ مرکبات؛ چربی‌ها و روغن‌های گیاهی و حیوانی؛ سبزیجات خوراکی؛ حبوبات دانه‌ها و میوه‌ها؛ صابون صنعتی یا دارویی؛ مواد فعال سطحی آلی؛ مواد شستشو، پوشاک و لوازم جانبی؛ محصولات لبنی؛ تخم‌مرغ پرندگان؛ عسل طبیعی؛ سنگ؛ گچ؛ سیمان
اقلام عمده وارداتی سوریه از جهان	ماشین‌آلات و تجهیزات الکتریکی؛ ضبط و پخش‌کننده‌های صوتی؛ تلویزیون؛ وسایل نقلیه غیر از راه‌آهن و قطعات و لوازم جانبی آنها؛ پلاستیک؛ وسایل مکانیکی؛ راکتورهای هسته‌ای؛ دیگ‌های بخار و قطعات؛ قارچ؛ شکر و قند؛ چربی‌ها و روغن‌های گیاهی و حیوانی؛ قهوه؛ چای؛ ادویه‌جات؛ غلات؛ آهن و فولاد؛ محصولات دارویی؛ دخانیات

مأخذ: دفتر بازرگانی کشورهای عربی و آفریقایی سازمان توسعه تجارت ایران.^۲

بیشترین صادرات سوریه در سال ۲۰۱۸ شامل روغن زیتون خالص (۱۲۹ میلیون دلار)، سیب و گلابی (۲۸.۹ میلیون دلار) و فسفات‌های کلسیم (۲۷.۳ میلیون دلار) است. همچنین بیشترین واردات سوریه شامل تجهیزات پخش صوتی و تصویری (۵۷۷ میلیون دلار)، دخانیات (۳۳۹ میلیون دلار)، قند خام (۱۵۲ میلیون دلار)، روغن بذر (۱۱۹ میلیون دلار) و آرد گندم (۱۰۹ میلیون دلار) است.^۳

نمودارهای ۵ و ۶ کشورهای عمده واردکننده کالا از سوریه و صادرکننده کالا به سوریه را در سال ۲۰۲۰ به ترتیب نشان می‌دهد.

مأخذ: سازمان پیچیدگی اقتصادی جهانی.^۴

1. <https://www.ceicdata.com/en/indicator/syria/total-exports>

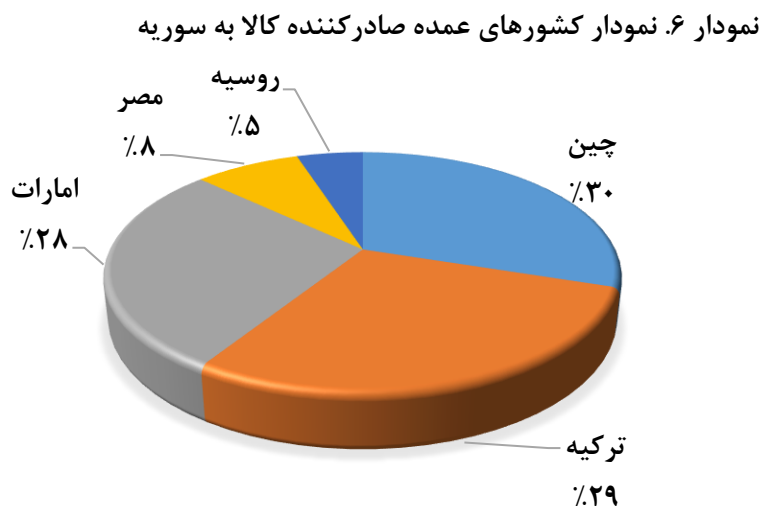
2. <http://farsi.tpo.ir/uploads/syria-world-99.pdf>

3. <https://oec.world/en/profile/country/syr>

4. <https://oec.world/en/profile/country/syr?tradeScaleSelector1=tradeScale1>

صادرات سوریه در سال ۲۰۲۰ بیشتر به عربستان سعودی (۱۰۵ میلیون دلار)، لبنان (۹۱.۲ میلیون دلار)، مصر (۸۰.۹ میلیون دلار)، ترکیه (۶۹.۳ میلیون دلار) و اردن (۶۷.۹ میلیون دلار) است. همچنین شرکای اصلی واردات سوریه در سال ۲۰۲۰ کشورهای چین (۱.۲۸ میلیارد دلار)، ترکیه (۱.۲۴ میلیارد دلار)، امارات متحده عربی (۱.۱۹ میلیارد دلار)، مصر (۳۲۰ میلیون دلار) و روسیه (۲۲۸ میلیون دلار) هستند.

مأخذ: سازمان پیچیدگی اقتصادی جهانی^۱

سهم ایران از تجارت با سوریه در بین این کشورها بسیار ناچیز بوده است؛ ایران در سال ۱۴۰۰ حدود ۲۱۷ میلیون دلار صادرات و ۲۹.۶ میلیون دلار واردات از سوریه داشته است.^۲

جدول ۴ حجم تجارت سوریه از سال ۲۰۱۴ تا پایان سال ۲۰۱۹ را نشان می‌دهد.

(میلیارد دلار)

جدول ۴. حجم مبادلات تجاری سوریه بین سال‌های ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۹

سال	واردات	صادرات	تراز تجاری
۲۰۱۴	۶.۹	۱.۰۸	-۵.۱
۲۰۱۵	۵.۳۲	۰.۸۲۵	-۴.۴۹
۲۰۱۶	۵.۲۸	۰.۸۳۴	-۴.۴۴
۲۰۱۷	۶.۳۹	۰.۸۰۹	-۵.۵۸
۲۰۱۸	۷.۲۱	۰.۷۲۳	-۶.۴۸
۲۰۱۹	۶.۲۱	۰.۶۳۱	-۵.۵۷

Source: <https://atlas.cid.harvard.edu/>

جدول ۴ تراز تجاری منفی سوریه را در سال‌های گذشته نشان می‌دهد که یکی از علل مهم آن رشد نرخ ارز بوده است.

۵-۲. نظام ارزی سوریه

نظام ارزی سوریه در حال حاضر چند نرخ است و نرخ‌های متعددی اعم از نرخ بانک مرکزی سوریه، نرخ ترجیحی که برای قراردادهای خاص در نظر گرفته می‌شود و نرخ آزاد وجود دارد. در مناطقی که معارضین حضور دارند لیر ترکیه به میزان بالایی جریان دارد ولی در مناطق تحت تسلط کردها هنوز لیر سوریه مبادله می‌شود.

براساس آمار، درآمدهای نفتی از اصلی‌ترین منابع درآمدی سوریه بوده است. میزان تولید نفت در این کشور از ۳۸۶ هزار بشکه در سال ۲۰۱۰ به حدود ۲۰ هزار بشکه در سال ۲۰۲۱ رسید. ارزش صادرات نفت قبل از جنگ ۴ میلیارد دلار بود که با شروع بحران به دلیل اعمال تحریم‌های اروپا علیه این کشور و تصرف میدین توسط گروه‌های تروریستی، تقریباً به صفر رسید. صادرات بخش معدن نیز که در سال ۲۰۱۱ حدود ۴.۷ میلیارد دلار بود در سال ۲۰۱۵ تقریباً متوقف شد. بنابراین با توجه به کاهش شدید درآمدهای تجاری سوریه و تأمین نیازهای اساسی این کشور در خلال جنگ و ... دولت با کمبود شدید ارز مواجه شده و برای مدیریت این شرایط محدودیت‌های مختلفی را در حوزه واردات محصولات مختلف و الزام تجار به فروش ارز حاصل از صادرات به دولت اعمال کرده است. از سوی دیگر با آغاز جنگ داخلی در سال ۲۰۱۱، تحریم‌های ایالات متحده و اتحادیه اروپا مانع دولت سوریه در تأمین نیازهای اساسی و دسترسی به منابع ارزی در کشورهای اروپایی شد. در اوایل سال ۲۰۲۰ و تشدید تحریم‌ها با قانون سزار، عرضه ارز به شدت مختل شده و نوسانات شدید ارزی رخ داد که به افزایش نزدیک به ۳۰۰ درصدی ارزش دلار در بازار آزاد سوریه منجر شد. قبل از تحریم سزار، با وجود افزایش سالانه نرخ ارز، نوسانات ارز تا حدی مدیریت می‌شد.

علاوه بر عوامل فوق، بحران بانکی لبنان و انفجار بندر بیروت نیز به مشکلات نرخ ارز در سوریه دامن زده است. به علت روابط نزدیک بانکی بین سوریه و لبنان در دوران جنگ بسیاری از سرمایه‌های سوری‌ها به صورت حساب‌های ارزی در بانک‌های لبنان نگهداری می‌شد که به علت بحران بانکی و اقتصادی در لبنان بلوکه شده است.

۳. چشم‌انداز اقتصادی سوریه

پس از به وجود آمدن درگیری‌ها، سوریه با چالش‌های بزرگ اقتصادی از جمله بیکاری، کسری تراز تجاری و کاهش ارزش پول ملی، تورم و ضعیف شدن بخش مالی مواجه شد در سال ۲۰۱۷، دمشق برنامه توسعه ملی سوریه پس از جنگ را آغاز کرد. کمیسیون برنامه‌ریزی دولت متعهد شد که یک برنامه ۱۰ ساله برای بازسازی کشور بنویسد. این کمیسیون تاکنون هیچ راهکار مشخص یا برنامه‌ای که به فعالیت‌های اساسی در این زمینه منجر شود ارائه نداده است. تلاش اصلی دولت برای بازسازی، پیرامون مشارکت‌های دولتی و خصوصی با محوریت حوزه املاک و مستغلات است. توسعه شهر ماروتا در دمشق اکنون یکی از بزرگ‌ترین پروژه‌های سرمایه‌گذاری در سوریه است.

در روند کنونی که دولت سوریه در پیش گرفته است به نظر می‌رسد دو هدف دنبال شود:

- تشویق بخش خصوصی برای مشارکت در بازسازی
 - ورود مجدد به جامعه بین‌المللی و جلب اعتماد بین‌المللی برای دریافت کمک اقتصادی
- همچنین دمشق صراحتاً اعلام کرده است که به دلیل حمایت غرب از مخالفان، به جای جذب سرمایه‌گذاری غربی،

روی کشورهای دوست که در طول جنگ در سوریه حضور داشتند متمرکز خواهد بود.^۱ البته سوریه کشورهای که از تروریست‌ها حمایت نکرده‌اند را جزو کشورهای معارض نمی‌داند.

طبق گزارش اتاق مشترک بازرگانی ایران و سوریه، مجله اکونومیست در سال ۲۰۱۹ پیش‌بینی کرده بود سوریه پس از هرج و مرج، موفق خواهد شد به لیگ کشورهای دارای بالاترین نرخ رشد اقتصادی بپیوندد. این گزارش پیش‌بینی کرده بود در میان کشورهای که در سال ۲۰۱۹ میلادی در عرصه اقتصادی عملکردی قابل قبول خواهند داشت بالاترین رکورد در اختیار سوریه است. این مجله اعلام کرده بود نرخ رشد اقتصادی سوریه باید به ۹/۹ درصد برسد تا بالاترین نرخ رشد را در میان کشورهای جهان داشته باشد. این مجله همچنین در سال ۲۰۲۰ اعلام کرده بود ساخت‌وساز در سوریه موجب خواهد شد که این کشور با رشد اقتصادی ۸/۹ درصدی در جایگاه دومین اقتصاد دارای رشد سریع در جهان قرار گیرد.^۲ اما این مجله اعمال تحریم‌های گسترده از سوی آمریکا موسوم به تحریم سزار و تأثیر آن بر اقتصاد سوریه را پیش‌بینی نکرده بود و همین امر باعث شد تا این میزان رشد اقتصادی برای این کشور محقق نشود.

- تحریم‌های سزار و اتحادیه اروپا

قانون سزار با عنوان «قانون حمایت از غیرنظامیان سوریه ۲۰۱۹» پس از جنجال‌های فراوان میان کنگره و سنای آمریکا به تصویب رسید. این قانون تمام پیمانکاران، مقامات و شرکای دولت سوریه را دربرمی‌گیرد و تحریم‌های آمریکا را علیه هر کسی که از نظر اقتصادی با این گروه‌ها همکاری کند، اعمال می‌کند. همچنین گروه‌هایی را تحت عنوان جنایتکاران جنگی تحت تحریم قرار داده و سعی دارد از این قانون برای هدف قرار دادن بانک مرکزی و بخش‌های مختلف اقتصاد سوریه استفاده کند.

کارخانه‌های صنعتی مانند تولید کفش و صنایع چوبی برای بازسازی فعالیت‌های خود به دنبال فراهم کردن ماشین‌آلات و مواد اولیه بوده‌اند که تحریم‌های اروپا علیه اقتصاد سوریه، دستیابی ساده به این نیازها را غیرممکن کرده است. به موجب این تحریم، تمام طرف‌هایی که وارد معاملاتی در زمینه فناوری‌های نظامی و خدماتی با دولت سوریه شوند مشمول تحریم‌های آمریکا قرار خواهند گرفت. علاوه بر این، تحریم‌های خزانه‌داری آمریکا شرکت‌های اقتصادی فعالی که در زمینه‌های انرژی، ساختمانی، سرمایه‌گذاری، ارتباطات و ... در سوریه فعالیت می‌کنند یا به صورت مستقیم یا غیرمستقیم همکاری داشته باشند را دربرمی‌گیرد.

کشورهای طرف معامله سوریه چه آنهایی که پس از فروکش کردن بحران قصد داشتند به بازار سوریه بازگردند و چه آن دسته از متحدان سوریه که قصد افزایش حضور اقتصادی و استفاده از ظرفیت‌های اقتصادی این کشور را داشتند نیز متأثر شده‌اند؛ امارات یکی از کشورهای بود که پس از بحران قصد ورود به بازار سوریه را داشت که با تهدید علنی ایالات متحده روبه‌رو شد.^۳ در دوره اخیر نیز به دلیل تحریم بانک تجاری سوریه، برخی شرکت‌های ایرانی نیز که تحریم‌ها را دور می‌زدند با مشکلاتی مواجه شدند. همچنین برخی خطوط اعتباری که برای سوریه در نظر گرفته شده بود به دلیل این بی‌ثباتی سیاسی تخصیص پیدا نمی‌کند. البته گروه‌های معارض کرد که هنوز از واحد پولی لیر استفاده می‌کنند از این تحریم متضرر شده و به دنبال اخذ برخی معافیت‌های تحریمی هستند.

1. https://ecfr.eu/article/commentary_the_geopolitics_of_reconstruction_who_will_rebuild_syria/

2. <http://www.tpo.ir/uploads/SYRIA-98.pdf>

۳. هشدار آمریکا به امارات درباره نقض تحریم‌های سوریه، ایرنا، ۲۹ خرداد ۱۳۹۹، کد خبر: ۸۲۸۲۵۲۷۵

در صورت ایجاد زیرساخت برای کریدور تجاری ایران-عراق-سوریه این کشور توان صادرات مجدد خوبی را برای کالاهای ایرانی و اتصال به جاده ابریشم خواهد داشت ولی باید به این نکته توجه داشت که یکی از موانع در این مسیر تحریم‌های اتحادیه اروپا و عدم بازسازی بلندمدت بندر بیروت است که سد محکمی در برابر صادرات از سوریه به مناطقی مانند آفریقا است.

نکته دیگر اینکه تحریم‌ها باعث تضعیف شدید بانک‌های خصوصی در این کشور شده و ارتباط آنها با بانک‌های غربی قطع شده و صرفاً با بانک‌های لبنانی و اردنی تعامل دارند. اقتصاد سوریه وابسته به حواله‌های ارزی غیررسمی کشورهای همسایه شده و در نتیجه، بانک مرکزی این کشور توانایی مداخله در تعیین قیمت ارز را از دست داده است.^۱ فعالان صرافی‌ها و تحلیلگران مالی در سوریه بر این باورند که وابستگی مردم سوریه به حواله‌های خارجی ۷۰ درصد است. به گفته این افراد، به‌رغم کاهش مبالغ حواله‌های خارجی در مناطق تحت کنترل دولت سوریه، میانگین هر حواله روزانه ۲۰۰ یورو است. به گفته یکی از مسئولان شرکت حواله ارزی دمشق، به‌طور متوسط روزانه ۵ میلیون دلار به‌عنوان حواله وارد سوریه می‌شود که اغلب از کشورهای آلمان، سوئد، هلند، ترکیه، عراق و امارات است.

۴. روابط اقتصادی سوریه و ایران

سوریه یکی از اولین کشورهایی بود که پس از انقلاب اسلامی، جمهوری اسلامی ایران را به رسمیت شناخت و از این‌رو از همان اوایل، روابط رسمی دو کشور آغاز شد. همچنین، سوریه در دوران جنگ تحمیلی از معدود کشورهایی بود که از ایران حمایت کرد. یکی دیگر از دلایل اصلی گرم شدن روابط دو کشور در چند دهه گذشته، پایداری سوریه برخلاف سایر کشورهای عربی در خط مبارزه با رژیم صهیونیستی بوده است. روابط سیاسی و امنیتی ایران و سوریه به‌قدری عمیق بود که حتی مذاکرات سوری-رژیم صهیونیستی در زمان حافظ اسد با میانجی‌گری آمریکا نیز نتوانست آن را مخدوش کند. همچنین، با روی کار آمدن بشار اسد روابط دو کشور ایران و سوریه در ابعاد سیاسی و امنیتی گسترش یافت.^۲ جدول ۵ سطح روابط تجاری و حجم مبادلات تجاری ایران و سوریه را نشان می‌دهد.

جدول ۵. میزان مبادلات تجاری بین ایران و سوریه از سال ۱۳۸۸ تا ۱۴۰۰ (برحسب میلیون دلار)

سال	۱۳۹۹	۱۳۹۸	۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	۱۳۸۹	۱۳۸۸
صادرات	۲۱۷	۱۱۵	۱۶۲	۹۹	۲۱۷	۶۵۲	۱۴۹	۱۰۰	۱۱۵	۱۵۹	۳۶۵	۳۷۷
واردات به ایران	۲۹۶	۱۷	۱۱	۷۶	۱۳	۹	۸	۹	۱۰	۴۲	۶۲	۲۰
حجم مبادلات	۲۴۶٫۶	۱۳۲	۱۷۳	۷۱۰٫۵	۱۸۵	۶۶۱	۱۵۷	۱۰۹	۱۲۵	۱۸۳	۳۹۱	۳۹۷

مأخذ: دفتر بازرگانی کشورهای عربی و آفریقایی سازمان توسعه تجارت ایران، آمار سال ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰ از <https://farsi.tpo.ir/>

۱. سمیر العیطة، اندیشکده کارتر سنتر، دسامبر ۲۰۲۰، به نشانی زیر:

https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/peace/conflict_resolution/syria-conflict/arabic-teaser-executive-summary-dec-2020.pdf

۲. گزارش رصد دوره بازسازی سوریه، اندیشکده سحاب.

۳. <http://farsi.tpo.ir/uploads/syria-iran-99.pdf>

۴-۱. مهم ترین اقلام تجاری ایران و سوریه و سرمایه‌گذاری‌های ایران در سوریه

مهم ترین اقلام صادراتی از ایران به سوریه عبارتند از: لوله‌ها یا پروفیل‌های توخالی، شیرآلات برنجی، قرص کپسول، شیر خشک، شیشه ساختمانی، کاشی، روغن پایه کشتی، متانول، قطعات خودرو، میلگرد کلاف ساده، کربنات دی سدیم، مخمرهای فعال و ... همچنین، مهم ترین اقلام وارداتی ایران از سوریه عبارت است از: فسفات کلسیم طبیعی، فسفات آلومینوکلسیک طبیعی، فسفات آسیاب شده، روغن زیتون بکر، سایر نباتات و اجزای آنها مورد مصرف در عطرسازی و داروسازی؛ خرنوب (Carob)، خرزه، جلبک و سایر علف‌های دریایی، چغندر قند و نیشکر تازه، هسته و مغز هسته میوه‌ها و سایر محصولات نباتی (از جمله ریشه کاسنی بو نداده)، سایر پارچه‌ها شامل نخ با رنگ‌های مختلف، پارچه‌های تاروپودباف، کم‌عرض، با ۵ درصد یا بیشتر نخ کشش‌پذیر یا نخ کائوچویی.^۱

یکی از نقاط قوت تجاری فی‌مابین، امضا و اجرایی شدن موافقت‌نامه تجارت آزاد بین دو کشور ایران و سوریه است. این موافقت‌نامه در اسفند سال ۱۳۸۹ (۲۰۱۰/۱۰/۲) امضا و از تاریخ ۱۳۹۱/۱/۲۹ (۲۰۱۱/۳/۲۱) لازم‌الاجرا شد؛ نظر به وجود موافقت‌نامه تجارت آزاد بین جمهوری اسلامی ایران و جمهوری عربی سوریه، هیچ‌گونه مانع و محدودیت قانونی برای ورود اقلام تولیدی هریک از دو کشور به کشور طرف دیگر (به استثنای مواردی که در موافقت‌نامه تجارت آزاد بین دو کشور تصریح شده است) وجود ندارد. طبق این موافقت‌نامه، تجارت کالاهایی که در دو کشور تولید می‌شوند مشمول تعرفه کمتر از ۴ درصد است (به جز ۸۸ قلم کالا که مشمول این موافقت‌نامه نمی‌شود). البته برخی استثنائات باعث شده تا عملاً اجرای این توافق با مشکلاتی مواجه شود که از جمله آن می‌توان به ممنوعیت واردات روغن زیتون در ایران به بهانه رونق تولید داخل اشاره کرد. این امر باعث می‌شود با توجه به تضعیف صادرات سوریه و در نتیجه عدم دسترسی این کشور به ذخایر خارجی، تراز مالی-تجاری دو کشور نامتوازن شده و تجارت دو کشور از یک حد مشخص بیشتر نشود.

بر اساس آمارهای منتشر شده از سوی سازمان دیده‌بان پیچیدگی اقتصادی (OECD)^۲، کشور سوریه در سال ۲۰۱۹ میلادی ۴/۴ میلیارد دلار از کشورهای دیگر کالا وارد کرده است که از این حجم قابل توجه تجارت، سهم ایران بسیار ناچیز و قابل چشم‌پوشی است. از کل واردات سوریه ۴۳۶ میلیون دلار واردات محصولات شیمیایی، ۳۱۶ میلیون دلار محصولات پلاستیکی، ۱۱۷ میلیون دلار محصولات فلزی و ۵۷ میلیون دلار واردات محصولات معدنی است. در حالی که ایران در بسیاری از موارد که ذکر شده تولیدکننده است، سوریه این محصولات را از کشورهای دیگر وارد می‌کند.^۳

حجم واردات ایران از سوریه معادل ۶.۸ درصد از صادرات ایران به این کشور است. با توجه به نظام وابستگی متقابل در تعاملات تجاری و فرهنگ خاص دولت و سرمایه‌داران سوریه که به دنبال کاهش وابستگی خود به سایر کشورها هستند؛ به نظر می‌رسد اتخاذ رویکرد صادرات کالا به تنهایی در تعامل با سوریه با توجه به پتانسیل زیاد این کشور در تولید کالاهای متنوع چندان مطلوب به نظر نمی‌رسد.

با توجه به حجم تبادلات تجاری ایران با سوریه به نظر می‌رسد دستگاه تجاری ایران در تجارت خود با سوریه موفق عمل نکرده است. بررسی واردات ایران از سوریه حتی قبل از آغاز بحران درگیری‌های داخلی در سال‌های ۱۳۸۸، ۱۳۸۹ و ۱۳۹۰ نشان می‌دهد دمشق به ترتیب در این سال‌ها ۲۰، ۲۹ و ۲۶ میلیون دلار به تهران صادرات داشته که این

رقم در مقابل واردات ایران از کشورهایی نظیر عراق (۲/۲۹ میلیارد دلار)، ایتالیا (۱/۵۲ میلیارد دلار)، آلمان (۱/۴۸ میلیارد دلار) ترکیه (۵۴۲ میلیون دلار) و عربستان (۵۴۵ میلیون دلار) بسیار ناچیز است. همچنین، در سال ۱۳۹۸ مقدار واردات ایران از سوریه به حدوداً نصف سال‌های پیش از بحران کاهش یافته است. اوج روابط اقتصادی دو کشور طی یک دهه اخیر سال ۱۳۸۹، درست سال پیش از بحران بوده است که بهترین آمارها را در کارنامه روابط دو کشور برجای گذاشته که ایران در مقابل صادرات ۵۱۶ میلیون دلار کالا به سوریه، ۲۹ میلیون دلار واردات از این کشور را ثبت کرده است.

۲-۴. حمل و نقل و ترانزیت کالا بین ایران و سوریه

لازمه توسعه روابط اقتصادی کشورهای محور مقاومت، اتصال زمینی آنها به یکدیگر است، چراکه مسیرهای جایگزین بسیار پرهزینه بوده و زمان جابه‌جایی کالا را بسیار طولانی کرده است. راه‌اندازی ترانزیت ایران از طریق مرز قائم-بوکمال به سوریه، زمان انتقال کالا را از ۱۵ به سه روز و هزینه آن را تا ۵۰ درصد کاهش خواهد داد. با توجه به تسلط نیروهای مقاومت بر این مسیر، این اقدام می‌تواند ایران را از مسیرهای جایگزینی که از ترکیه یا کانال سوئز می‌گذرد، بی‌نیاز کرده و آن را به دریای مدیترانه متصل کند. اتصال ایران به مدیترانه علاوه بر انتقال کالا بین ایران و کشورهای مقاومت، نقش مهمی در برنامه راه ابریشم و انتقال کالا از چین، هند و پاکستان به دریای مدیترانه دارد. آمریکا تلاش می‌کند از اتصال زمینی محور مقاومت (ایران، عراق، سوریه و لبنان) جلوگیری کند؛ در همین راستا به دنبال اتصال عراق به ترکیه، کویت و عربستان در محور شمالی-جنوبی و اتصال این کشور به اردن، فلسطین اشغالی و مصر در مسیر شرقی-غربی است.

در حال حاضر سه مسیر برای رسیدن کالا از مبدأ ایران به سوریه وجود دارد:

۱. مسیر دریایی از بندر عباس به بندر لاذقیه

با توجه به حجم ۳۰ هزار تنی کشتی‌ها و پر نشدن آنها و همچنین طولانی بودن مسیر، انتقال کالا از این مسیر بین ۱۵ تا ۲۰ روز طول می‌کشد که صرفه و امکان صادرات بسیاری از کالاها را از بین می‌برد. همچنین با توجه به گذر کشتی از کانال سوئز و آب‌های نزدیک فلسطین اشغالی، شاهد تعرضات متعدد رژیم صهیونیستی به کشتی‌های ایرانی بوده‌ایم.

۲. مسیر ایران - ترکیه - سوریه

این مسیر تحت سیطره ترکیه است و با توجه به رقابت ترکیه با ایران و اختلاف‌های عمیق آن با سوریه، امکان ایجاد اختلال در این مسیر بسیار زیاد است؛ کما اینکه تاکنون نیز اختلال‌های متعددی از سوی ترکیه متوجه صادرات کالای ایرانی شده است. همچنین، هزینه اقتصادی این مسیر نیز بسیار بالاست.

۳. مسیر زمینی ایران - عراق - سوریه

در حال حاضر امکان صادرات رسمی از این مسیر وجود ندارد و تنها میزان محدودی کالا به صورت غیررسمی و با هزینه بالا منتقل می‌شود.

با وجود اینکه دستورالعمل اجرایی قانون پیوستن به «کنوانسیون قرارداد حمل و نقل بین‌المللی کالا از طریق جاده

TIR» در بهمن ۱۳۹۹ ازسوی اداره گذرگاه‌های مرزی عراق ابلاغ شده است اما عملیاتی نشده است. در صورت عملیاتی شدن این دستورالعمل، کالا در وسیله نقلیه جاده‌ای در کشور مبدأ (مانند ایران) پلمپ شده و از خاک عراق عبور می‌کند و تا مقصد نیازی به انجام تشریفات گمرکی مربوط به ترانزیت در مرزهای ورودی و خروجی این کشور نخواهد بود. براساس دستورالعمل صادر شده، در دو مرز مهران (زرباطیه در عراق) و خسروی (المنذریه در عراق) باید کالاهای صادراتی ایران بدون جابه‌جایی بین دو کامیون و بدون ترخیص گمرکی در مرزها به داخل عراق منتقل شود. ازسوی دیگر در صورت اجرای این دستورالعمل، کالای ایرانی با شرایط ذکر شده از مرز القائم (البوکمال در سوریه) به سوریه منتقل می‌شود.

ازسوی دیگر راه‌اندازی خط ریلی میان ایران، عراق و سوریه و تحویل این پروژه در نزدیک‌ترین زمان ممکن و بهره‌برداری از آن می‌تواند تأثیر مثبت بسزایی در انتقال کالا میان دو کشور و تسهیل آن بگذارد. طول راه‌آهن «شلمچه - بصره» ۳۵ کیلومتر است که شهر بصره در جنوب شرق عراق را به شهر خرمشهر ایران (جنوب غرب ایران) متصل می‌کند و از طریق راه‌آهن بین عراق و سوریه و همچنین کشورهای همسایه مانند اردن و کویت راه رسیدن ایران به دریای مدیترانه را هموار می‌کند. پایگاه خبری وزارت راه و شهرسازی ایران از آماده شدن خط شلمچه ازسوی ایران خبر داده است و اظهار امیدواری کرده که طرف عراقی خط ریلی بصره تا مرز ایران را که ۱۷ کیلومتر طول دارد، طی یک یا ۲ سال به سرانجام رسانده و کل خط نیز در همین مدت افتتاح خواهد شد.^۱ اما احداث این خط ریلی عملاً به دلیل اینکه در ادراک طرف عراقی به منزله افزایش صادرات طرف ایرانی بوده و همچنین احداث آن به مثابه ایجاد برخی تعارض‌های ارضی است با موانعی جدی روبه‌روست. همچنین تکمیل این پروژه با تمایلات راهبردی عراق مبنی بر ایجاد کانال خشک شمالی-جنوبی عراق (که سرمایه‌گذار اصلی آن کشورهای رقیب ایران هستند) در تضاد است.

۳-۴. روابط بانکی ایران و سوریه

بانک‌های سوری هنوز تحت تحریم سوئیفت نیستند و این کشور طبق استانداردهای FATF کشوری خاکستری تلقی می‌شود. به دلیل سازوکارهای تشخیصی ذی‌نفع‌نهایی که در سوئیفت و سازوکارهای FATF وجود دارد سیستم بانکی این کشور راه همواری برای تعامل با ایران ندارد. اگرچه موضوع تأسیس بانک مشترک همیشه از سرفصل‌های مذاکراتی دو کشور بوده است و تا قبل از بحران به مرحله اجرا نیز رسیده بود اما بحران سوریه این موضوع را عملاً به محاق برد. در تاریخ ۲۰۱۵/۵/۱۹، قرارداد تخصیص خط اعتباری یک میلیارد دلاری بین بانک تجاری سوریه و بانک توسعه صادرات ایران امضا شد که در تاریخ ۲۰۱۵/۷/۷ نیز به تصویب پارلمان سوریه به ریاست محمد جهاد اللحام رسید.^۲ این خط اعتباری در مرحله اول جهت تأمین نیازمندی‌های ضروری سوریه در نظر گرفته شده بود اما عدم تخصیص آن به بخش خصوصی کشور باعث عدم حضور و فعالیت جدی بخش خصوصی ایران در سوریه شد.^۴

۱. کشورهای عربی از طریق راه‌آهن ایران به چین می‌رسند/ راه‌آهن شلمچه - بصره دروازه جدیدی برای صادرات ایران خواهد بود پایگاه خبری وزارت راه و شهرسازی ۱۳۹۹.

۲. نشست دوجانبه هیئت اقتصادی ایران و سوریه با حضور امینی معاون برنامه‌ریزی و مدیریت منابع وزارت راه و شهرسازی ایران و «سامر الخلیل» وزیر اقتصاد سوریه در مردادماه سال ۱۳۹۷ در دمشق برگزار شده است. امینی در جریان این سفر بیان داشته است که اتصال ریلی خلیج فارس به دریای مدیترانه از طریق بصره عراق به بوکمال و از آنجا به دیرالزور سوریه یک گام اساسی برای اتصال ریلی چین به دریای مدیترانه از طریق ایران و عراق است و اضافه کرده که وزارت راه و شهرسازی ایران برای این موضوع برنامه‌ریزی کرده است. پایگاه خبری وزارت راه و شهرسازی ۱۳۹۷.

۳. پارلمان سوریه قرارداد خط اعتباری ایران به سوریه را تصویب کرد، خبرگزاری جمهوری عربی سوریه، ۲۰۱۵.

4. <http://www.tpo.ir/uploads/SYRIA-98.pdf>

تاکنون نشست‌های مختلفی به منظور بررسی راهکارهای توسعه تبادلات پولی و بانکی بین ایران و سوریه در سطح رؤسای بانک‌های مرکزی دو کشور برگزار شده است؛ در این راستا مبادله حساب‌های بانکی، تسهیل نقل و انتقال پول بین دو کشور، گشایش روابط بانک‌های تجاری و ایجاد بانک مشترک مطرح و مورد بررسی قرار گرفته است. طبق اظهارات مسئولان ستاد توسعه روابط اقتصادی ایران با عراق و سوریه تنها بستری که تاکنون توسط بانک مرکزی به منظور نقل و انتقالات بین بانکی فراهم شده است بستر سپام یا همان سوئیفت ایرانی است.^۱

۴-۴. توافقات انجام شده بین دو کشور

در سال ۱۳۹۵، معاون اول رئیس‌جمهور ایران آقای اسحاق جهانگیری پس از دیدار و گفتگو با نخست‌وزیر سوریه عماد خمیس پنج سند همکاری مشترک اقتصادی بین ایران و سوریه شامل موارد زیر را امضا کرد:

۱. ساخت یک نیروگاه برق در لاذقیه به ظرفیت ۵۴۰ مگاوات توسط شرکت مپنا،^۲
 ۲. بازسازی نیروگاه برق حرارتی در حلب و نیروگاه‌های برق حمص و دیرالزور،
 ۳. واگذاری اپراتور سوم تلفن همراه به ایران،
 ۴. استخراج فسفات از شرق سوریه،
 ۵. واگذاری ۵ هزار هکتار زمین به ایران برای توسعه کشاورزی و هزار هکتار برای ساخت مخازن نفت.^۳
- در مرداد ۱۳۹۷ نیز یک هیئت ایرانی با سفر به دمشق ابعاد همکاری‌های مشترک در زمینه صنعت، فناوری اطلاعات و ارتباطات، ایجاد بنگاه‌های کوچک و متوسط (SME ها)، مطالعه در خصوص شبکه آبرسانی، ایجاد پست‌های جدید خطوط انتقال برق، صادرات صنایع دستی و بازسازی زیرساخت‌های سوریه را مورد بررسی قرار داد و توافق‌نامه اولیه در خصوص آنها امضا شد. پیش از امضای رسمی موافقت‌نامه همکاری‌های اقتصادی راهبردی بلندمدت ایران و سوریه، محمد سامر الخلیل، وزیر اقتصاد و تجارت خارجی سوریه با حضور در تهران و طی نشستی اعلام کرد که مهم‌ترین محورهای این قرارداد شامل محور اقتصادی، سرمایه‌گذاری مالی و بانکی بین دو کشور است و زمان این توافق‌نامه بیش از ۲۰ سال است. به گفته وزیر اقتصاد سوریه، توافق راهبردی و بلندمدت امضا شده، مبادلات تجاری بین دو کشور را تسهیل کرده و موانع همکاری مشترک اقتصادی، مالی و بانکی ایران و سوریه را برطرف می‌کند.^۴

۴-۵. مشکلات بخش خصوصی در سرمایه‌گذاری در بازار سوریه

یکی از الزامات تجارت خارجی موفق، وجود زیرساخت مناسب در موضوعاتی مانند حمل و نقل و توزیع کالا، ضمانت‌نامه‌ها، تبادلات مالی، بازاریابی، بیمه ریسک سیاسی و نظامی است. اگرچه این زیرساخت‌ها در تجارت با اقتصادهای توسعه یافته فراهم می‌شود اما کشورهای منطقه و تمام کشورهای درگیر جنگ و بحران به تأمین آنها برای شکل‌گیری تجارت نیاز جدی دارند؛ مسئله‌ای که جای خالی آن در تعامل با کشور سوریه به وضوح مشاهده می‌شود. در ادامه به چهار محور

۱. مصاحبه با آقای فلاحی، نماینده ستاد توسعه روابط اقتصادی ایران با عراق و سوریه.
 ۲. مؤسسه تولید الکهرباء: استئناف أعمال تجهيز ۲ محطات تولید لدعم استقرار التيار وتقليل الفاقد الفن، الوكالة العربية السورية للانباء.
 ۳. اختصاص خط اعتباری ویژه برای صادرات کالاهای ایران به سوریه، خبرگزاری صدا و سیما، ۱۳۹۵.
 ۴. وزیر اقتصاد سوریه: با طرف ایرانی درباره فعالسازی توافق راهبردی رایزنی کردیم، خبرگزاری فارس، ۱۴۰۰.

مهم اشاره خواهد شد.

الف) حمل و نقل

در حال حاضر حمل و نقل زمینی کالا از ایران به سوریه می‌تواند از دو مسیر عراق و ترکیه انجام شود. از سمت عراق، مرز البوکمال به عنوان مرز بین عراق و سوریه، می‌تواند نقش اساسی در ترانزیت ایفا کند اما ضعف زیرساختی و مخاطرات امنیتی، موجب شده که ترانزیت کالا از این مرز کم‌رونق باشد. با تجهیز مبادی و تأمین امنیت، این مرز، نقش اساسی در آینده ترانزیت غرب آسیا ایفا خواهد کرد. مسیر زمینی دیگر، حمل و نقل کالا از بندر مرسین ترکیه است اما هزینه ترانزیت کالا از این مسیر بالاست. این هزینه بالا سبب شده تا با وجود صرفه اقتصادی کالاهای ایرانی نسبت به دیگر کشورها، بسیاری از کالاهای ایرانی گران به دست مصرف‌کننده سوری برسد و صرفه اقتصادی نداشته باشد و این چالش، صادرات کالا از سمت ترکیه و بندر مرسین را از صرفه خارج می‌کند. راه دیگر صادرات کالا، حمل و نقل هوایی است که هزینه بالایی دارد و برای اقلام گران قیمت مانند محصولات دارویی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

در حال حاضر ارزان‌ترین مسیر حمل و نقل کالا بین ایران و سوریه، خط دریایی از بندر شهید رجایی تا بندر لاذقیه است. در این خط دریایی نیز به دلیل تکمیل نشدن ظرفیت کشتی‌ها، صادرات اقلام ایرانی با تأخیر مواجه شده و مدت حمل به ۴۰ تا ۶۰ روز افزایش یافته است. این امر برنامه‌ریزی برای تولید و صادرات محصول را دشوار می‌کند. از این رو با نبود خط کشتیرانی منظم که قابلیت حمل محصولات فله، کالای عمومی و کانتینری به‌طور مجزا یا ترکیبی را داشته باشد صادرات محصولات نیز به شکل منظم و قابل برنامه‌ریزی انجام نمی‌شود. برای رفع این مشکل لازم است نسبت به استقرار خط کشتیرانی منظم اقدام شود.

ب) تبادلات مالی

یکی از اهداف اصلی تحریم، ایجاد اختلال در چرخه تجارت خارجی کشورهاست. تحریم‌های ایالات متحده علیه ایران و سوریه در سال‌های اخیر و به‌طور مشخص، تحریم‌های بانکی بر تبادلات مالی این دو کشور تأثیر بسزایی داشته است. با وجود تحریم‌های بانکی، امکان تبادلات مالی برای هر دو کشور سخت شده و از طرفی بانک‌های سوریه از ترس تشدید تحریم‌ها، تعامل خود را با بانک‌های ایرانی، محدودتر کرده‌اند. در نتیجه با هدفمند شدن مداوم تحریم‌ها نیاز به تغییر رویکرد به سمت ایجاد سازوکارهای جدید برای رفع محدودیت‌های تجاری در تبادلات مالی و ضمانت‌نامه‌ها وجود دارد. همچنین با توجه به نوسانات ارزی دو سال اخیر در سوریه و ایران و کاهش ارزش پول ملی دو کشور، ریسک فعالیت‌های تجاری و سرمایه‌گذاری افزایش یافته که برای فعالان اقتصادی دو کشور مشکل‌ساز شده است.

ج) ضمانت‌نامه‌ها

ضمانت‌نامه، یک سند نقدشونده برای شرایط از پیش تعیین شده و توافق شده است که به طرفین قرارداد امکان انصراف و استفاده از آن را می‌دهد. رایج‌ترین نوع ضمانت در پروژه‌های عمرانی و تجاری، ضمانت‌نامه‌های بانکی و اعتبارات اسنادی است. فعالان تجاری و اقتصادی برای پروژه‌های خود غالباً از ضمانت‌نامه‌های بانکی استفاده می‌کنند. با وجود آنکه بانک‌های ایران و سوریه در راستای تسهیل فعالیت‌های اقتصادی، ضمانت‌نامه‌های بانکی را بر مبنای پول ملی دو کشور صادر می‌کنند اما این ضمانت‌نامه‌ها مورد قبول دو طرف نیست و به همین دلیل تجارت و سرمایه‌گذاری مشترک با مشکلاتی مواجه شده است.

د) ریسک سیاسی

منظور از ریسک سیاسی یا ژئوپلیتیک، ریسک‌هایی است که به دلیل بی‌ثباتی عوامل مرتبط با نهاد حاکمیت و تنش‌های امنیتی - نظامی به وجود می‌آید. اهمیت پوشش ریسک سیاسی در موضوع بازاریابی شرکت‌های متبوع یک کشور است. از سوی دیگر، شرکت‌های سرمایه‌گذار با بررسی پوشش ریسک سیاسی کشور هدف، سعی دارند با اطمینان خاطر از منافع سرمایه‌گذاری در کشورهای دیگر بهره‌مند شوند. ریسک سیاسی موجب می‌شود تا بازدهی سرمایه‌گذاری در یک کشور و سطح اطمینان آن کاهش یابد. بسیاری از شرکت‌ها و بنگاه‌های اقتصادی ایرانی به همین دلیل از حضور در بازارهای پرسود کشورهای منطقه به‌ویژه سوریه چشم‌پوشی می‌کنند. از سوی دیگر، شرکت‌های بیمه تجاری خصوصی، به دلیل محدودیت منابع، عموماً به سمت پوشش ریسک‌های سیاسی حرکت نمی‌کنند. در نتیجه در این شرایط برای شکل‌گیری امکان استفاده از فرصت‌ها لازم است حاکمیت با اجرای سازوکارهای پوشش ریسک سیاسی، اطمینان لازم را برای فعالان اقتصادی ایجاد کند.^۱

بخش خصوصی ایران از سوی دولت برای سرمایه‌گذاری در سوریه حمایت نمی‌شود؛ این در حالی است که ترجیح دولت سوریه در مناقصات، همکاری و تعامل با شرکت‌های ایرانی و روسی بوده و طبق بخشنامه ابلاغ شده دولت سوریه، اولویت در مناقصات به ترتیب ۳۰٪ در اختیار ایران، ۳۰٪ روسیه و ۴۰٪ سایر کشورها اعلام شده است.^۲ مسئله مهم دیگری که برای سرمایه‌گذاری بخش خصوصی ایران مطرح است مسئله پرداخت‌های طرف سوری است. پرداخت‌های طرف سوری به صورت لیر برای صادرکنندگان ایرانی به شکل یک معضل درآمدی و صادرکنندگان را متحمل ضررهای زیادی کرده است به طوری که با توجه به کاهش ارزش لیر سوریه، میزان زیادی از ارزش پول برخی از سرمایه‌گذاران ایرانی از دست‌رفته است.^۳ یکی دیگر از مشکلات سرمایه‌گذاری بخش خصوصی دو طرف، نبود اطلاعات کافی و دقیق میدانی از شرایط و اوضاع اقتصادی و تجاری سوریه و همچنین ناآگاهی فعالان اقتصادی سوریه از امکانات و توانمندی‌های صنعتی و تجاری ایران است که چالش بزرگی برای بخش خصوصی در دو طرف محسوب می‌شود.^۴

۶-۴. موافقت‌نامه‌های امضا شده بین ایران و سوریه

ایران موافقت‌نامه‌های اقتصادی و سرمایه‌گذاری مشترک زیادی با سوریه امضا کرده است که بیشتر آنها مربوط به قبل از بحران داخلی سوریه است. مهم‌ترین آنها موافقت‌نامه تجارت آزاد بین جمهوری اسلامی ایران و سوریه بوده که سال ۱۳۸۹ امضا شده و تعرفه تجاری را به ۴ درصد کاهش داده است؛ همچنین موافقت‌نامه همکاری‌های اقتصادی راهبردی بلندمدت ایران و سوریه به همراه امضای ۱۱ سند و یادداشت تفاهم همکاری بین این دو کشور در بهمن‌ماه ۱۳۹۷ و طی سفر معاون اول رئیس‌جمهور به دمشق رسانه‌ای شد که شامل موارد زیر است:

یادداشت تفاهم همکاری‌های ژئوماتیک در زمینه نقشه‌برداری، یادداشت تفاهم همکاری سینمایی، سند برنامه همکاری اجرایی در زمینه آموزش و پرورش، یادداشت تفاهم همکاری‌های مبارزه با پول‌شویی و تأمین مالی تروریسم،

۱. الگوی نقش‌آفرینی جمهوری اسلامی ایران در دوره بازسازی سوریه، صفحه ۴۰، اندیشکده سحاب.

۲. مصاحبه آقای مهندس عضو هیئت رئیسه اتاق مشترک بازرگانی ایران و سوریه با پایگاه تحلیل بازار به نشانی <https://www.tahlilbazaar.com>

۳. همان.

۴. <http://farsi.tpo.ir/uploads/SYRIA-98.pdf>

یادداشت تفاهم همکاری‌های مسکن و خدمات عمومی، یادداشت تفاهم همکاری‌های ریلی، یادداشت تفاهم برای تشویق سرمایه‌گذاری مشترک، یادداشت تفاهم همکاری‌های نمایشگاهی و یادداشت تفاهم برنامه اجرایی همکاری‌های فرهنگی اسنادی بودند که با حضور معاون اول رئیس‌جمهور ایران و نخست‌وزیر سوریه امضا شده است.^۱

یکی از مهم‌ترین قراردادهای ایران در سوریه، واگذاری بندر «لاذقیه» به تهران است. براساس گزارش‌ها، توافق نهایی درباره مدیریت این بندر در سفر بشار اسد به تهران در اسفند ۱۳۹۷ انجام شد.^۲ همچنین، در تیرماه سال ۱۳۹۸ حسن دانایی‌فر، دبیر ستاد توسعه روابط اقتصادی ایران با عراق و سوریه ضمن تأکید بر نقش بندر لاذقیه در افزایش روابط بین کشورهای منطقه اعلام کرد که در مدیریت بندر لاذقیه مذاکرات جدی انجام شده و تا پایان سال مدیریت آن به ایران واگذار می‌شود؛ اما هنوز این امر اجرایی نشده است. قرارداد واگذاری بندر لاذقیه به ایران، شامل استفاده اقتصادی از این بندر و ۲۳ انبارگاه آن است. با در اختیار گرفتن این بندر، ایران برای نخستین بار به آب‌های مدیترانه دسترسی پیدا کرده و به راحتی می‌تواند به بازارهای کشورهای اروپایی و آفریقایی متصل شود.^۳ مسئولیت کمیسیون مشترک دو کشور در اختیار وزارت راه، مسکن و شهرسازی است که مسئولیت تهیه مقدمات، رایزنی با طرف مقابل و برخی تدارکات را برعهده دارد.

در تیرماه سال ۱۳۹۹ قرارداد نظامی استراتژیکی بین ایران و سوریه از سوی رئیس ستاد کل نیروهای مسلح ایران (سرلشگر محمد باقری) و علی عبدالله ایوب، وزیر دفاع سوریه به امضا رسید.

از سرمایه‌گذاری‌های ایران در این کشور می‌توان به راه‌اندازی دو کارخانه تولید خودرو و راه‌اندازی کارخانه سیمان اشاره کرد. همچنین، می‌توان به توافقاتی میان مقامات ایرانی و سوریه جهت احداث کارخانجات تولید نوشابه، رنگ، ترانس‌های توزیع برق، لاستیک‌سازی و قطعات خودرو، احداث و بازسازی کارخانجات اوره، آمونیاک و فسفات اشاره کرد.^۴ جدول ۶ فهرست موافقت‌نامه‌های دوجانبه ایران و سوریه و وضعیت آنها را نشان می‌دهد.

جدول ۶. موافقت‌نامه‌های دوجانبه ایران و سوریه

عنوان	شامل	وضعیت و توضیحات
قوانین حمایت دوجانبه	قانون مبادلات کالا بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری عربی سوریه برای سال‌های ۱۹۸۲ تا ۱۹۹۱ (به مدت ده سال) (۱۳۶۱/۱۱/۱۷)	منسوخ شده یا لازم‌الاجرا نیست
	قانون راجع به فروش و تحویل نفت مجانی به دولت سوریه و اجازه تقسیط دیون آن دولت به جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۳/۳/۵)	
	قانون فروش و تحویل نفت مجانی به دولت جمهوری سوریه (۱۳۶۴/۵/۱۵)	
	قانون تحویل یک میلیون تن نفت مجانی به دولت سوریه (۱۳۶۵/۹/۲۰)	
	اجازه ورود کالا به بخش خصوصی در قبال بدهی کشورهای ترکیه، پاکستان و سوریه به ایران (۱۳۶۱/۹/۱۷)	
اجازه ورود مقادیری کالای غیرمجاز که فهرست آنها از طرف سفارت جمهوری عربی		

۱. امضاء ۱۱ سند همکاری میان ایران و سوریه/ موافقت‌نامه همکاری‌های اقتصادی راهبردی بلند مدت ایران و سوریه امضاء شد، پایگاه اینترنتی معاون اول رئیس‌جمهور، ۱۳۹۷، شناسه خبر ۶۵۹۲

۲. تحفه لاذقیه را دریابید / پای ایران در سواحل مدیترانه، خبرگزاری دانشجو، ۲۵ آذر ۱۳۹۹، کد خبر: ۸۹۶۷۹۴.

۳. همان.

4. <http://www.tpo.ir/uploads/SYRIA-98.pdf>

عنوان	شامل	وضعیت و توضیحات
	سوریه ارائه می‌شد و طریقه فروش آنها (۱۳۶۲/۴/۲۶)	
	ترخیص و تقلیل سود بازرگانی کالاهای وارده از کشور سوریه (۱۳۶۲/۵/۲)	
	اجازه ورود کالا از کشور سوریه از محل مطالبات دولت جمهوری اسلامی ایران بدون اخذ گواهی عدم ساخت از وزارتخانه‌های صنعتی (۱۳۶۵/۴/۱۸)	
موافقت‌نامه اقتصادی	موافقت‌نامه همکاری‌های راهبردی و بلندمدت اقتصادی ایران و سوریه ۱۳۹۷	
شورای بازرگانی	موافقت‌نامه تأسیس شورای مشترک بازرگانی ایران و سوریه ۱۳۸۵	
	موافقت‌نامه تأسیس شورای مشترک بازرگانان دو کشور سال ۱۳۸۶	
کمیته سرمایه‌گذاری	تشکیل کمیته سرمایه‌گذاری سال ۱۳۸۵	
موافقت‌نامه‌های حمل‌ونقل	قانون موافقت‌نامه حمل‌ونقل بین‌المللی از طریق جاده بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری عربی سوریه (۱۳۶۳/۱۰/۱۸)	لازم‌الاجرا
	قانون موافقت‌نامه حمل‌ونقل هوایی دوجانبه بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری عربی سوریه (۱۳۷۹/۸/۲)	
	قانون موافقت‌نامه کشتیرانی تجاری دریایی بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری عربی سوریه (۱۳۸۱/۳/۱۸)	
	اجازه الحاق کشور جمهوری عربی سوریه به موافقت‌نامه بین‌دولتی راجع به کریدور (دالان) حمل‌ونقل بین‌المللی شمال - جنوب (۱۳۸۲/۴/۱۴)	
روابط بانکی	قانون موافقت‌نامه تسویه حساب بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری عربی سوریه (۱۳۷۸/۹/۲۸)	
	تصویب‌نامه در خصوص پرداخت وام توسط بانک‌های عامل به شرکت‌های ایرانی فعال در کشور سوریه (۱۳۸۶/۱۲/۱۵)	
	یادداشت تفاهم مبارزه با پول‌شویی سال ۱۳۹۷	
	تفاهم‌نامه ترتیبات بانکی سال ۱۳۹۷	
	چارچوب موافقت‌نامه تأسیس بانک در سوریه سال ۱۳۸۴	
تأسیس بانک مشترک	موافقت اصولی انجام‌شده	
موافقت‌نامه مالیاتی	قانون موافقت‌نامه بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری عربی سوریه به‌منظور اجتناب از اخذ مالیات مضاعف و جلوگیری از فرار مالی در مورد مالیات‌های بر درآمد (۱۳۸۰/۳/۲۱)	
موافقت‌نامه بازرگانی	قانون موافقت‌نامه بازرگانی بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری عربی سوریه (۱۳۸۰/۹/۷)	
	قانون چگونگی اعطای تسهیلات صادراتی از محل ارز موضوع موافقت‌نامه تسویه حساب بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری عربی سوریه (۱۳۸۲/۸/۴)	
	قانون موافقت‌نامه تجارت ترجیحی بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری عربی سوریه (۱۳۸۷/۵/۶)	
	قانون موافقت‌نامه تجارت آزاد بین جمهوری اسلامی ایران و جمهوری عربی سوریه (۱۳۹۰/۱۰/۱۴)	
	یادداشت تفاهم همکاری در زمینه استاندارد و حفظ کیفیت سال ۱۳۸۴	

عنوان	شامل	وضعیت و توضیحات
موافقت‌نامه سرمایه‌گذاری	قانون موافقت‌نامه تشویق و حمایت متقابل از سرمایه‌گذاری بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری عربی سوریه (۱۳۸۱/۱۰/۲۲)	
موافقت‌نامه گردشگری	قانون موافقت‌نامه جهانگردی بین دولت شاهنشاهی ایران و دولت جمهوری عربی سوریه (۱۳۵۳/۱۱/۲۸)	
موافقت‌نامه گمرکی	قانون موافقت‌نامه کمک متقابل اداری در امور گمرکی بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری عربی سوریه (۱۳۸۶/۵/۱۴)	
موافقت‌نامه نمایشگاهی	موافقت‌نامه همکاری‌های نمایشگاهی	
استفاده از بنادر مهم	استفاده ایران از بنادر طرطوس، لاذقیه، جبله، ارواد، بانپاس	تنها امتیاز استفاده از بندر لاذقیه اخذ شده که هنوز عملیاتی نشده است.

مأخذ: سامانه قوانین و مقررات مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی به آدرس: <http://rc.majlis.ir/fa/law/search>

۵. فرصت‌های سرمایه‌گذاری و تجارت با سوریه؛ نگاهی به بازسازی این کشور

۱-۵. کشاورزی و دامپروری

براساس گزارش اکتبر سال ۲۰۱۶ فائو^۱، بخش کشاورزی سوریه ۱۸ درصد از تولید ناخالص ملی، ۲۳ درصد از صادرات و همچنین، ۱۷ درصد از اشتغال این کشور را در سال ۲۰۱۰ به خود اختصاص داده بود که این رقم پس از جنگ افزایش یافته است. میزان آسیب وارده به هریک از استان‌هایی که بیشترین اثر را از جنگ پذیرفته‌اند، بیش از ۱ میلیارد دلار بوده است. طبق گزارش سازمان فائو، کل خسارت بخش کشاورزی سوریه پس از هفت سال جنگ، به دلیل از بین رفتن تولیدات و تخریب دارایی‌ها و زیرساخت‌ها، به ۱۶ میلیارد دلار رسیده است و برای احیای این بخش بین ۱۱ تا ۱۷ میلیارد دلار نیاز است. همچنین، دولت سوریه به دلیل کمبود منابع آبی، بعد از بحران داعش قصد دارد ۳ میلیارد مترمکعب در سال مصرف آب را کاهش دهد، اما برای رسیدن به این هدف نیازمند توسعه ظرفیت نیروی انسانی و تجهیزات فنی است.

کشاورزی در سوریه به دو بخش تقسیم می‌شود: الف) محصولات زراعی: این محصولات آسیب‌پذیری بالایی در نسبت با کمبود نیروی کار، شرایط محیطی، بازاریابی و بروکراسی دولتی دارند؛ پنبه، گندم، چغندر قند، تنباکو و حبوبات، از محصولات مهم این بخش هستند. ب) محصولات باغی: محصولات این بخش شامل زیتون، انگور، مرکبات، سیب، گیلاس، زردآلو و پسته است.

با وجود موانع یادشده، کشاورزی سوریه در سال‌های قبل از بحران داخلی همواره دارای مازاد محصول برای صادرات به بازارهای جهانی و منطقه‌ای بوده و تنها در مسائل مربوط به فناوری، بذرها و کمبودهای فصلی میوه و سبزیجات، این کشور نیاز به واردات از خارج داشته است. با بهبود وضعیت امنیتی در سوریه، کشاورزان اکنون توانسته‌اند به زمین‌های خود دسترسی داشته باشند و به دلیل بارندگی خوب و توزیع بذر، برداشت گندم در سال ۲۰۱۹ به ۲.۲

1. "So much to be done" to improve agriculture in Syria, FAO Regional Office for Near East and North Africa, 2019

میلیون تن در مقایسه با مجموع ۱.۲ میلیون تن فصل قبل رسیده است.

پنبه در کنار گندم و زیتون از جمله محصولات مهم تولیدی سوریه در بخش کشاورزی است. سوریه تنها کشور عربی صادرکننده پنبه به کشورهای عربی و سایر کشورهای جهان بوده است و پنبه این کشور از مرغوب‌ترین پنبه‌های جهان به حساب می‌آید. آمارها نشان می‌دهد که در پنج سال منتهی به جنگ، سوریه به‌طور متوسط سالیانه حدود ۴۰۰ میلیون دلار پنبه صادر کرده است که این رقم در سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۹ به‌طور میانگین به ۱۲۰ میلیون دلار رسیده و افزایش آن نیز با زیر کشت رفتن زمین‌های دیگر، قابل تحقق است.^۱

با وجود این بهبود، از نظر نماینده منطقه فائو، هنوز ۶.۵ میلیون نفر در سوریه در ناامنی غذایی هستند و هزاران کشاورز از سرزمین خود آواره شده‌اند.^۲ بهبود وضعیت امنیتی، فرصت مناسبی را برای سرمایه‌گذاری در کشاورزی برای ایجاد مقاومت کشاورزان و حفظ صلح و ثبات فراهم می‌کند، به‌ویژه در مناطقی مانند دیر الزور، درعا، رقه که اخیراً صلح برقرار شده است. شایان ذکر است که در روزهای پس از جنگ، کشت گلخانه‌ای در سوریه رونق فراوانی گرفته است و کشاورزان زیادی به این نوع کشت روی آوردند.

چالش‌ها و مشکلات بخش کشاورزی سوریه عبارتند از:

- **قیمت‌گذاری دولتی محصولات کشاورزی در سوریه** و کاهش شدید ارزش لیر سوریه در برابر دلار، از جمله موانع اصلی بر سر راه بهبود بازاریابی کشاورزی سوریه پس از کاهش نسبی بحران داخلی است.
 - **فقدان ملزومات اولیه کشاورزی (کود، بذر و غیره)**؛ در این صورت کشاورزان مجبور به رها کردن تولید محصولات کشاورزی و مهاجرت هستند. خسارت‌های از دست دادن و مهاجرت نیروی کار متخصص و غیرمتخصص قابل محاسبه نبوده و در کوتاه‌مدت، جبران‌ناپذیر خواهد بود.
 - **فقدان ملزومات اولیه دامپروری (خوراک دام و خدمات دامپزشکی و غیره)** بسیاری از دامپروران سوری به دلیل کمبود شدید واکسن‌های دامی، مجبور به رهاسازی بخشی از دام خود یا نقل مکان به کشورهای همسایه مانند اردن، عراق و ترکیه شده‌اند. همچنین تعداد دام گاو به میزان ۳۰ درصد، گوسفند و بز ۴۰ درصد و طیور گوشتی به میزان ۶۰ درصد کاهش داشته است. در بخش مرغ و طیور نیز به دلیل نیاز سوریه به واردات غذای مرغ و گران شدن آن در اثر تحریم‌های یک‌جانبه، بسیاری از مرغداران از شغل و پیشه خود دست کشیده‌اند و طبق اعلام وزارت کشاورزی سوریه، این بخش در معرض لطمه شدیدی قرار گرفته است.^۳
- سایر محدودیت‌های بخش کشاورزی و دامپروری عبارتند از:
- قیمت بالای خوراک دام،
 - پوشش نامناسب خدمات دامپزشکی،
 - مشکلات حمل‌ونقل و هزینه‌های زیاد سوخت،
 - کمبود منابع آب به دلیل تغییر اوضاع،

1. Tradingeconomics, Exports of Syria

۲. عبدالسلام اولد احمد، دستیار مدیرکل و نماینده منطقه‌ای فائو در خاور نزدیک و آفریقای شمالی، ۲۰ اکتبر ۲۰۱۹.

۳. خبرگزاری جمهوری عربی سوریه، ۲۰۱۸.

- فقدان ثبات برق برای استخراج آب‌های زیرزمینی،
- قطع دائم برق،
- فقدان فناوری‌های نوین کشاورزی و سایر ابزارها و ماشین‌آلات موردنیاز.^۱

در مجموع وضعیت بحرانی این کشور باعث شده تا ظرفیت تولیدی این کشور تا حد زیادی از بین برود. در حال حاضر، اقتصاد این کشور حدود ۴۰ تا ۵۰ درصد طیور و نیز ۵۰ درصد دام‌های سبک و سنگین خود را به دلیل قاچاق، مرگ‌ومیر و مصرف از دست داده است. سوریه قبلاً برای حمایت از بازار گوشت، گوشت گاو وارد می‌کرد اما قیمت‌های بین‌المللی به دلیل اختلاف‌های ارزی و افزایش شکاف قیمت‌ها افزایش یافت؛ بنابراین قیمت گوشت وارداتی نیز به شدت افزایش یافت. این کشور در کشاورزی به دلیل تسلط نیروهای قسد بر ۵۰ درصد مناطق قابل کشت با مشکلاتی روبه‌رو بوده و در واقع ۵۰ درصد مناطق کشاورزی از بین رفته است.^۲ این وضعیت در حالی است که به گفته وزیر پیشین کشاورزی سوریه، این کشور در ۳۱ سال گذشته در حوزه دام سبک و سنگین خودکفا بوده است اما در حال حاضر به دلیل کاهش شدید دام، نیازمند واردات شده است.

۲-۵. ساخت و ساز

در بخش ساخت و ساز رشد چشمگیری پس از جنگ رخ داده است. بازسازی در بسیاری از شهرها و مناطق عملیاتی آغاز شده است. این مسئله باعث شده تا قیمت مسکن در برخی شهرها از جمله دمشق رشد چشمگیری داشته باشد. بخصوص که هزاران پناهنده سوری از شهرهای حمص، حماه و ریف دمشق وارد این شهر شده‌اند و این امر موجب ایجاد مشکلاتی در تأمین مسکن موردنیاز آنها شده است.^۳

براساس گزارش کمیته اقتصادی و اجتماعی غرب آسیای سازمان ملل متحد (ESCWA) حجم خسارت‌های وارده به بخش ساختمان و ساخت و ساز سوریه ۲۰.۵ میلیارد دلار برآورد شده است. با توجه به اندازه کوچک بازار سوریه، سرمایه‌گذاری در بازسازی و ساخت و ساز در سوریه موضوعی بسیار مهم‌تر از تمرکز بر صادرات صرف به سوریه است. ظرفیت تولید سیمان سوریه در دوران قبل از بحران ۱۰ میلیون تن در سال عنوان شده است. همچنین پیش‌بینی می‌شود که در صورت شروع بازسازی ویرانه‌های جنگ‌زده، میزان سیمان موردنیاز در سوریه ۶ برابر شده و به ۳۰ میلیون تن در سال خواهد رسید.^۴

۳-۵. سرمایه‌گذاری در صنعت

بخش بزرگی از ویرانی‌های سوریه بر حوزه صنعت و معدن این کشور وارد شده است. در خسارت‌های وارده به بخش خصوصی صنعتی، شهر حلب در رتبه اول قرار دارد. پس از آن دمشق و حومه و استان حماه و حمص در رتبه‌های بعدی قرار دارند. کاهش چشمگیر تولید بخش صنعتی در چهار سال اول بحران ۲۰۱۴-۲۰۱۱ به دلیل تخریب جاده‌ها و راه‌آهن

۱. إعادة نشاط القطاع الزراعي السوري، صحيفة عمان ديلي، ديسمبر ۲۰۱۹.

۲. حسن قطنا وزير کشاورزي سوریه، ۲۰۱۹.

۳. خبرگزاری جمهوری عربی سوریه، ۲۰۱۷.

۴. رصد اخبار دوره بازسازی سوریه اندیشکده سحاب، شماره ۱۷، چهارشنبه ۱۰ دی ۹.

و سرقت شهرهای صنعتی رخ داد. به‌ویژه در شهر حلب که تعداد زیادی از کارخانه‌ها مورد سرقت قرار گرفته و تجهیزات آنها به ترکیه منتقل شدند. تعداد کارخانه‌های آسیب‌دیده به حدود ۱۵۰۰ کارخانه بزرگ رسید و حدود ۴۰ هزار کارگاه (۷۰ درصد از کارگاه‌ها) تعطیل شدند.

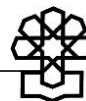
نگین اقتصادی سوریه شهر حلب بود که به دلیل درگیری‌های طولانی‌مدت در آن، بخشی از شهرک‌های صنعتی‌اش نابود و بخشی دیگر نیز از سوی تروریست‌ها به سرقت رفت. این وضعیت باعث شد این شهرک‌ها برای تأمین آنچه قبلاً تولید می‌کردند نیازمند کالاهای واسطه‌ای وارداتی شوند. با فروکش کردن شعله‌های جنگ، بخشی از ظرفیت‌های شهرک‌های صنعتی حلب مانند شیخ نجار، مزارع و دامداری‌ها همچنان قابلیت تولید دارند.

صنایع اصلی سوریه شامل سیمان، شیشه، فراوری مواد غذایی، آهن و فولاد، کالاهای چرمی، برنج، کود و نساجی است و پارچه‌های نخی، پشم و نایلون از مهم‌ترین تولیدات سوریه هستند. صنایع نساجی سوریه اغلب در شهرهای حلب، دمشق، حمص و حماه متمرکز است و ابریشم طبیعی نیز در لاذقیه تولید می‌شود. وزارت اقتصاد سوریه تأکید زیادی بر آموزش در حوزه‌های صنعتی دارد.

صنایع فنی مهندسی نیز که اکثر آنها در دمشق قرار دارند در تولید سیمان، تخته شیشه، بطری، ظروف، داروسازی و باتری فعال هستند. در صنایع فراوری مواد غذایی سوریه نیز محصولاتی همچون نمک، روغن نباتی، کیک پنبه‌ای، کنسرو میوه و سبزیجات، تنباکو و انواع لبنیات تولید می‌شود.^۱ همچنین براساس آخرین آمار اداره مرکز آمار اقتصادی سوریه، میزان تولید صناعی که منحصرأ دولت سوریه و بدون مشارکت خارجی (که در سال ۲۰۱۸) استخراج کرده به شرح زیر بوده است: نفت خام: ۳۱ هزار بشکه در روز، فسفات: ۶۳۱ تن، شن و ماسه: ۷۱۶۶ مترمکعب، گچ: ۱۱۵ مترمکعب. با توجه به نیازهای امروز سوریه، احیای کارخانه‌های ویران‌شده بسیار ضروری است. براساس اعلام سازمان توسعه تجارت،^۲ با توجه به شرایط کنونی سوریه، به‌نظر می‌رسد اولویت‌های سرمایه‌گذاری صنعتی ایران در سوریه در حوزه صنعت شامل موارد زیر باشد:

- سرمایه‌گذاری مشترک در صنایع شیمیایی، فلزات اساسی و مواد غذایی،
- امکان خرید سهام واحدهای صادراتی و تولیدی در مناطق آزاد سوریه،
- ایجاد خط تولید خودرو و ساخت ماشین‌آلات صنعتی و معدنی،
- تولید مشترک انواع محصولات کانی غیرفلزی (مانند سیمان و آهک)، محصولات شیمیایی و پاک‌کننده‌ها، کاغذ و محصولات کاغذی، شکر، الکل طبی، سیمان، کود شیمیایی، ریسندگی، بافندگی و فرایند تکمیل منسوجات، تولید پوشاک، پارچه و کشفاف،
- سرمایه‌گذاری در زمینه هتل‌سازی (ساخت هتل در جوار بارگاه مطهر حضرت زینب (س) و ...)،
- ایجاد کشتارگاه‌های صنعتی با هدف صدور محصولات تولیدی به سایر کشورهای منطقه،
- اولویت‌های صنعتی سوریه نظیر کارخانه‌های تولید سیمان، شیشه، کودهای سوپر فسفات و آمونیاک و اوره، لاستیک، مصنوعات، وسایل نقلیه و پروژه‌های مختلف برای خدمات فنی مهندسی، شیمیایی و صنایع غذایی و منسوجات.

1. <http://farsi.tpo.ir/uploads/syria-iran-99.pdf>

۴-۵. آب

با توجه به اینکه درصد زیادی از جمعیت سوریه در بخش کشاورزی فعال هستند، مسئله آب یکی از عوامل اصلی بحران این کشور بوده است. در شمال سوریه، ترکیه در حال اجرای پروژه عظیم گاپ است که بنابر تخمین‌های کارشناسی، ترکیه هم‌اکنون به‌اندازه کل دبی سالیانه رود دجله بر سرشاخه‌های آن سد احداث کرده است؛^۱ همین عامل باعث بروز تنش در تولید سوریه شده است.

طبق آخرین آمار به‌دست آمده از وضعیت تولید آب آشامیدنی در سوریه، این کشور در سال ۲۰۱۷، ۷۸۹۴۴۴ مترمکعب آب آشامیدنی تولید کرده است. روند تولید آب در سوریه طی سال‌های ۲۰۱۳ تا ۲۰۱۷ روندی کاهشی بوده است. استان‌های دمشق، لاذقیه، ریف دمشق و حلب پرآب‌ترین استان‌های سوریه هستند.

۵-۵. صنایع داروسازی

سوریه یکی از بزرگ‌ترین کشورهای عربی تولیدکننده دارو با بیش از ۶۰ کارخانه داروسازی بوده است؛ اما هم‌اکنون نیمی از کارخانه‌های داروسازی تعطیل یا تخریب شده‌اند. جمهوری اسلامی ایران نیز با توجه به کمبودهایی که در زمینه تأمین دارو دارد می‌تواند با سرمایه‌گذاری مشترک در جهت احیای این کارخانجات، هم‌نیاز خود را برطرف کند و هم به دیگر کشورها صادرات داشته باشد.^۲

واردات مواد اولیه و دارو در کشور سوریه سالیانه ۱۲۰ میلیون یورو است که در حال حاضر به‌دلیل تحریم‌های ظالمانه در انتقال مالی، این سطح از واردات با مشکلات عدیده‌ای روبه‌رو است.^۳ کارخانه‌های دارویی این کشور طبق ادعای معاون وزارت بهداشت سوریه، حدود ۹۰ درصد از نیاز بازار داروی این کشور را تأمین می‌کنند، اما دو مشکل عمده بر سر راه این صنعت وجود دارد:

الف) مشکل عدم تأمین مواد اولیه بعضی داروها و تأمین بعضی از آنها از کشورهای واسطه مانند لبنان با هزینه‌های بالا،
ب) ناتوانی در تولید و عرضه پایدار محصولات دارویی و بهداشتی که باعث تلاطم‌های مستمر و گرانی‌های بسیار در بازار این محصولات شده است.^۴

با توجه به نکات فوق در این بخش دو فرصت قابل‌توجه وجود دارد: یکی صادرات مواد اولیه داروها و همچنین صادرات برخی داروها و واکنش‌هایی که امکان تولید آنها در سوریه وجود ندارد.

۶-۵. انرژی و معادن

با توجه به تسلط نیروهای معارض و آمریکا بر میادین نفتی سوریه، نیاز این کشور به منابع نفتی بیش از قبل شده است؛ هرچند این مناطق مراکز پالایشگاهی ندارند و از این منظر به مناطق دیگر وابستگی دارند. شبه‌نظامیان قسد روزانه حدود ۱۴۰،۰۰۰ بشکه از ثروت مردم سوریه را از میادین نفتی به غارت می‌برند. این میزان غارت، متفاوت از

۱. «پروژه گاپ ترکیه» سلاحی برای تهدید محیط زیست ایران/ «دریاچه آرال» منشأ جدید ریزگردها در کشور، خبرگزاری تسنیم، ۱۳۹۵.
2. <http://farsi.tpo.ir/uploads/SYRIA-98.pdf>

۲. فاتورة الدواء السنوية لسورية نحو ۱۲۰ مليون يورو. والمؤسسة أمنت ۶۰ بالمئة حتى الآن، الوطن آنلاين، ۲۰۲۰.

۴. صناعة الأدوية السورية تغطي ۹۰ بالمئة من احتياجات السوق المحلية بعد سنوات من الحرب، شينخوا لانا، ۲۰۱۹.

غارت نفت با حمایت آمریکا است. از این میزان تنها ۱۴۰ تانکر را بازرگانان محلی به مناطق تحت مالکیت دولت می‌رسانند و مابقی از طریق مخازن موجود در منطقه طارامیش در شهر مالکیه در نزدیکی دجله به عراق صادر می‌شود.^۱

یکی از فرصت‌های جدیدی که در حوزه انرژی این کشور ایجاد شده است، فرصت استفاده از منابع گازی جدید اکتشاف شده در مدیترانه است. در صورتی که ایران بتواند از روابط خود با لبنان و سوریه استفاده کند، این منابع گازی در آینده یکی از منابع انرژی اروپا خواهد بود و بدین ترتیب یکی از فرصت‌های سرمایه‌گذاری راهبردی به‌شمار می‌رود. هرچند در این مسیر تعارض منافع جدی با روسیه وجود دارد. با توجه به عملیات لرزه‌نگاری که شرکت نروژی INSEIS در سال ۲۰۰۵ در آب‌های سوریه انجام داد و نیز نتایج بررسی‌های شرکت فرانسوی CGGVertitas که در سال ۲۰۱۱ جایگزین شرکت نروژی شد، سوریه منابع نفتی و گازی بسیاری در آب‌های مدیترانه در اختیار دارد.

همچنین، یک شرکت لرزه‌نگاری آمریکایی در مارس ۲۰۱۰ گزارش داد که ۱.۷ میلیارد بشکه نفت و ۱۲۲ تریلیون مترمکعب گاز در سواحل سوریه، لبنان و رژیم صهیونیستی وجود دارد. وزارت نفت سوریه تاکنون اطلاعاتی درباره ذخایر و منابع هیدروکربنی قطعی این کشور ارائه نکرده است، اما روزنامه دولتی «الثوره» در سال ۲۰۱۳ در گزارشی به نقل از منبعی در وزارت نفت نوشت که ۶.۵ درصد از مساحت سواحل مدیترانه متعلق به این کشور است. نکته اینجاست که روس‌ها با قرار دادن یک شرکت غیرتخصصی به نام سیوز نفتگاز ایست مید^۲ و بعدها ایست مید عمریت اس آی^۳ بر سر این پروژه، از به سرانجام رسیدن آن جلوگیری کرده و همه اطلاعات آن را محرمانه کرده‌اند.^۴

۷-۵. بخش خدمات

یکی از مهم‌ترین بخش‌های اقتصادی سوریه، بخش خدمات است که ۶۰ درصد نیروی کار و ۶۰ درصد تولید ناخالص داخلی را تشکیل می‌دهد. حمل‌ونقل و گردشگری این کشور دو زیرگروه مهم این بخش در سوریه هستند.^۵

۷-۵-۱. بخش گردشگری

در سال ۲۰۱۰ (قبل از بحران)، سوریه میزبان ۹ میلیون گردشگر بوده است که این نشان‌دهنده ظرفیت بالای موجود در این صنعت است.^۶ در حال حاضر این آمار به ۵۰۰ هزار نفر در سال رسیده است که عراق، لبنان، اردن، بحرین و ایران به ترتیب بیشترین تعداد گردشگر در سال ۲۰۱۹ به این کشور را داشته‌اند (سالنامه آماری سوریه، ۲۰۱۹). براساس اظهارات وزیر گردشگری سوریه، دولت این کشور در اواخر سال ۲۰۱۹ طی یک کنفرانس، پروژه‌های بسیاری در بازه ارزشی بین ۲ تا ۱۵۰ میلیون دلار بررسی و واگذار کرده و کشور امارات مذاکراتی جهت ورود به این بخش انجام داده است.

۱. ۱۴۰ ألف برميل نفط تُهرَّب يوميًا؛ مليشيا قسد شريكة في حصار السوريين، اخبار الغاز و النفط السوري، ۲۰۲۱

2. Sayuz Neftgas
3. Eastmid Amrit SI

۴. پایگاه تحلیلی mdeast، ۲۰۲۰.

۵. هیئت الاستثمار السوري.

6. <http://cbssyr.sy/yearbook/2016/chapter8-AR.htm>

۵-۸. فناوری

سوریه به دلیل بحران داخلی از اواخر ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۸ و درگیر شدن با مشکلات اقتصادی و امنیتی فراوان نتوانسته در زمینه فناوری رشد چشمگیری داشته باشد و گزارش‌های میدانی حاکی از عقب‌ماندگی این کشور در زمینه فراهم کردن زیرساخت‌های موردنیاز خود است. پلتفرم‌های پرداخت اینترنتی، اپراتورهای مخابراتی و غیره از بخش‌های عقب‌مانده سوریه به‌شمار می‌روند.

خدمات دفتر ستاد ویژه توسعه فناوری نانو ایران در سوریه شامل تحقیقات پایه، بازاریابی و مشاوره صادراتی و صادرات دانش فنی است. این دفتر از اوایل سال ۲۰۱۹ فعالیت خود را در منطقه آزاد شهر دمشق آغاز کرده است و در زمینه ایجاد فرصت برای شرکت‌های دانش‌بنیان در حوزه فناوری نانو و فناوری زیستی فعالیت می‌کند. در حال حاضر ۴۰۰ شرکت سوری و خارجی در منطقه آزاد دمشق حضور دارند که از مزیت منطقه آزاد تجاری استفاده می‌کنند. هریک از سیاست‌های کلان اقتصاد سوریه از تسهیل صدور مجوز واردات، توسعه کسب‌وکارهای حوزه فناوری اطلاعات، حمایت از نمایشگاه‌های داخلی و خارجی، حمایت از تولید داخلی و جذب سرمایه‌گذار در حوزه بازسازی به‌عنوان اصلی‌ترین سیاست‌های کلان اقتصادی در سوریه می‌توانند برای صادرات محصول به سوریه فرصت ایجاد کنند.

۶. بررسی فعالیت کشورهای رقیب ایران در تعاملات اقتصادی با سوریه

در این قسمت به بررسی فعالیت کشورهای رقیب در اقتصاد سوریه پرداخته خواهد شد.

۶-۱. رقبای تجاری ایران در سوریه

با توجه به حضور رقبای قدرتمند صادراتی در اطراف سوریه، ایران باید سیاست متناسبی برای حضور در بازار این کشور اتخاذ کند. ترکیه یکی از رقبای جدی تجارت منطقه‌ای ایران، توانسته صادرات خود را به سوریه از حدود ۹ درصد در سال ۲۰۱۰ به بیش از ۴۰ درصد در سال ۲۰۲۰ برساند. ترکیه با صادرات دو میلیارد و ۱۰۸ میلیون دلار کالا به سوریه در رتبه اول و چین با ۴۸۲ میلیون دلار در رتبه بعدی قرار دارد. در این سال ایران ۲۱۷ میلیون دلار صادرات به سوریه داشته است؛ سهم ایران از بازار سوریه همچنان کمتر از ۵ درصد است. این وضعیت در شرایطی است که طرف سوری همچنان مشتاق حضور ایران در بازارهای سوریه است.

۶-۲. نحوه رفتار رقبا در بازار سوریه

الف) روسیه

مسکو با مداخلات نظامی در سوریه به دنبال جبران هزینه‌های صرف شده خود از طریق استفاده از بازار سوریه و سرمایه‌گذاری در این کشور است که این امر از نحوه انعقاد قراردادها و پروژه‌های بلندمدت این کشور با دولت سوریه کاملاً مشهود است. روسیه خواستار حمایت بی‌قید و شرط بین‌المللی از بازسازی سوریه برای ایجاد ثبات در امنیت کشور و اجازه بازگشت

پناهندگان است. مسکو همچنین بازسازی را فرصتی برای تسهیل توان‌بخشی بین‌المللی و منطقه‌ای بشار اسد می‌داند.^۱ کمیته مشترک دولت‌های سوریه و روسیه (کمیته دائمی بین‌دولتی سوریه - روسیه) برای گسترش و تعمیق همکاری‌ها در حوزه‌های اقتصادی، صنعتی، تجاری، علمی، فرهنگی و هنری^۲ در دسامبر سال ۲۰۱۸ تشکیل شد. این کمیته در ۱۲ دور مذاکره با ۱۱ کمیته تخصصی، توانست ۲۰ سند همکاری از جمله در بخش‌های حمل‌ونقل، انرژی، بهداشت، کشاورزی، صنایع و معادن تهیه کند. در این مذاکرات علاوه بر ۱۰۰ نماینده از وزارتخانه‌های صنعت، کشاورزی، انرژی، آموزش عالی، اداره گمرک، مسکن و اداره کنترل کیفیت روسیه، ۲۰ شرکت بزرگ روسی نیز حضور داشت. این اسناد تبدیل به دورنمای همکاری‌های اقتصادی طرفین شد و در ۱۴ دسامبر ۲۰۱۸ به امضای وزیر خارجه وقت سوریه و معاون نخست‌وزیر روسیه رسید.

دولت سوریه برای توسعه میادین گازی تدمر از مشارکت شرکت گاز سوریه و شرکت روسی استروی ترانس‌گاز بهره‌مند شده است. شرکت گاز سوریه پس از واگذاری پروژه‌های دولت سوریه به شرکت‌های روس (بدون طی تشریفات) در سال ۲۰۱۶ فعالیت خود را در بخش انرژی افزایش داد^۳ و اکنون یکی از فعال‌ترین شرکت‌ها در بازسازی سوریه است. دولت سوریه در سال ۲۰۱۳ قراردادی با شرکت سوپوزنف‌گاز^۴ روسیه با عنوان عمریت^۵ منعقد کرد که به موجب آن شرکت سوپوزنف‌گاز به مدت ۲۵ سال می‌تواند در آب‌های سرزمینی سوریه در مدیترانه نسبت به اکتشاف گاز اقدام کند. این قرارداد تا سال ۲۰۱۸ مسکوت ماند و در نهایت در سال ۲۰۱۸ این شرکت در جنوب طرطوس اکتشاف خود را آغاز کرد. به گفته وزیر نفت سوریه، ۵ بلوک گازی در آب‌های سرزمینی این کشور به ظرفیت ۲۵۰ میلیارد متر مکعب (هر بلوک این مقدار ظرفیت دارد) وجود دارد که ذخیره یک بلوک به میزان ذخیره کل میادین خشکی سوریه با حجم ۲۴۱ میلیارد متر مکعب است.^۶

قرارداد دیگر، قرارداد اکتشاف و تولید نفت در دو بلوک ۷ و ۱۹ از میدان‌های نفتی شمال شرق، معروف به جزیره سوریه (منطقه میانی رقه، دیرالزور و حسکه) با شرکت مرکوری^۷ است. همچنین، دولت سوریه قرارداد دیگری برای توسعه بلوک گازی ۲۳ در شمال دمشق با شرکت ولادا^۸ منعقد کرده است. این قراردادها را در سپتامبر ۲۰۱۹ وزارت نفت و منابع معدنی سوریه با این دو شرکت منعقد کرد و دسامبر همان سال در مجلس سوریه به تصویب رسیده است.^۹ مدت‌زمان اکتشاف نفت در جزیره سوریه پنج سال بوده و تا هفت سال نیز می‌توان تمدید کرد. براساس اعلام مقامات سوریه سهم این کشور از قرارداد فوق ۱۲.۵ درصد از کل درآمد حاصل است. تمام هزینه‌های اکتشاف برعهده شرکت روسی بوده و بعد از اکتشاف از طریق درآمد حاصله بازپرداخت خواهد شد.

علاوه بر اکتشاف و استخراج نفت و گاز، روسیه در بحث تعمیر و نگهداری پالایشگاه‌های سوریه نیز ورود کرده و پالایشگاه‌های مختلفی را به مدار تولید بازگردانده است. از جمله این پالایشگاه‌ها می‌توان به پالایشگاه‌های حمص در

1. Russia and Iran: Economic Influence in Syria, Chatham House, March 2019.

۲. از جمله گسترش زبان روسی در سوریه.

۳. خیز روسیه برای تسلط بر نفت و گاز سوریه، پایگاه تحلیلی دیپلماسی ایرانی، ۱۳۹۸.

4. Soyuzneftegaz

5. Amrit

۶. سوریا تتوقع إنتاج الغاز تجاريا عام ۲۰۲۲، قناة المنار، ۲۰۱۹.

7. Mercury LLC

8. Velada LLC

۹. مجلس الشعب يصدق على عقود تنقيب موقعة مع شركتين روسيتين ويقر القانون الجديد لنقابة الفنانين، الوكالة العربية السورية للأنباء، ۲۰۱۹.

شرق سوریه و بانیاس در طرطوس اشاره کرد. پالایشگاه حمص با ظرفیت پالایش ۱۱۰ هزار بشکه و بانیاس با ظرفیت ۱۳۰ هزار بشکه در دوران قبل از جنگ نقش اصلی را در تأمین سوخت سوریه ایفا می‌کردند. همچنین روسیه در بهره‌برداری از معادن سوریه به‌ویژه معادن فسفات آن مشارکت دارد. قبل از این بحران، سوریه یکی از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان فسفات در جهان بود و سالیانه ۳.۵ میلیون تن فسفات به‌ویژه در معادن شرقی خود تولید می‌کرد. معروف‌ترین معادن فسفات سوریه معادن نزدیک شهر تدمر (پالمیرا) از جمله معادن خنیفیس و شرقیه در ۶۰ و ۴۵ کیلومتری جنوب غربی تدمر در شرق استان حمص سوریه هستند که دارای مرغوب‌ترین فسفات در جهان هستند. ذخایر پیش‌بینی شده فسفات این دو معدن به ۱.۸ میلیارد تن می‌رسد و بخش اعظمی از کل ذخایر ۲.۴ میلیارد تنی فسفات سوریه را به خود اختصاص می‌دهند.

بعد از آزادسازی شهر تدمر در سال ۲۰۱۷، قراردادی پنجاه‌ساله برای بازسازی و بهره‌برداری از این مخازن بین شرکت استروی ترانس‌گاز^۱ و سازمان زمین‌شناسی سوریه (تحت وزارت نفت و منابع معدنی سوریه) منعقد شد.^۲ به‌موجب این قرارداد، شرکت روسی طی ۵۰ سال، سالیانه ۲.۲ میلیون تن فسفات برداشت خواهد کرد. سهم روسیه از درآمد این معادن ۷۰ درصد و سوریه ۳۰ درصد خواهد بود.^۳ مطابق اظهارات مقامات سوریه، در این معادن از ظرفیت ۱.۸ میلیارد تنی، هفت بلوک با مجموع ذخایر ۷۰۰ میلیون تن آماده بهره‌برداری هستند که سهم روسیه یک بلوک حدود ۱۰۵ میلیون تنی است.^۴ در سال ۲۰۱۸ نیز اعلام شد که شرکت استروی ترانس‌گاز، بنا دارد تا ۱۵۰ میلیون دلار در تصفیه فسفات استخراج شده در مرحله قبل از صادرات سرمایه‌گذاری کند.^۵ از طرف دیگر، روسیه می‌خواهد برای رساندن فسفات‌های استخراج شده از معادن یادشده، راه آهنی از شرق سوریه و از محل این معادن به بندر طرطوس (که اجاره کرده است) راه‌اندازی کند.

از نظر تأمین آب، قراردادی به ارزش ۱۹۳ میلیون یورو در سال ۲۰۱۴ برای احداث یک ایستگاه پمپاژ آب بر رودخانه دجله در امتداد مرزهای شمال شرقی سوریه با ترکیه و عراق بین دولت سوریه و شرکت استروی ترانس‌گاز منعقد شد. این قرارداد هنوز اجرایی نشده است؛ چراکه منطقه مطرح شده در قرارداد فوق در تسلط حاکمیت سوریه قرار ندارد.^۶ در بحث کشاورزی نیز روسیه در حال حاضر اصلی‌ترین تأمین‌کننده گندم سوریه است. حجم محموله‌های گندم ارسالی از روسیه به سوریه به‌طور پیوسته در حال افزایش بوده و در سال ۲۰۲۰ به حدود ۲ میلیون تن رسیده است. در این راستا طرفین، توافق‌نامه‌هایی برای بازسازی و ساخت کارخانه‌های غلات و تعداد زیادی سیلو امضا کرده‌اند.^۷ در سال ۲۰۱۶، شرکت سوفوکریم^۸ روسیه که شرکتی در زمینه تولید تجهیزات کشاورزی است اعلام کرد که قراردادی برای ساخت چهار کارخانه غلات در حمص و تلکخ در غرب حمص امضا کرده است. هزینه ساخت کارخانه حمص ۱۶.۵ میلیون یورو اعلام شده است. همچنین کل هزینه این قرارداد از سوی شرکت سوفوکریم، مبلغ ۷۰ میلیون یورو

1. STG

۲. شركة روسية تستثمر أكبر مناجم الفوسفات في سوريا، اسبوتیک العربی، ۲۰۱۷.

۳. همان.

۴. روزنامه الاخبار لبنان ۲۷ محرم ۱۴۴۰.

5. www.syria-report.com

6. www.syria-report.com

7. Russia and Iran: Economic Influence in Syria, Chatham House, March 2019.

8. Sofokrim

عنوان شده که باید دولت سوریه تأمین کند. این شرکت همچنین اعلام کرده است که موفق شده یک قرارداد برای ساخت کارخانه غلات و آسانسور کشاورزی در دمشق با دولت سوریه امضا کند.^۱

در نوامبر ۲۰۱۸، وزیر وقت تجارت داخلی سوریه اعلام کرد که شرکت‌های روسی، قرار است ۷۰ سیلو با ظرفیت هر سیلو ۲۰ هزار تن برای ذخیره گندم در سوریه احداث کنند. روس‌ها در تعمیر سیلوهای آسیب‌دیده از جنگ نیز فعال هستند و برای نمونه می‌توان به بازسازی سیلوی ۱۰۰ هزار تنی حلب اشاره کرد.^۲ از سوی دیگر، انحصار صادرات و بازاریابی محصولات کشاورزی سوریه در روسیه و بازارهای دیگر کشورهای عضو اتحادیه گمرکی اوراسیا (قزاقستان، ارمنستان، بلاروس، قرقیزستان) به شماری از شرکت‌های روس داده شده است. همچنین روسیه یک خط دریایی با یک کشتی ۱۵۰۰ تنی برای صادرات مرکبات سوریه از بندر لاذقیه به بندر نووروسیسک^۳ راه‌اندازی کرده است. تعداد سفرهای این کشتی باری سه سفر در ماه و در صورت نامساعد بودن شرایط جوی دو سفر است. وزیر حمل‌ونقل سوریه در اوایل فوریه سال ۲۰۲۰ اعلام کرد که اولین سفر این خط دریایی با ۱۵۰۰ تن مرکبات از بندر لاذقیه انجام شده است.^۴

در اواخر سال ۲۰۱۸، شرکت استروی ترنس‌گاز با یک قرارداد ۴۰ ساله متعهد به بازسازی و مدیریت مجتمع کود حمص با سه کارخانه آمونیاک، نیترا و اوره شده است. این قرارداد پس از پایان دوره ۴۰ ساله در صورت توافق طرفین تا ۲۵ سال قابل تمدید است.^۵ براساس این توافق، سهم سوریه از سود حاصل شده ۳۵ درصد و سهم شرکت استروی ترنس‌گاز ۶۵ درصد خواهد بود. انتظار می‌رود که استروی ترنس‌گاز تا سقف ۲۰۰ میلیون دلار در راستای افزایش توان تولید این مجتمع سرمایه‌گذاری کند.^۶

یکی از مهم‌ترین پروژه‌هایی که در سوریه به روس‌ها واگذار شده، اجاره ۴۹ ساله بندر طرطوس به شرکت استروی ترانس‌گاز است که در ۱۳ جولای ۲۰۱۹ به تصویب مجلس سوریه رسید و براساس این قرارداد، شرکت استروی ترانس‌گاز از پرداخت تعرفه گمرکی واردات ماشین‌آلات، تجهیزات و اقلام در نظر گرفته شده برای اجرای مفاد آن معاف است. همچنین شرکت روسی از پرداخت مالیات و کلیه عوارض موجود در سوریه از زمان اخذ قرارداد تا پایان توسعه بندر طرطوس معاف خواهد بود. این قرارداد پس از پایان دوره ۴۹ ساله در صورت توافق طرفین برای ۲۵ سال دیگر قابل تمدید است. روسیه اعلام کرده است که می‌خواهد در این بندر ۵۰۰ میلیون دلار سرمایه‌گذاری کند و آن را به پایگاه صادرات گندم خود به منطقه غرب آسیا تبدیل کند.^۷ طبق قرارداد، ظرفیت کانتینری این بندر از ۴۰۰ هزار به ۵.۲ میلیون کانتینر افزایش می‌یابد. همچنین قرار است ظرفیت گنجایش این بندر نیز از ۱۲ میلیون تن به ۴۰ میلیون تن افزایش یابد. مطابق این قرارداد باید ۸۵ درصد کارگران این بندر سوریه‌ای باشند و طرف دوم قرارداد حق دارد ۱۵ درصد نیروی انسانی مورد نیاز خود را از خارج تأمین کند. در ابتدا ۲۵ درصد از درآمدهای بندر بدون در نظر گرفتن هزینه‌ها و ضررهای احتمالی برای دولت سوریه خواهد بود و با گسترش بندر و افزایش درآمدها، این سهم به ۳۵ درصد خواهد رسید. وزیر حمل‌ونقل سوریه اعلام کرده است که درآمد سوریه از این بندر با سرمایه‌گذاری روس‌ها

۱. روسیا بصدد بناء ۴ مطاحن للحبوب في سوريا، اسبوتنیک العربی، ۲۰۱۶.

۲. سوريا ۷۰ صومعة حبوب و ۱,۸ ملیون طن قمح من روسيا سنویا، اسبوتنیک العربی، ۲۰۱۸.

3. Novorossiysk

۴. همان.

۵. شركة روسیة تسيطر علی مجمع الأسمدة الوحید في سوريا، جریده الالکترونیه المدن، ۲۰۱۸

6. www.syria-report.com

۷. تصویب پیش نویس طرح قرارداد امضا شده بین بندر طرطوس و یک شرکت روسیه توسط مجلس، خبرگزاری جمهوری عربی سوریه، ۲۰۱۹

سالیانه به ۸۴ میلیون دلار خواهد رسید که بیش از سه برابر میزان فعلی آن یعنی ۲۴ میلیون دلار است. در صورت بروز هرگونه اختلافی در قرارداد، مرجع حل اختلاف، متن عربی قرارداد و داوری در اختلاف‌ها مطابق قانون سوریه خواهد بود. همچنین، بیمه این بندر را شرکت‌های سوریه انجام می‌دهند.^۱

در بخش گردشگری نیز روسیه بیشتر بر مناطق ساحلی و کمتر آسیب‌دیده سوریه تمرکز کرده است. محیط امن و زیرساختی که در اثر جنگ آسیب جدی ندیده از مزیت این سرمایه‌گذاری است. در این بخش نیز، شرکت روسی استروی‌ترنس‌گاز به ساخت دو هتل پنج ستاره در طرطوس با سرمایه‌گذاری ۹۰ میلیون دلاری اقدام کرده است. مطابق قرارداد منعقد شده بین وزارت گردشگری سوریه و شرکت استروی‌ترنس‌گاز، زمین موردنیاز برای احداث این دو هتل به‌صورت رایگان تأمین می‌شود و مدیریت این دو هتل به مدت ۲۵ سال در اختیار شرکت روسی خواهد بود.^۲

هم‌زمان با امضای پروتکل همکاری‌های اقتصادی، صنعتی، علمی و فرهنگی بین سوریه و روسیه، پروتکل همکاری گمرکی بین دو کشور نیز در سال ۲۰۱۹ به امضای طرفین رسید. این پروتکل که به امضای وزیر خارجه سوریه و یوری بوریسف، معاون نخست‌وزیر روسیه رسیده که از سوی سازمان گمرک روسیه و اداره کل گمرک سوریه تدوین شده است. مفاد این پروتکل شامل تبادل اطلاعات و کمک‌های متقابل در چارچوب سیستم ترجیحی گمرک اتحادیه گمرکی اوراسیا (روسیه، بلاروس، ارمنستان، قزاقستان و قرقیزستان) است. توافق‌نامه امضا شده بین مسکو و دمشق همچنین شامل ساده‌سازی مراحل گمرکی و تسهیل و تسریع تردد کالاها و وسایل نقلیه از مرزهای گمرکی است. از سوی دیگر، این پروتکل همکاری‌های فنی دو کشور را در زمینه مقابله با مشکلات گمرکی فراهم می‌کند. این همکاری‌ها همچنین شامل ارائه اطلاعات در مورد ارزش پرداخت‌های گمرکی (تعرفه)، مبدأ کالاهای صادراتی به سوریه و طبقه‌بندی آنها براساس تعرفه گمرکی است.^۳ مطابق این پروتکل، سوریه برای صادرات محصولات خود به اتحادیه گمرکی اوراسیا که شامل پنج کشور روسیه، ارمنستان، قزاقستان، قرقیزستان و بلاروس است، ۲۵ درصد تعرفه ترجیحی دریافت می‌کند.^۴

ب) چین

روابط چین با غرب آسیا در سه دوره قابل تحلیل و تفسیر است که در دوره اول از ۱۹۷۸ تا ۱۹۹۱ چینی‌ها در دوران جنگ سرد، روابط دیپلماتیک حداقلی را با کشورهای منطقه ایجاد کردند؛ اما در دوره دوم و از سال ۱۹۹۱ تا ۲۰۰۷ به دلیل رشد شتابان اقتصاد چین، منطقه غرب آسیا تأمین‌کننده اصلی محصولات نفت و مشتقات آنها بوده است، از ۲۰۰۷ برخی حضورهای امنیتی (ولی غیرهژمونیک) چین آغاز شد و از سال ۲۰۱۳ این کشور بر سر پروژه جاده ابریشم به همکاری‌های راهبردی با کشورهای منطقه روی آورد؛ لازمه تحرکات این است که مشارکت سیاسی این کشور در منطقه افزایش یابد؛ همین تحرکات اقتصادی به‌صورت غیرمستقیم برخلاف حضور آمریکاست. از منظر سیاسی امنیتی به‌دلیل آنچه در مناطق غربی چین در جریان است، اولویت چین همکاری راهبردی با نظامیان شیعه مذهب است تا دولت‌های اهل تسنن منطقه (نشریه دیپلمات، ۲۰۱۹).

پکن از زمان رونمایی از طرح احیای مسیرهای جاده ابریشم در قالب ابتکار یک کمربند یک راه در سال ۲۰۱۳ با

۱. همان.

2. www.syria-report.com

۳. إبرام وثیقه تبادل المعلومات الجمركية بين روسيا وسوريا، عنب بلدی، ۲۰۱۹.

۴. توقيع اتفاقية سورية روسية للتعاون الجمركي، سیریا دیلی نیوز، ۲۰۱۹.

هدف تقویت روابط بین آسیا، آفریقا، اروپا و فراتر از آن از طریق سرمایه‌گذاری‌های میلیارد دلاری در زیرساخت‌ها، این ابتکار را به‌عنوان راهی جدید برای حمایت از طرح توسعه جهانی خود معرفی کرده است. رئیس‌جمهور سوریه هم از همکاری‌های مشترک با چین در قالب جاده ابریشم استقبال و اعلام کرده است که ۶ پروژه بزرگ را متناسب با شرایط جاده ابریشم، به مقامات چینی پیشنهاد داده‌ایم و منتظر پاسخ آنها هستیم.^۱

در اواسط سال ۲۰۱۷، پکن میزبان «اولین نمایشگاه مشارکت در پروژه‌های بازسازی سوریه» بود؛ در آن زمان چین متعهد شد با هدف ساخت یک شهرک صنعتی با گنجایش ۱۵۰ شرکت در آن، ۲ میلیارد دلار در راستای بازسازی صنعت سوریه کمک کند که این سرمایه‌گذاری می‌تواند ۴۰ هزار شغل ایجاد نماید. بیش از ۲۰۰ شرکت بزرگ چینی که عمدتاً دولتی بوده‌اند نیز در نمایشگاه بین‌المللی دمشق در سال ۲۰۱۸ حضور یافته‌اند. هوآوی در سال ۲۰۱۵ متعهد شد که سیستم مخابراتی سوریه را تا سال ۲۰۲۰ بازسازی کند و شرکت ملی نفت چین دارای سهام عمده در دو شرکت بزرگ نفتی سوریه یعنی شرکت نفت سوریه و الفرات پترولیوم است.^۲ در همان سال سفیر سوریه در چین اعلام کرد که کشورش آماده فروش نفت به چین به یوآن است. در اواخر سال ۲۰۱۹، شرکت عمومی زمین‌شناسی و منابع معدنی سوریه تفاهم‌نامه‌ای با یک شرکت چینی برای اجرای پروژه‌های سرمایه‌گذاری در تولید مواد اولیه صنعت سیمان، ماسه و سنگ ساختمان امضا کرد.^۳

چین تأمین‌کننده ۱۱ درصد از واردات سوریه است و از سال ۲۰۱۵ مبلغ ۶۰ میلیون دلار در قالب کمک‌های بشردوستانه به سوریه ارائه کرده است. در آخرین مرحله از این کمک‌ها، در مارس ۲۰۲۰، توافق‌نامه بشردوستانه ۱۴ میلیون دلاری بین سوریه و چین امضا شد. مقرر شده است مبلغ مذکور در زمینه تجهیزات بیمارستانی، دانشگاه، تجهیزات اساسی و مواد مربوط به حفاظت از محیط‌زیست و سیل‌ها هزینه شود.

صادرکنندگان چینی علاقه‌مند به افزایش فروش نفت سوریه هستند تا بتوانند از طریق این منبع درآمدی کالاها و خدمات خود را به سوریه صادر کنند. با این حال، تحریم‌های آمریکا به اندازه‌ای که شرکت‌ها و کالاهای اروپایی و آمریکایی را در سوریه تحت تأثیر قرار داده است، شرکت‌ها و کالاهای چینی را محدود نکرده است. همچنین سیاست‌گذاری‌های دولت سوریه به صورت غیرمستقیم به شرکت‌های چینی برای توسعه بازار در سوریه کمک کرد. صنعت خودرو یکی از نمونه‌های بارز این مسئله است. پس از سال ۲۰۱۱، ممنوعیت واردات خودرو برای کاهش هزینه‌های ارزی دولت سوریه، همراه با کاهش تقاضا برای خودرو به دلیل بحران، واردات خودرو را از ۹۰ هزار دستگاه در سال به هزار دستگاه کاهش داد. این اتفاقات به دلیل ارزان بودن قطعات و تعمیرات، تقاضای زیادی برای خودروهای چینی ایجاد کرد. از این رو سرمایه‌گذاران سوری از فرصت استفاده کردند و با انعقاد قراردادهایی به تولید خودرو تحت لیسانس خودروسازان چینی اقدام کردند.^۴

در سال ۲۰۱۷، شرکت سوری Khallouf شروع به تولید و فروش دو خودرو جدید تحت لیسانس شرکت Dong Fan Motors کرد. در همان سال، شرکت E-Motors که یکی از زیرمجموعه‌های شرکت Emmar Industries است

۱. الصين تستكشف طريق الحرير عبر المشاركة في إعمار سوريا، العرب، ۲۰۱۷.

۲. نشریه دیپلمات، ۱۱ مارس ۲۰۱۹.

۳. الصين تدخل على خط استثمار الثروة المعدنية السورية بـ ۲ مشاريع، الخبر، ۲۰۱۹.

۴. گزارش رصد دوره بازسازی سوریه، اندیشکده سحاب، صفحه ۲۹.

شروع به تولید مشترک خودرو با شرکت BYD چین کرد. در سال ۲۰۱۸ قانون جدیدی برای واردات قطعات خودرو در سوریه تصویب شد که حضور شرکت‌های DFM و BYD را در سوریه تقویت کرد.

با این همه عملکرد کنونی چین نشان می‌دهد که این کشور تا تسلط کامل دولت سوریه بر همه مناطق، به صورت جدی به عرصه بازسازی سوریه وارد نمی‌شود. مسئله مهمی که می‌تواند چین را به حضور در سوریه ترغیب کند، عبور جاده ابریشم از این کشور است. اما در حال حاضر چین به دنبال استفاده از ترکیه در این مسیر است که نسبت به سوریه از امنیت و آبادانی بیشتری برخوردار است و همچنین مسیر کوتاه‌تری برای رسیدن به اروپا محسوب می‌شود. تحریم‌های آمریکا مانع دیگری برای حضور چین در سوریه است که به نظر می‌رسد افزایش تنش و تقابل بین چین و آمریکا ممکن است بتواند چین را برای مقابله با یک‌جانبه‌گرایی آمریکا و حضور در دوره بازسازی سوریه ترغیب کند. به گزارش اندیشکده چتم هاوس در مارس ۲۰۲۰، چین در ورود به سوریه راه میانه را انتخاب کرده است به گونه‌ای که نه مانند ایران و روسیه، نقش مستقیمی در بازسازی ایفا می‌کند و نه مانند آمریکا و اروپا در پی تحریم دولت سوریه است. در واقع چین، تلاش دارد تا در کوتاه‌مدت، نفوذ اقتصادی خود را از طریق تجارت و پروژه‌های بلندمدت خود در بازسازی با بازگشت امنیت و کاهش حساسیت بین‌المللی، اجرا کند.^۱

اگرچه ثبات سیاسی سوریه یکی از عوامل مهم در کیفیت ورود بازیگر تأثیرگذاری مانند چین است اما از سوی دیگر، شاهد مزیت‌های بالقوه ایران و روسیه در خاک سوریه هستیم. نیکولاس لایل در نشریه دیپلمات با اشاره به حضور ایران در برخی از بازارهای سوریه از جمله اپراتورهای تلفن همراه و خودرو، ایران را یکی از بازیگران مؤثر سوریه معرفی کرده و پیشنهاد یک همکاری گسترده میان ایران، چین و روسیه در قالب مشارکت‌های عمومی خصوصی در سوریه داده است، با توجه به این نکته که اقتصادهای روسیه و ایران هر دو به دلیل تحریم‌ها در رکود هستند لذا چین تنها قدرت در موقعیت رهبری تلاش‌ها برای بازسازی سوریه است. اما چین به تنهایی نمی‌تواند این سنگ بزرگ را بردارد. بر این اساس، مشارکت‌های عمومی خصوصی به عنوان اهمی که چین از طریق آن در بازسازی مشارکت خواهد کرد، یکی از گزینه‌های در دسترس برای بازسازی است. بنابراین به نظر می‌رسد پکن به طور فزاینده‌ای به دنبال قهرمانان صنعتی خصوصی خود باشد تا اهداف توسعه خارج از کشور چین را دنبال کند. تأسیس آژانس همکاری بین‌المللی توسعه چین در سال‌های اخیر به طور فزاینده‌ای هماهنگی و کارآمدی را در تمرکز توسعه تجاری خارج از کشور چین افزایش داده و مشارکت‌های عمومی خصوصی یک اهرم بالقوه اصلی در این زمینه است. بازسازی سوریه با بسیاری از شرکت‌های دولتی چینی که قبلاً تأسیس شده‌اند و آماده تقویت توسط بخش خصوصی هستند، کلید اصلی برای پیشبرد این رشد هستند.^۲

ج) ترکیه

سوریه برای کشور ترکیه همسایه‌ای استراتژیک محسوب می‌شود؛ چراکه علاوه بر دارا بودن حدود ۹۰۰ کیلومتر مرز مشترک، از نظر اقتصادی و امنیتی نیز جایگاه مهمی در محاسبات دولتمردان ترکیه دارد. با روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه به رهبری رجب طیب اردوغان در ترکیه در سال ۲۰۰۳، سوریه در مدار سیاست اقتصادی ترکیه قرار گرفت و به تبع آن، روابط اقتصادی دو کشور نیز افزایش یافت. در سال ۲۰۰۴ دو کشور یک توافق نامه تجارت آزاد امضا کردند

۱. گزارش اندیشکده چتم هاوس با عنوان China's Policy in Syria

۲. وبسایت دیپلمات، ۲۰۱۹.

که در سال ۲۰۰۷ نیز به اجرا درآمد. اجرایی شدن این توافق نامه سبب شد تا تجارت بین دو کشور بیش از ۳۰ درصد تا سال ۲۰۱۰ رشد کند و به ۲ میلیارد و ۲۷۲ میلیون دلار برسد.^۱ از این میزان بیش از ۱.۵ میلیارد دلار، صادرات ترکیه به سوریه بوده است. در سال ۲۰۱۰، ترکیه با صادرات بیش از ۱.۶ میلیارد دلاری به سوریه، ۹.۷ درصد از بازار این کشور را در اختیار داشت. در واقع در آن سال، ترکیه با پیشی گرفتن از چین، تبدیل به بزرگ‌ترین شریک تجاری سوریه شده بود. علاوه بر بازار خود سوریه، این کشور نقش ترانزیتی نیز برای ترکیه به سمت کشورهای مانند لبنان و اردن داشته است.

نقش و رفتار ترکیه در قبال پرونده سوریه را می‌توان در چهار مورد عمده تحلیل و بررسی کرد:

- حجم بالای قاچاق کالای ترک به دلیل منع واردات از این کشور توسط دولت سوریه،
- تلاش ترکیه به گسترش کاربرد لیر ترک در داخل خاک سوریه و ایجاد پیوستگی مالی این کشور با اقتصاد ترکیه،
- مسئله پناهندگان؛ درصد بالایی از کودکان سوری در حال حاضر در مدارس ترکی در حال تحصیل هستند و دولت ترکیه برنامه‌های جامعی را برای تطبیق این جمعیت با فرهنگ و سیاست ترکیه در پیش گرفته است،
- اشغال بخشی از خاک سوریه توسط ترکیه.

با توجه به روابط نامطلوب سیاسی سوریه با ترکیه و عربستان، اکثر کالاهای موجود ترک و عربستانی در بازار سوریه به صورت قاچاق وارد این کشور می‌شود و طبق مصوبه دولت در سال ۲۰۲۰، واردات کالا از ترکیه و عربستان ممنوع شده است.^۲ ۷۰ درصد قاچاق ترکیه به سوریه نیز از طریق گمرکات رسمی سوریه صورت می‌گیرد.^۳ همچنین گفتنی است در سال‌های اخیر تجار ایرانی از خاک ترکیه و بندر مرسین برای تجارت با سوریه استفاده می‌کنند که البته به دلیل ممانعت‌های دولت ترکیه، بازرگانان ایرانی مجبور به تغییر اسناد تجاری در این بندر هستند؛ همچنین کشتی‌های رورو این بندر متعلق به سرمایه‌گذاری فلسطینی بوده که رفتار تبعیض‌آمیزی با محموله‌های ایران دارد. ترکیه در حال حاضر در اراضی اشغالی سوریه مشغول فعالیت‌های متعددی است که از آن جمله می‌توان به تأسیس شهرک ۵۰ هزار واحدی در ادلب، تأسیس دانشکده پزشکی در راعی توسط اردوغان، همکاری قطر با این کشور در تأمین نیازهای آوارگان و ... اشاره کرد.^۴

علاوه بر رونق گرفتن صادرات ترکیه به سوریه با وجود بحران، سرمایه‌گذاری سوری‌ها در ترکیه نیز افزایش یافته است. از سال ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۷، قریب به ۶ هزار ثبت شرکت تجار و سرمایه‌گذاران سوری‌ای (که سرمایه خود را به دلیل جنگ و ناامنی از کشور خارج کرده بودند) در برخی شهرهای ترکیه از جمله استانبول و هاتای در استان اسکندرون انجام داده‌اند.^۵

د) عربستان سعودی

عربستان نیز از ابتدا تاکنون از جمله اصلی‌ترین حامیان تروریست‌ها در سوریه بوده است. براساس آمار، تنها تا سال

۱. مناقشه اقتصادی لاتفاقیه منطقه التجاره الحریبین سوریا و ترکیا، المنهم، ۲۰۱۳.

۲. طبق مصاحبه انجام شده پژوهشگران این مطالعه با آقای فلاحتی نماینده ستاد توسعه روابط اقتصادی ایران در عراق و سوریه.

۳. <https://sourialyoum.com/news/v0-balmeh-mn-althryb-mqn-a-bbyanat-jmrkyh>

۴. ترکیه روزانه ۵۰ هزار قرص نان بین غیرنظامیان ساکن مناطق معره مصرین، حرنوش و کیلی ادلب توزیع می‌کند. علاوه بر این، بین غیرنظامیان در سراسر سوریه نیز هر روز بیش از ۵۰۰ هزار قرص نان توزیع می‌شود.

۵. لن تسیر الأعمال کالمعتاد فی سوریه، کارنگی، ۲۰۱۹.

۲۰۱۶، تعداد ۶ هزار تروریست دارای تابعیت عربستان سعودی در سوریه کشته شدند. همچنین، این کشور با حمایت مالی ۱۸ میلیارد دلار از ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۶ در میان حامیان مالی تروریست‌ها در رتبه اول قرار گرفته است.^۱ عربستان سعودی در سال ۲۰۱۸ به خواست آمریکا ۱۰۰ میلیون دلار به طرح‌های ائتلاف بین‌المللی در شمال شرق سوریه که در اختیار کرده‌های سوریه بود، اختصاص داد. عربستان سعودی اعلام کرد که این کمک‌ها برای طرح‌های بهداشتی، کشاورزی، برق، آب، آموزش و حمل‌ونقل است،^۲ اما در حال حاضر، سعودی‌ها به دنبال راهی برای مشارکت در بازسازی سوریه و افزایش نفوذ خود هستند. عربستان در تلاش است به صورت غیرمستقیم وارد بازسازی سوریه شود. از این رو با مصر قراردادی با هدف ایجاد شرکت‌های واسطه‌ای برای سرمایه‌گذاری در سوریه امضا کرده است تا از طریق این کشور در بازسازی سوریه مشارکت داشته باشد.^۳ در راستای ایجاد مبادلات تجاری در سطح بخش خصوصی و نیز جایگزینی کالاهای کشاورزی سوریه با کالاهای ترکیه، دولت عربستان گذرگاه الحدیثه (در مرز عربستان با اردن) را بعد از حدود ۹ سال در اکتبر ۲۰۲۰ به روی کامیون‌های سوری باز کرد.^۴

هـ) کشورهای عربی

سوری‌ها همچنان عضو موافقت‌نامه تجارت آزاد با کشورهای عربی هستند و تعرفه صادراتی و وارداتی میان سوریه و کشورهای عربی صفر است. موقعیت خوب سوریه برای اتصال به دریای مدیترانه یکی از انگیزه‌های اصلی کشورهای عربی خلیج فارس برای تعامل با سوریه بوده است؛ چنانکه کشور قطر زمانی که سوریه با عبور خط لوله گاز قطر مخالفت کرد و در مقابل، با عبور خط لوله گاز ایران از سوریه موافقت کرد تبدیل به یکی از منابع بحران در سوریه شد. اولین کشور عربی که پس از سال ۲۰۱۵ به دلیل افزایش گسترش دایره تحت نفوذ دولت سوریه و تثبیت بقای آن به سمت حمایت از دولت بشار اسد چرخش داشت دولت امارات بود که در سال ۲۰۱۸ نیز سفارت خود را در دمشق بازگشایی کرد. بعد از امارات نیز کشورهای چوئیت و بحرین سفارت‌های خود را در دمشق بازگشایی کردند. این در حالی است که امارات در تلاش است تا با حضور جدی در دوران بازسازی سوریه، نفوذ اقتصادی پیش از بحران خود را احیا کند. به نظر می‌رسد یکی از مهم‌ترین اهداف امارات در این مسیر کاهش نفوذ ایران و در مرحله بعد مقابله با ترکیه باشد. در دی‌ماه ۱۳۹۹، این کشور برای حفظ ارزش لیر سوریه، تحت کنترل رئیس پلیس دبی (تحت نظارت ابوظبی) یک هواپیما دلار به کشور سوریه فرستاد. البته یکی از موانع حضور جدی امارات در سوریه قانون تحریم سزار است.^۵ با توجه به اینکه سوریه با سایر کشورهای عربی در موافقت‌نامه تجارت آزاد قرار دارد، به نظر می‌رسد ایران قادر است صادرات خوبی از طریق سوریه به کشورهای عربی داشته باشد؛ چه آنکه در حال حاضر ۷۵ درصد از صادرات سوریه به این کشورهاست.

۱. آخرین آمار گروه‌های تروریستی در سوریه؛ تعداد، ملیت و منابع مالی، خبرگزاری تسنیم، ۱۳۹۶.

۲. عربستان برای بازسازی سوریه، ۱۰۰ میلیون دلار کمک کرد، صدای فرانسه، ۲۰۱۸.

۳. السعودية تقتحم ملف إعادة إعمار سوريا بغطاء مصري، عنب الیبلد، ۲۰۱۸.

۴. ۳۰۰ شاحنة سورية تدخل السعودية: الخلافات مع تركيا تفتح الأسواق الخليجية أمام الصادرات السورية، وكالة انبا آسيا، ۲۰۲۰.

۵. رصد اخبار دوره بازسازی سوریه، اندیشکده سحاب، شماره ۱۸، چهارشنبه ۲۴ دی.

۷. ابزارهای دیپلماسی اقتصادی قابل طرح در روابط دوجانبه ایران و سوریه

دیپلماسی اقتصادی به معنای استفاده از ظرفیت‌های دیپلماسی جهت توسعه اقتصادی است که ابزارهای نوین و مهم آن عبارت است از توسعه صادرات، مشارکت در فرایند توسعه یک کشور، ایجاد شبکه تجاری، خلق زنجیره مشترک ارزش، خطوط تولید مشترک، شرکت‌های چندملیتی، همکاری‌های پولی و بانکی، مناطق آزاد تجاری و صنعتی دو یا چندجانبه، ایجاد وابستگی متقابل و ...

در زمینه ابزارهای دیپلماسی اقتصادی قابل طرح در روابط دوجانبه ایران و جمهوری عربی سوریه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد، البته برخی از موارد پیشرفت‌هایی هم داشته است که در ادامه توضیح داده خواهد شد:

۱. تشکیل ستاد توسعه روابط اقتصادی ایران با عراق و سوریه

این ستاد در سال ۱۳۸۵ و با ابتکار نیروی قدس سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ایران به‌عنوان یک ستاد عالی زیر نظر معاون اول رئیس‌جمهور شکل گرفت و تاکنون بسیاری از مذاکرات تجاری ایران با سوریه از جمله موافقت‌نامه تجارت آزاد توسط این ستاد انجام پذیرفته و مسئولیت تأمین محتوا و ایجاد هماهنگی این پیشنهادها با کمیسیون مشترک دو کشور است که وزارت راه و شهرسازی مدیریت می‌کند.

۲. به صفر رساندن تعرفه ترجیحی در مبادلات بین دو کشور

کاهش تعرفه‌ها به صفر یکی از ابزارهای مهم توسعه صادرات است و در صورت توازن صادرات و واردات، یکی از گام‌های مهم جهت ایجاد وابستگی متقابل و گسترش بازاریاست. در حال حاضر تنها ۸۸ قلم کالا در لیست حذف یا کاهش تعرفه دو کشور نیستند. این اقلام استثنا شده در کنار عوارض بالای داخلی در برخی محصولات داخلی، یکی از موانع تجارت دو کشور هستند. یکی از آنها ممنوعیت واردات زیتون است که به دلیل نقش زیتون در اقتصاد سوریه، تجارت بین ایران و سوریه را با مشکل مواجه می‌کند.

۳. توافق سرمایه‌گذاری‌های مشترک در بخش مناطق آزاد سوریه و ایجاد مناطق مشترک تجاری صنعتی و

آزاد در اجرای توافق‌نامه‌های اقتصادی منعقد شده بین دو کشور

مناطق آزاد یکی از مهم‌ترین بسترهای حضور شرکت‌های کشورهای مختلف و نیز شرکت‌های چندملیتی است. کشورهای توسعه‌یافته همواره سعی می‌کنند علاوه بر سرمایه‌گذاری در مناطق آزاد، گاهی سهامدار یا حتی مالک این مناطق باشند. در مورد سوریه، البته مدیریت بندر لاذقیه و طرطوس به ایران و روسیه سپرده شده‌اند که می‌توانند گام خوبی جهت برنامه‌ریزی برای همکاری مشترک اقتصادی با سوریه و روسیه در بندر طرطوس و نیز استفاده از بندر لاذقیه جهت پیشبرد اهداف اقتصادی در سایر مناطق آزاد سوریه مانند منطقه آزاد داخلی لاذقیه و مناطق آزاد نزدیک به آن باشد که باید در مورد آن برنامه‌ریزی شود.

۴. تعریف خطوط اعتباری بین ایران و سوریه

خط اعتباری را می‌توان در جهت استحکام روابط دو کشور به کار گرفت به طوری که بازپرداخت آن به یک صندوق واریز و در پروژه‌های بعدی سرمایه‌گذاری شود. این رویکرد را در طرح مارشال برای بازسازی اروپای غربی ایالات متحده پیاده‌سازی کرد؛ خط اعتباری اول ایران برای سوریه تخصیص یافته و خط دوم به دلیل شرایط سیاسی سوریه در هاله‌ای

از ابهام قرار دارد. نکته مهم در موضوع خطوط اعتباری این است که کشور ارائه‌دهنده بتواند این خط اعتباری را روی یک زنجیره ارزش در کشور هدف سرمایه‌گذاری کنند؛ این اقدام می‌تواند به افزایش تجارت کشور مقصد با کشور ارائه‌دهنده خط اعتباری منجر شود؛ یکی از موارد پیشنهادی در زمینه خطوط اعتباری ایران برای سوریه، تکمیل زیرساخت لجستیک صادرات به‌منظور سهولت انتقال بار به سوریه و حضور شرکت‌های خدمات فنی و مهندسی ایرانی از طریق آن در پروژه‌های بازسازی این کشور است.

۵. ایجاد شرکت‌های چندملیتی در سوریه با محوریت ایران

یکی از مفاهیم بسیار مهم در اقتصاد سیاسی بین‌الملل و عامل بسط قدرت کشورهای قدرتمند، ایجاد شرکت‌های چندملیتی بوده است؛ شرکت‌هایی که حتی فراتر از نوسانات سیاسی بین کشورها عمل کرده و حتی در بسیاری از موارد تعیین‌کننده روابط سیاسی هستند. در این زمینه تجاری در روابط دو کشور ایران و سوریه وجود دارد که از جمله آنها می‌توان به شرکت خودروسازی ایرانی-سوری، سیویکو (SIVECO) یا سایپا سوریه (SAIPA Syria) اشاره کرد که یک شرکت خودروسازی در سوریه در شهرک صنعتی حسیا در نزدیکی شهر حمص است که بیش از ۹۰٪ سهام آن متعلق به سایپا و مابقی آن متعلق به یک شرکت خصوصی سوری (حمیشو) است. احداث این کارخانه در سال ۱۳۸۳ با سرمایه‌گذاری مشترک ۵۰ میلیون دلاری سهامداران آغاز شد و از سال ۱۳۸۶ آغاز به کار کرد. در سال‌های بعد پس از افزایش سرمایه، سهم شرکت سایپا افزایش و در مقابل سهم طرف سوری کاهش یافت.

همچنین می‌توان به شرکت خودروسازی سوری-ایرانی (سیامکو) اشاره کرد؛ سیامکو که فعالیت تولیدی‌اش در سال ۲۰۰۷ میلادی در شهر صنعتی عدرا (شمال شرقی پایتخت دمشق) آغاز شد، بزرگ‌ترین سایت تولیدی ایران خودرو در خارج از کشور است که در گذشته انواع سمند را با نام «شام» در سوریه تولید می‌کرد که پس از چند سال وقفه به سبب بحران داخلی سال ۲۰۱۱، فعالیت خود را از اوایل سال ۲۰۱۹ از سر گرفته و چند خودرو مدل جدید از نوع پژو ۲۰۷ و شهبان و شمرا تولید می‌کند و همچنین همکاری‌هایی با شرکت‌های چینی جهت تولید خودروهای «ژاک» آغاز کرده است. سیامکو هم‌اکنون در حال توسعه خطوط تولید خود است تا بتواند انواع دیگر خودروها، به‌ویژه خودروهای شاسی‌بلند، کامیون و وانت را نیز تولید کند.^۱ به‌نظر می‌آید که این نوع همکاری را می‌توان به سایر حوزه‌ها و سایر صنایع تعمیم داد.

۶. ایجاد زنجیره ارزش مشترک و خطوط تولید بین کشورهای ایران، سوریه و سایر کشورهای همسایه با محوریت ایران

ایجاد خطوط تولید مشترک یکی از ابزارهای مهم وابستگی متقابل کشورهای توانمند اقتصادی محسوب می‌شود؛ الگویی که در سطح کشورهای محور مقاومت برمبنای مزیت‌های این کشورها می‌تواند اجرا شود. برای مثال صنایع مختلف سوریه که قبل از بحران دوام آورده‌اند و اکنون ضعیف شده‌اند می‌توانند بخشی از مسیر تولید محصول را به ایران سپرده و از این طریق، محصول مشترک ایران و سوریه تولید شود.

۷. فعال‌سازی اهرم‌های بانکی و مالی میان دو کشور

توافق اولیه برای تأسیس بانک مشترک میان ایران و سوریه تا پیش از بحران صورت گرفته بود اما به دلیل بحران سوریه این توافق به سرانجام نرسیده و باید مسیرهای آن دوباره بررسی شود. همچنین زیرساخت‌های لازم برای اتصال سوریه

۱. شرکت خودرو سازی سوری - ایرانی (سیامکو) فعالیت خود از سر می‌گیرد، خبرگزاری جمهوری عربی سوریه، ۲۰۱۹.

به پیام‌رسان مالی ایرانی سپام در حال ایجاد است که در آینده با بهره‌برداری آن، تجار دو کشور به سهولت بیشتری قادرند تسویه مالی تجارت را انجام دهند.

۸. تولید محصولات فرهنگی - اقتصادی مشترک

تولید فیلم‌های مشترک علاوه بر ایجاد بازار اقتصادی، زمینه‌ساز صدور فرهنگ و نیز یکی از ابزارهای نوین دیپلماسی اقتصادی است. ابزاری که کشور ترکیه از آن در صنعت فیلم و سینما استفاده خوبی کرده است. همان‌طور که در بخش توافقات دوجانبه در این گزارش اشاره شد، چهاردهمین اجلاس کمیسیون عالی مشترک دو کشور ایران و سوریه که در بهمن‌ماه سال ۱۳۹۷ در دمشق برگزار شد شامل هفت سند یادداشت تفاهم همکاری در زمینه‌های مختلف از جمله همکاری‌های سینمایی و ژئوماتیک نیز می‌شد که اجرایی شدن هرچه سریع‌تر آن می‌تواند زمینه‌ساز ورود هوشمندانه شرکت‌های فیلم و سینمایی ایرانی به سوریه شده و علاوه بر ایجاد بازار اقتصادی، زمینه‌ساز فعالیت‌های مشترک هویتی و فرهنگی نیز شود.

۹. ورود ایران به پروژه مناطق آزاد

ورود ایران به پروژه مناطق آزاد در دست احداث و سایر مناطق آزاد مشترک سوریه با سایر کشورها به‌عنوان سرمایه‌گذار یا تسهیل‌کنندگی ایران در این مناطق مانند منطقه آزاد سوریه- اردن و نیز منطقه آزاد مرز سوریه و عراق که هنوز در دست مطالعه است می‌تواند جمهوری اسلامی ایران را به بازیگری فعال در سطح منطقه ارتقا دهد. البته میان ایران و سوریه قرارداد منطقه آزاد تجاری مشترک در سوریه وجود دارد که هنوز منتظر عملی شدن از طرف سوریه است.

۸. جمع‌بندی و ارائه توصیه‌های سیاستی

با وجود حضور مستشاری ایران در سوریه و کمک‌های مشورتی- نظامی جمهوری اسلامی ایران به دولت و ملت سوریه در جهت حفظ تمامیت ارضی این کشور، سطح روابط تجاری و سرمایه‌گذاری دو کشور با وجود ظرفیت قابل توجه اقتصاد سوریه بسیار پایین‌تر از حد تصور بوده و در مقایسه با حجم تبادل تجاری کشورهای نظیر چین، روسیه، ترکیه، عربستان سعودی، مصر و حتی بسیاری از کشورهای اروپایی با این کشور ناچیز به حساب می‌آید. به عقیده فعالان تجاری ایرانی:

- وجود نهادهای مختلف و عدم هماهنگی بین آنها و یکپارچه نبودن تصمیم‌گیری‌ها،
- نبود برنامه جامع برای حضور اقتصادی ایران در دوره بازسازی سوریه،
- عدم پوشش ریسک‌های سیاسی در سوریه،
- عدم شناخت سوریه از ایران و برعکس،
- نبود زیرساخت حمل‌ونقل مناسب به‌منظور پوشش روابط اقتصادی دو کشور،
- خلأ زیرساخت‌های تجارت،
- از بین رفتن زیرساخت‌های تولید و تجارت در طول جنگ داخلی سوریه،
- عدم برندسازی مناسب،
- چالش در باور سوریه به توانمندی‌های ایران،
- فقدان استراتژی تجاری مشخص از سوی سازمان توسعه تجارت ایران و عدم حضور مستمر رایزن بازرگانی،

مهم‌ترین نقاط ضعف در توسعه روابط تجاری ایران و سوریه به‌شمار می‌رود. نکته دیگر ظرفیت بالای سوریه در زمینه ساخت‌وساز پس از دوران جنگ داخلی و همچنین انتقال دانش و فناوری‌های لازم برای احیای کارخانه‌ها و صنایع استخراجی سوریه است که می‌تواند در کنار صادرات کالا مورد توجه دولت ایران و بخش خصوصی قرار گرفته و ضروری است صندوق ضمانت صادرات نیز در حمایت از بخش خصوصی حضور جدی داشته باشد.

ظرفیت بالای سوریه در کشاورزی به‌ویژه کشت پنبه و همچنین پرورش دام و طیور می‌تواند مورد توجه بسیاری از نهادهای داخلی برای سرمایه‌گذاری باشد. ایران می‌تواند با جایگزینی کشور سوریه در تأمین اقلامی نظیر پنبه و برخی از محصولات کشاورزی (که از کشورهای دیگر وارد می‌کند) هزینه این واردات را کاهش دهد. جمهوری اسلامی ایران به‌منظور بسترسازی حضور مداوم ایران در بازار سوریه، باید بیش از صادرات صرف به سوریه، به دنبال بسترسازی تداوم فعالیت اقتصادی در سوریه باشد و با توجه به اینکه سوریه کشوری است که همواره در جهت عدم وابستگی به کشورهای خارجی در حرکت و در سال‌های قبل از بحران، در بسیاری از اقلام صادرکننده بوده است و به سمت تکیه بر تولیدات داخلی گام برداشته است لذا به‌نظر می‌رسد نوع روابط اقتصادی باید متناسب با این سیاست دولت و تجار سوریه تنظیم شود. همچنین با توجه به عدم شناخت کافی بخش خصوصی ایران از ظرفیت‌های تجاری و بازار سوریه و برعکس (عدم شناخت تجار سوری از ظرفیت‌های ایران) شایسته است با برگزاری جلسات کارشناسی و نمایشگاه‌های تخصصی و ... زمینه آشنایی دو طرف از ظرفیت‌های یکدیگر فراهم شود.

۱-۸. راهبردها

در مسیر تدوین راهبردهای مدنظر در دیپلماسی اقتصادی با کشور سوریه با عنایت به مختصات فعلی دو اقتصاد ایران و سوریه می‌توان راهبردهای ذیل را پیشنهاد کرد:

• کمک به ایجاد ثبات در اقتصاد کلان سوریه در کوتاه‌مدت

در حال حاضر کشور سوریه با مشکلات جدی در ثبات اقتصاد کلان خود مواجه است و تا زمانی که موفق به تثبیت شاخص‌های اقتصاد کلان خود نشود امکان ورود به مرحله توسعه اقتصادی و بازسازی به‌صورت جدی را نخواهد داشت. در بهبود وضعیت اقتصاد کلان سوریه، موضوع ثبات نرخ ارز بیش از موارد دیگر مؤثر و پراهمیت است. در سال‌های اخیر، با آسیب دیدن جدی صنایع، کاهش صادرات، کاهش ذخایر ارزی بانک مرکزی و بلوکه شدن حساب‌های دولتی و بازرگانان سوری در بانک‌های اروپایی و لبنانی، ثبات اقتصاد کلان با مشکل روبه‌رو شده است. از این‌رو راهبرد جمهوری اسلامی ایران برای این وضعیت، در گام اول کمک به بازیابی ثبات اقتصادی و در گام دوم کمک به تقویت تولید و صادرات سوریه و افزایش توان این کشور برای تأمین نیازهای اساسی است. این راهبرد می‌تواند ضمن پاسخگویی به نیازهای سوریه، امکان صادرات سوریه را به‌ویژه به ایران افزایش دهد. با ایجاد ثبات اقتصادی در سوریه افزایش حضور اقتصادی ایران نیز ممکن می‌شود.

- حرکت در مسیر رفع ناامنی غذایی سوریه و حفظ و ارتقای ثبات سیاسی این کشور با راهکارهای تجاری و پایدار و بازیگری سیاسی در مناطق اصلی کشاورزی سوریه

یکی از اولویت‌های راهبردی در زمینه همکاری ایران و سوریه، ریشه‌کنی ناامنی غذایی در این کشور است. همچنین همکاری‌های دوجانبه دو کشور باید به سمتی برود که کاهش ظرفیت تولید محصولات دامی و کشاورزی در سوریه (به دلیل آسیب‌دیدگی جنگی یا تصرف مناطق شرق رود فرات توسط آمریکا) جبران شود. یکی از روش‌هایی که می‌تواند در این زمینه مثمر ثمر باشد افزایش توان صادراتی سوریه در محصولاتی نظیر زیتون از طریق ایران است. افزایش صادرات این‌گونه محصولات، درآمد مالی لازم برای افزایش سطح تولید محصولات اساسی سوریه را به همراه خواهد داشت. سرمایه‌گذاری در مکانیزاسیون گسترده کشاورزی، روش‌های نوین آبیاری و ایجاد پروژه‌های کوچک و زودبازده دامپروری از دیگر اقدام‌ها در این زمینه است.

- حضور شرکت‌های ایرانی در سوریه با رویکرد فعال‌سازی و ارتقای ظرفیت‌های صنعتی این کشور

با عنایت به ظرفیت صنعتی مناسب سوریه در پیش از بروز بحران و ظرفیت‌های صادراتی مناسب از جمله اتحادیه گمرکی کشورهای عربی و سابقه خوب تولیدات سوری در دنیای عرب، شرکت‌های ایرانی به‌جای صادرات محصولات غذایی و مصرفی، می‌توانند با اعزام کارشناس، وارد همکاری با کارخانه‌ها، مزارع و دامداری‌های فعال در سوریه شده و با سایر تولیدکنندگان آن کشور برای راه‌اندازی مجدد واحدهای تولیدی وارد تعامل شوند. با استفاده از این روش، کالاهای ایرانی را می‌توان با برندهای معتبر عربی نیز صادر کرد. در این زمینه، می‌توان به محورهایی نظیر صادرات خدمات فنی و مهندسی در حوزه بهره‌برداری از معادن، ایجاد نیروگاه‌های کوچک، ایجاد دامداری، مرغداری، بازسازی شهرها، صادرات دانش و ابزارآلات کشاورزی و گلخانه‌ای، ماشین‌آلات و مواردی مشابه (که جمع دانش به‌علاوه ابزارآلات ارزشمند و کم حجم است) فکر کرد.

- حل مشکلات انرژی سوری به‌منظور ایجاد ظرفیت توسعه

در حال حاضر به دلیل تسلط نیروهای آمریکایی بر منابع نفتی سوریه، این کشور نیازمندی بالایی به نفت پیدا کرده است؛ به دلیل وجود ابزارآلات صنعتی در شهرک‌های صنعتی، اصلی‌ترین نیاز این شهرک‌ها به انرژی پایدار برق است که خصوصاً شهرک صنعتی لاذقیه با مشکل جدی در این زمینه مواجه است. راهبرد بلندمدت چین برای منطقه غرب آسیا، گسترش استفاده از انرژی خورشیدی است. ایران نیز در ادامه مسیر هم شبکه شدن برق کشورهای محور مقاومت می‌تواند در قدم بعد و پس از عراق به حوزه سوریه نیز ورود کند. همچنین، استفاده از ابزارهای سیاسی برای بهره‌برداری از منابع تازه کشف شده گاز مدیترانه یکی از راه‌های حل مشکلات پیش رو است.

- تعامل استراتژیک با رقبای تجاری ایران در سوریه

چهار رقیب اصلی ایران در بازار سوریه عبارتند از: ترکیه، روسیه، چین و کشورهای عربی. به نظر می‌رسد دو استراتژی اولیه در این زمینه عبارتند از: «یافتن همپوشانی‌های منافع با هریک از طرفین و تقویت آنها» و «تلاش برای ایجاد همزمن بر رقبای تجاری در بلندمدت». در این زمینه نکات ذیل قابل‌بحث هستند:

○ در قبال ترکیه، مسئله شماره یک، تأمین امنیت آبی سوریه است. مشارکت صریح و قوی ایران در پروژه‌های مرتبط با منابع آبی سوریه (به شرط به خطر نیفتادن حوضه‌های آبی عراق) و نیز بهبود استفاده از منابع آبی این کشور

باید یکی از اهداف اصلی باشد. همچنین در موضوع واردات سوریه از ترکیه، با ملاحظاتی نظیر به مخاطره نیفتادن نیازهای اساسی مردم سوریه، باید سیاست جانشینی این کالاها با کالاهای ایرانی در پیش گرفته شود.

○ اردن یکی از بازیگران مهم استان درعای سوریه است که از قضا استانی محروم است؛ روابط ایران و اردن همواره پیچیده و متضاد بوده است. البته دو کشور در موضوع درعا بر سر منافی توانسته‌اند به همکاری مشترک برسند که از جمله آنها فعال‌سازی گمرک مرزی با سوریه بوده است.^۱ همچنین تا پیش از بحران، اردن وابستگی زیادی به محصولات کشاورزی سوریه داشته است. همچنین، دسترسی زمینی اردن به ترکیه و لبنان از طریق سوریه صورت می‌گیرد. یکی از مناطق مهم کشاورزی در سوریه، حوض یرموک بوده است که طی سالیان، نیازهای کشاورزی اردن را تأمین کرده است؛ در حال حاضر کشاورزی این منطقه فعال نیست اما به دلیل پتانسیل بالا توسط اتباع امارات (از قبیله نعیمی) و یهودیان در حال خریدوفروش است.

○ نفوذ سنتی روسیه در سوریه، پیامدهای اقتصادی دارد. از منظر امنیتی دو کشور ایران و روسیه تابه‌حال همکاری (مانند همکاری در سرکوب داعش) یا تضادهایی (از جمله در موضوع حضور نظامی ایران در مرزهای اسرائیل) داشته‌اند ولی در زمینه‌های اقتصادی، تاکنون تعارضات قابل حل بوده است. دو کشور می‌توانند در برنامه بازسازی سوریه به منافع مشترکی دست یابند.

○ چینی‌ها حاضرند در مسیر کمر بند راه سرمایه‌گذاری‌هایی را در بخش‌های مختلف انرژی، لجستیک و غیره انجام دهند؛ در این زمینه، ایران به دلیل حضور امنیتی قادر است همکاری‌ها و حق شرط‌هایی را با طرف چینی داشته باشد؛ به‌طور مشخص طرف ایرانی می‌تواند مسئولیت حمل دریایی کالا از چین را به سوریه برعهده گیرد. این اقدام، ضمن اینکه برای طرف چینی به‌صرفه‌تر است می‌تواند زمینه راه‌اندازی خطوط لاینر دریایی بیشتری بین ایران و سوریه فراهم کند؛ به این صورت که کشتی‌ها از مبدأ چین و به مقصد سوریه، به‌طور کامل پر نشوند و بخشی از ظرفیت آنها در میانه راه و در بنادر ایران تکمیل شود.

۲-۸. راهکارهای عملیاتی

با عنایت به راهبردهای گفته شده گام‌های اساسی زیر برای تقویت دیپلماسی اقتصادی بین کشور ایران و سوریه پیشنهاد می‌شود:

۱. تقویت سازوکار نهادی طرف ایرانی در حوزه تصمیم‌گیری و اجرا؛ به‌طور مشخص تقویت جایگاه ستاد توسعه روابط اقتصادی ایران با سوریه و عراق؛

۲. رفع موانع ارزی و مالی دو کشور در زمینه بازسازی سوریه؛

۳. تدوین موافقت‌نامه خرید دولتی مشترک^۲ به‌منظور هدایت متمرکز منابع دو کشور به سمت توسعه مشترک؛

۴. برنامه‌ریزی توسعه صنعتی مشترک دو کشور برای جایگزینی واردات سوریه و توسعه صادرات این کشور و

همچنین اصلاح و تکمیل زیرساخت زنجیره ارزش محصولات تولید شده این کشور توسط ایران؛

۱. شایان ذکر است به دلیل بحران در درعا این گذرگاه بسته شده بود اما به دلیل منافی که این گذرگاه برای اردن دارد این کشور حاضر شد بر سر غائله درعا انعطاف لازم را نشان دهد.

۵. طراحی برنامه توسعه تجارت مشترک دو کشور از طریق:

- فعال‌سازی ظرفیت مناطق آزاد مشترک
- ایجاد شعبات زیرساخت مالی در سوریه مانند بورس کالا و مؤسسه‌های بیمه و بانکی
- فعال‌سازی شبکه تجاری مهاجران سوری

شکل ۵. نقشه راه توسعه روابط ایران و سوریه

منابع و مأخذ

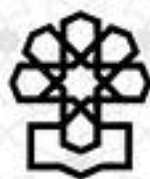
۱. پرتو، امین (۱۳۹۹)، اطلس گرسنگی در سوریه، مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعاتی استراتژیک خاورمیانه.
۲. الگوی نقش‌آفرینی جمهوری اسلامی ایران در دوره بازسازی سوریه، اندیشکده سحاب.

سایت‌های اینترنتی:

۳. آژانس بین‌المللی انرژی به نشانی [/https://www.eia.gov](https://www.eia.gov)
۴. سایت آماری و تحلیلی تریدینگ اکانامیکس به نشانی <https://tradingeconomics.com/>
۵. وزارت مدیریت محلی و محیط زیست سوریه به نشانی [/http://www.mola.gov.sy/mola](http://www.mola.gov.sy/mola)
۶. پایگاه تحلیل دیپلماسی ایران به نشانی <http://irdiplomacy.ir/fa>
۷. پایگاه خبری شعوبا به نشانی [/https://shouba.ir](https://shouba.ir)
۸. کمیسیون اقتصادی و اجتماعی ملل متحد برای غرب آسیا به نشانی [/https://www.unescwa.org](https://www.unescwa.org)
۹. سازمان توسعه تجارت ایران به نشانی [/https://tpo.ir](https://tpo.ir)
۱۰. سایت مطالعات انرژی به نشانی <https://ihsmarkit.com/index.html>
۱۱. وبسایت مؤسسه مطالعات mees به نشانی <https://www.mees.com/country/syria>
۱۲. سایت تحلیلی نفت سوریه به نشانی [/https://www.syria-oil.com](https://www.syria-oil.com)
۱۳. سایت تحلیلی و آماری CEIC به نشانی <https://www.ceicdata.com/en>
۱۴. سازمان دیدبان پیچیدگی اقتصادی به نشانی <https://oec.world/en>
۱۵. خبرگزاری ایرنا به نشانی <https://www.irna.ir>
۱۶. سایت مرکز تجارت بین‌الملل به نشانی <https://intracen.org>
۱۷. شورای اروپایی در روابط خارجی به نشانی <https://ecfr.eu>
۱۸. اندیشکده کارتر سنتر به نشانی <https://www.cartercenter.org>
۱۹. وزارت امور اقتصاد و دارایی ایران به نشانی <https://economic.mfa.ir>
۲۰. خبرگزاری دانشجو به نشانی <https://snn.ir>
۲۱. پایگاه خبری وزارت راه و شهرسازی به نشانی <http://news.mrud.ir>
۲۲. خبرگزاری جمهوری عربی سوریه به نشانی <http://sana.sy/fa>
۲۳. پایگاه خبری تحلیلی مشرق‌نیوز به نشانی <https://www.mashregnews.ir>
۲۴. خبرگزاری صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران به نشانی <https://www.iribnews.ir>
۲۵. خبرگزاری تسنیم به نشانی <https://www.tasnimnews.com>
۲۶. خبرگزاری فارس‌نیوز به نشانی <https://www.farsnews.ir>
۲۷. درگاه خبری معاونت اول رئیس‌جمهور به نشانی <https://fvpresident.ir>
۲۸. سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد (فائو) به نشانی <https://www.fao.org/home/en>
۲۹. روزنامه عمان دیلی به نشانی <https://www.omandaily.om>
۳۰. سایت خبری تحلیلی اخبار اقتصادی سوریه به نشانی <https://sensyria.com>
۳۱. سایت خبری تحلیلی الوطن آنلاین به نشانی <https://www.alwatanonline.com>
۳۲. خبرگزاری ژینهوانت به نشانی <https://english.news.cn>
۳۳. وزارت حمل‌ونقل جمهوری عربی سوریه به نشانی <https://www.mot.gov.sy/web/main.php>
۳۴. اندیشکده چتم هاوس به نشانی chathamhouse.org

۳۵. سایت شبکه تلویزیونی المنار به نشانی <http://almanar.com>
۳۶. پایگاه تحلیلی «دانش برای جهان در حال تغییر» به نشانی <https://www.usgs.gov>
۳۷. سایت الرأى السورى به نشانی <http://www.soc.sy/index.php>
۳۸. خبرگزاری اسپوتنیک نیوز به نشانی <https://arabic.sputniknews.com>
۳۹. سازمان زمین‌شناسی و منابع معدنی سوریه به نشانی <http://geology-sy.org>
۴۰. روزنامه الاخبار لبنان به نشانی <https://www.al-akhbar.com>
۴۱. پایگاه تحلیلی گزارش سوریه به نشانی www.syria-report.com
۴۲. خبرگزاری RT روسیه به نشانی <https://arabic.rt.com>
۴۳. روزنامه المدن به نشانی <https://www.almodon.com/portal>
۴۴. پایگاه تحلیلی عنب بلدی به نشانی <https://www.enabbaladi.net>
۴۵. پایگاه تحلیلی اخبار روز سوریه به نشانی <https://syriadailynews.com>
۴۶. سایت شبکه تلویزیونی الخبر سوریه به نشانی <https://alkhabar-sy.com>
۴۷. پایگاه خبری تحلیلی مَنهُم به نشانی <https://manhom.com/syria-news>
۴۸. پایگاه تحلیلی سوریا الیوم به نشانی <https://sourialyoum.com>
۴۹. بنیاد کارنگی به نشانی <https://carnegieendowment.org>
۵۰. پایگاه خبری تحلیلی به نشانی <https://asiannews1b.com>
۵۱. مرکز مطالعات جسور به نشانی <https://www.jusoor.co/ar>
۵۲. خبرگزاری صدای فرانسه به نشانی www.rfi.fr
53. Devadas, S., Elbadawi, I. A., & Loayza, N. (2019). Growth after War in Syria. World Bank Policy Research Working Paper, (8967).
54. Employment and Livelihood Support in Syria, United Nations Development Programme, AUGUST 9, 2018.
55. Hatahet, S. (2019). Russia and Iran: Economic Influence in Syria (p. 3). London: Chatham House.
56. Syria Economic Monitor: Lost Generation of Syrians, the World Bank, Spring 2022.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

تهران، خیابان پاسداران، روبروی پارک تیاوران (ضلع جنوبی، بلاک ۸۰۲)

تلفن: ۷۵۱۸۳۰۰۰ • صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۵۸۵۵ • پست الکترونیک: mrc@males.ir

وبسایت: rci.males.ir